

UČEBNÉ TEXTY
PRÁVNICKEJ FAKULTY

364993

**Eva Abrahámová
Olga Škvareninová**

**KAPITOLY
ZO ŠTYLISTIKY A RÉTORIKY
PRE PRÁVNIKOV**

UNIVERZITA KOMENSKÉHO
V BRATISLAVE
PRÁVNICKÁ FAKULTA
VYDAVATEĽSKÉ ODDelenIE

**Univerzita Komenského v Bratislave
Právnická fakulta
Vydavateľské oddelenie
2006**

Recenzent:

Prof. JUDr. Eudovít Jacz, CSc.

Autorky:

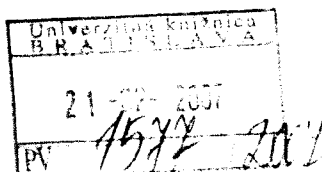
PhDr. Eva Abrahámová, CSc.: II. časť

PhDr. Oľga Škvareninová, CSc.: I. časť

Univerzitná knižnica
v Bratislave

1800332063

© PhDr. Eva Abrahámová, CSc., PhDr. Oľga Škvareninová, CSc., 2006

Schválené Vedením PraF UK 19. 9. 2006 ako učebné texty pre študentov.

ISBN 80-7160-219-1

OBSAH

Predhovor	5
I. ČASŤ	
VÝCHODISKÁ REČOVEJ KOMUNIKÁCIE	7
1. Komunikácia	7
2. Štylistika	12
3. Rétorika	14
4. Verbálne prostriedky	18
4.1 Ústnosť a písomnosť	20
4.2 Nacionálnosť a expresívnosť	21
4.3 Konkrétnosť a abstraktnosť	23
4.4 Floskuly a klišé	23
4.5 Domáce a cudzie slová	24
4.6 Značky a skratky	26
4.7 Spisovnosť a nespisovnosť	28
5. Neverbálne prostriedky	35
5.1 Fonetika	37
5.2 Proxemika	40
5.3 Haptika	45
5.4 Posturika	48
5.5 Kinetika	49
5.6 Gestikulácia	52
5.7 Mimika	54
5.8 Vizika	55
5.9 Kolorika	57
5.10 Olfaktorika	60
5.11 Komunikanti	62
5.12 Prostredie	66
II. ČASŤ	
ZÁKLADY PRÁVNEJ KOMUNIKÁCIE	70
1. Interdisciplinárne vzťahy	70
1.1 Právo a štylistika	72
1.2 Právo a rétorika	73
1.3 Právo a logika	74
2. Právny jazyk a jeho sémantické stupne	76
3. Komunikačné techniky v práve	76
3.1 Legislatívna technika	76
3.1.1 Sémantické vlastnosti právneho jazyka	80
3.1.1.1 Metódy formalizácie	83
3.1.1.2 Štruktúra právnych noriem	

3.1.1.3	Gramatické kategórie v právnych normách	86
3.1.1.4	Formálne členenie legislatívneho textu	87
3.1.2	Pragmatické vlastnosti právneho jazyka	90
3.2	Interpretačná technika	92
3.2.1	Všeobecne o interpretácii	92
3.2.2	Úloha interpreta	93
3.2.3	Druhy interpretácie v práve	94
3.2.4	Interpretačné procesy	95
3.2.5	Referenčné vzťahy	97
3.2.6	Interpretácia a preklad	98
3.3	Argumentačná technika	100
3.3.1	Všeobecne o presvedčaní	100
3.3.2	Právna argumentácia	102
3.3.3	Druhy persvázných techník	105
3.3.3.1	Prezentácia argumentov	105
3.3.3.2	Interogatívne presvedčovanie	106
3.3.3.3	Technika kladných odpovedí	108
3.3.3.4	Technika nepriameho pôsobenia	109
3.3.3.5	Technika formulovania záverov	110
3.3.3.6	Technika uplatňovania apelov	114
4.	Zvláštnosti forenznej komunikácie	114
5.	Neverbálne prostriedky v práve	117
	Záver	119
	Zoznam použitej literatúry	121

Predhovor

Aj keď sú predkladané učebné texty určené predovšetkým študentom práva, ktorí si zvolili „Štylistiku a rétoriku“ ako predmet svojho záujmu, ich štruktúru a obsah determinovali nielen potreby výučby, ale i požiadavky právnej praxe. Preto adresátmi tejto publikácie môže byť i širšia odborná verejnosť.

Rozdelenie odbornej matérie na dve časti má záujemcom pomôcť získať najskôr východiskové poznatky zo štylistiky a rétoriky, ktoré sa chápu ako fenomény komunikácie. Jadro prvej časti tvorí klasifikácia, charakteristika a uplatňovanie verbálnych a neverbálnych prostriedkov rečovej komunikácie.

V druhej časti bola po prvýkrát komplexnejšie spracovaná problematika právnej komunikácie, ktorá zahŕňa predovšetkým popis sémantických a pragmatických vlastností právneho jazyka, sprostredkovanie relevantných komunikačných techník používaných v práve a zvláštnosti forenznej komunikácie. Pohľad na problematiku právnej komunikácie je interdisciplinárny, čo sa odzrkadľuje vo využití poznatkov zo štylistiky, rétoriky, teórie komunikácie, teórie práva, logiky a psychológie.

Početné príklady v oboch častiach názorne sprístupňujú nosné informácie a uľahčujú transfer do odborného kontextu.

Autorky

I. ČASŤ

VÝCHODISKÁ REČOVEJ KOMUNIKÁCIE

1. KOMUNIKÁCIA

Komunikácia (z lat. *communicare* = robiť niečo spoločným, deliť sa, zverovať sa) je výmena informácií medzi jedincami pomocou spoločného systému znakov. Vo všeobecnosti komunikáciu chápeme ako rozhovor a slovo komunikovať ako dorozumievať sa, zhovárať sa.

Komunikácia zaujíma vedcov už od starovekého Grécka. Obrovský záujem o výskum komunikácie však stimuloval až pokrok vo vede a technike. Vznik telegrafu, telefónu – i bezdrôtového telefónu – rozvoj tlače, vznik televízie, filmu viedli k rapídному rozvoju komunikácie medzi ľuďmi navzájom i medzi ľuďmi a inštitúciami. A tak najmä v uplynulom storočí rozvoj a vplyv komunikačných technológií upriamili pozornosť vedcov mnohých oblastí na výskum komunikácie, ktorú analyzujú desiatkami rozličných spôsobov. Politológovia a ekonómovia uznávajú, že komunikácia je relevantným predpokladom sociálneho poriadku. Matematici a inžinieri sa pokúšajú kvantifikovať a merať komponenty komunikovaných informácií a rozvíjať metódy na preklady rozličných typov textov. Psychológovia rozvinuli koncept komunikácie tak, aby slúžila na skúmanie pacienta i ako jedna z foriem terapie. Umelci, architekti, spisovatelia sa koncentrujú na celostranný vplyv komunikácie. Médiá sú v súčasnosti zodpovedné za prudký rozvoj osobitného fenoménu – masovej komunikácie. Výskum komunikácie dnes predstavuje celý komplex škôl, smerov, skupín, aktivít, ktoré sú zamerané na rozdielne aspekty komunikácie.

V jazykovede sa jazyková (rečová) komunikácia definuje ako „ústne alebo písomné sprostredkovanie informácií rečou“¹. Komunikácia sa realizuje cez komunikačný kanál (k) od jedného komunikanta (K1) k druhému komunikantovi (K2). Komunikant K1 má úlohu emitenta („odosielateľa“) informácie a komunikant K2 percipienta („prijímateľa“) informácie. Medzi týmito dvoma účastníkmi sa prostredníctvom komunikačného kódu (K) prenáša obsah informácie (O). Informáciu vyslanú emitentom (K1) na náprotivnej strane dekóduje percipient (K2).

K1 k ... O K2
|----- K -----|

Základným predpokladom vzniku rečovej komunikácie je rozhodnutie komunikanta produkovať text. Toto rozhodnutie vzniká vtedy, ak komu-

¹ Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Obzor. Bratislava 1993, s. 203.

nikant má aspoň jeden z nasledujúcich dôvodov: 1. výmena informácií, 2. výmena názorov, 3. vyjadrenie emócií, 4. zmena statusu.

V procese komunikácie vzniká medzi partnermi komunikačný vzťah. Štruktúrovaním viacerých komunikačných vzťahov, prípadne zapojením viacerých komunikantov do komunikácie vzniká komunikačná sieť. Dva základné typy komunikačných sietí prezentujeme v nasledujúcich dvoch obrázkoch

Prvý obrázok predstavuje situáciu, keď partner A môže komunikovať s ktorýmkoľvek z partnerov B, C – tí však nekomunikujú ani s A, ani medzi sebou. Takáto situácia nastáva, keď napríklad rozhlasový moderátor (A) sprostredkúva informáciu svojim poslucháčom (B, C), ktorí sa nachádzajú na rozličných miestach a tí nekomunikujú nielen s ním, ale ani medzi sebou. Táto komunikačná sieť predstavuje usmerňovaný simplexny komunikačný vzťah medzi partnermi A, B, C bez potenciálnej spätnej väzby. Druhý obrázok predstavuje situáciu, keď všetci traja partneri (A, B, C) komunikujú medzi sebou navzájom. Ide napríklad o situáciu, keď sa stretli traja ľudia, aby spoločne prediskutovali nejaký problém. Každý tu ľubovoľne komunikuje s každým. Táto komunikačná sieť predstavuje neusmerňovaný duplexný komunikačný vzťah medzi partnermi A, B, C so spätnou väzbou.

Na základe toho by sme mohli konštatovať, že napríklad všetci telefónni účastníci na svete vytvárajú komunikačnú sieť, v ktorej ktokoľvek môže komunikovať s kýmkoľvek. V skutočnosti to tak nie je. Využíva sa len malé percento všetkých reálne existujúcich telefonických spojení. A tak namiesto toho, aby sme skúmali, kto s kým môže komunikovať, skúmame, kto a ako s kým naozaj komunikuje.

Rečovej komunikácii dáva kvalitu procesu aspekt spätnej väzby. Niektoré typy komunikácie – napríklad pohľadnice, zvyčajne vyžadujú malú alebo nevyžadujú žiadnu spätnú väzbu. Iné formy komunikácie, napríklad interakcia medzi partnermi, nemôžu existovať bez schopnosti hovoriaceho uvažovať o očividnom efekte jeho slov a kalkulovať s jeho účinkom na poslucháča. Vďaka spätnej väzbe hovoriaci už počas konštruovania svojej repliky ju modifikuje, pričom berie do úvahy predovšetkým neverbálne správanie poslucháča. V komunikácii preto prejav nie je a ani nemôže byť vopred pripraveným produktom, ale má charakter progresívneho produktu. To isté možno povedať aj o dobrom rečníkovi, ktorý svoj vopred pripravený prejav dokáže modifikovať vzhľadom na verbálne (i neverbálne) reakcie publika.

Postupné štruktúrovanie sa textu v procese komunikácie je úzko späté nielen s efektom spätnej väzby, ale aj s výmenou komunikačných rolí. Ak interpretujeme písané texty, vnímame ich ako ukončený produkt. Často si potom predstavujeme, že aj hovorený jazyk je takýto. V komunikácii však prejav nie je uceleným textom – počúvajúci totiž často interpretuje nie ucelený text, ale jednotlivé jeho komponenty, a preto často reaguje ešte pred záverečnými slovami hovoriaceho. Výmena komunikačných rolí sa často uskutočňuje ešte pred dokončením výpovede, keď druhý hovoriaci skočí partnerovi do reči alebo sám jeho výpoveď dokončí. Systém výmeny komunikačných rolí je sociálno-organizačným nátlakom, ktorý dáva hovoriacemu právo, no nie vždy možnosť dokončiť svoju výpoveď.

Výmena komunikačných rolí ako vysoko organizovaný systém má isté štruktúrne vlastnosti. Tie využívajú partneri, keď spoluvytvárajú text. Ony ovplyvňujú obsah a do určitej miery aj štruktúru komunikácie. Komunikanti však musia byť schopní predvídať a naznačiť výmenu rolí. Napríklad, ak sa niekoho na niečo pýtame, intonácia otázky sa na jej konci mení. Tým partnerovi naznačujeme, aby sa ujal slova. Musíme však očakávať, že náš partner pozná pravidlá výmeny komunikačných rolí a presne vie, kedy má vstúpiť do konverzácie, v tomto prípade kedy má na našu otázku odpovedať. Pri dvoch partneroch (teda v dyadickej interakcii) môžu nastať štyri možnosti výmeny komunikačných rolí:

1. hovoriaci – počúvajúci: jeden z partnerov má rolu hovoriaceho, druhý rolu počúvajúceho, do repliky hovoriaceho nezasahuje;
2. počúvajúci – hovoriaci: táto situácia je identická s prvou možnosťou, ale partneri si roly vymenili, a to tak, že jeden z nich vyslal signál na výmenu rolí a druhý tento signál akceptoval;
3. hovoriaci – hovoriaci: obaja partneri chcú simultánne zastávať rolu hovoriaceho. Táto situácia predstavuje zlom v štruktúre výmeny komunikačných rolí.
4. počúvajúci – počúvajúci: obaja partneri chcú simultánne zastávať rolu počúvajúceho. K tejto situácii dochádza najčastejšie vtedy, keď hovoriaci svojmu partnerovi naznačí, aby sa ujal slova, no partner tak neurobí.

Uvedené štyri možnosti výmeny komunikačných rolí predstavujú ideálny systém dyadickej interakcie. Majú obrovskú kombinačnú schopnosť, ktorá sa zväčšuje priamo úmerne s počtom komunikantov. Zakladatelia americkej školy tzv. konverzačnej analýzy H. Sacks, E. Schegloff a G. Jeffersonová² hovoria o troch pravidlách mechanizmu výmeny komunikačných rolí:

² SACKS, H. – SCHEGLOFF, E. – JEFFERSON, G.: A simplest systematics for organization of turn-taking in conversation. In: Language, 50, 1974, s. 696-735.

1. hovoriaci sám určí nasledujúceho hovoriaceho (otázkou, oslovením, pohľadom, gestom);
2. hovoriaci neurčí nasledujúceho hovoriaceho, po pauze sa ujme slova hociktorý z partnerov;
3. hovoriaci neurčí nasledujúceho hovoriaceho, po pauze sa slova ujme opäť sám.

Je zrejmé, že tieto pravidlá platia len pre spontánne dialógy, na vopred pripravenú, riadenú a limitovanú komunikáciu, akou je napríklad komunikácia v súdnej sieni, v masmédiách ich nemožno úplne aplikovať.

Spätná väzba a výmena komunikačných rolí implikujú tendenciu ku konsenzu. Konsenzus tu nechápeme ako zhodu v názoroch, ale ako vzrastajúce porozumenie medzi partnermi, čím vzniká medzi nimi vzájomná väzba, ktorá môže byť mentálna, fyzická a sociálna. Na vytvorenie mentálnej väzby musí existovať spoločný komunikačný kód, spoločný záujem vymieňať si informácie, názory a často i zhodný asociačný slovník. Mentálna väzba môže byť viac alebo menej perfektná, ale ak sa naozaj dosiahne, komunikanti navzájom poznajú svoje stanoviská a plne rešpektujú aj to, čo partner hovorí. Mentálna väzba nie je pasívna, ale sa rozvíja počas komunikácie. Často prerastá až do empatie. Fyzická väzba pozostáva zo spoločnej priestorovej orientácie komunikantov. Pre optimálnu interakciu v komunikácii typu „face-to-face“ (tvárou v tvár) sa používajú vzdialenosti nad 50 cm. Sociálna väzba sa dosahuje pomocou konvenčných pravidiel interakcie. Vyžaduje rešpekt, sociálne uznanie, vzájomnú toleranciu a kooperatívnosť. Podporujú ju také sociálne vzťahy ako priateľstvo, kolegialita, rodinné väzby.

Komunikačný kód je zložitá entita, pretože zahrnuje všetko, čo slúži pri vzájomnej komunikácii jednotlivcov alebo kolektívov. Kódom nie je len jazyk, sú ním aj bohaté mimojazykové prostriedky, ktoré dokážu sprostredkovať až 70 % informácií. Kódom je takisto Morseova abeceda, Brailovo písmo, posunková reč hluchonemých, taktilná reč hluchoslepých, šifry slúžiace na utajenie informácie atď. Komunikačný kód je „spoločná reč“ a bez neho sa komunikácia nedá realizovať. Komunikačné kódy nemusia byť absolútne totožné, pretože komunikácia sa zväčša uskutočňuje prostredníctvom ich prieniku, nie zlúčením. Všetci členovia určitého spoločenstva, ktorí uplatňujú spoločný systém verbálneho a neverbálneho správania, si tento systém osvojili na rozdielnom stupni. V procese komunikácie túto skutočnosť treba brať vždy do úvahy, pretože komunikačné kódy musia mať schopnosť pružne sa prispôbiť situácii. Pre dlhšie trvajúcu komunikáciu je príznačné, že čím dlhšie sa partneri poznajú a čím viac spolu komunikujú, tým viac sa ich komunikačné kódy približujú, prekrývajú alebo až interferujú.

V teórii sa komunikačné prostriedky, ktoré rozhovor kompletizujú, obyčajne členia na verbálne a neverbálne. Tu treba zdôrazniť, že uplatňovanie verbálnych a neverbálnych prostriedkov je v komunikačnom pro-

cese navzájom prepojené. Verbálne prostriedky predstavujú využitie jazyka ako najprirodzenejšieho, najkomplexnejšieho a najprepracovanejšieho spôsobu ľudskej komunikácie. Možno ich rozčleniť na lexikálne (týkajúce sa slovnej zásoby) a gramatické (týkajúce sa ohýbania slov a ich spájania do väčších celkov). Neverbálne prostriedky predstavujú komplex najmä auditívnych a vizuálnych prostriedkov, ku ktorým patria kinetické prostriedky uplatňované v ústnom prejave (ide vlastne o „reč tela“) a grafické prostriedky, využívané v písanom texte (napríklad typ a veľkosť písma, členenie a celková úprava textu). Uvedené neverbálne prostriedky spolu s verbálnymi tvoria interný systém komunikácie. K neverbálnym prostriedkom sa však zaraďujú aj rozličné činitele, ktoré môžu vplývať na komunikáciu rozdielnymi, ale jasne identifikovateľnými spôsobmi. Ide o biofyziopsychologické faktory, socioedukačné znaky, kultúrne modely a environmentálne faktory, ktoré vytvárajú externý systém komunikácie. Biofyziopsychologické faktory predstavujú také činitele ako pohlavie, rasu, vek, momentálny psychosomatický a fyzický stav, emotívnosť, empatiu atď. Socioedukačné znaky sú podmienené stupňom dosiahnutého vzdelania, sociálnym zaradením a zamestnaním človeka. Kultúrne modely zahŕňajú dodržiavanie náboženských a morálnych hodnôt, etických a estetických noriem. V praxi sa tieto tri činitele spájajú s vplyvom komunikanta na priebeh komunikácie. Environmentálne faktory predstavujú vplyv prostredia na komunikáciu.

Uvedené komunikačné prostriedky uvádzame v nasledujúcom prehľade:

Interný systém komunikácie

<i>verbálne prostriedky</i>	lexika	
	gramatika	
<i>neverbálne prostriedky</i>	auditívne	
	vizuálne	kinetické
		grafické

Externý systém komunikácie

<i>neverbálne prostriedky</i>	biofyziopsychologické faktory
	imidž
	pohlavie
	vek
	rasa
	psychosomatický a fyzický stav
	vzdelanie
	sociálne zaradenie
	zamestnanie
kultúrne modely	náboženstvo
	morálka
	etika
	estetika
environmentálne faktory	

Komunikácia je zložitý proces, nemožno ho polarizovať, ani vyčleniť zo situácie, počas ktorej sa realizuje. Je to proces dynamický, živý, neopakovateľný, permanentný a realizuje sa aj vtedy, keď jeden z jeho účastníkov mlčí. Nie je totiž možné nekomunikovať.

2. ŠTYLISTIKA

Štylistika (z gr. *stýlos* = rydlo, t. j. písadlo) je náuka o funkčnom využívaní verbálnych a neverbálnych výrazových prostriedkov, o výstavbe a fungovaní rečových komunikátov.

Štylistika funguje ako samostatná jazykovedná disciplína od polovice 19. storočia. Štylistické tradície sú však veľmi staré, siahajú až k antickej rétorike, poetike a dialogike. V stredoveku sa vývin štylistiky spomalil, podnietil ho až rozvoj vedy v novoveku. U nás vyšli prvé práce o štylistike na začiatku 20. storočia.

Pojem štylistika sa v súčasnosti používa rozdielne. V najširšej interpretácii ide o jazykové odchýlky a obmeny, ktoré sa nepripisujú regionálnym rozdielom, ale individuálnym sklonom autora. V najužšej interpretácii sa štylistika stotožňuje s jazykovou analýzou a interpretáciou literatúry. Jedným zo základných cieľov štylistiky je identifikovať tie črty textu, ktoré mu vtláčajú výraznú charakteristickú podobu a ktoré možno označiť za dielo určitého autora. V analýze literárnych textov ide o rozpoznanie takých črt textu, ktoré majú dosah na čitateľa.

Vo väčšine interpretácií štylistiky sa konštatuje, že táto vedná disciplína sa zameriava na to, aké verbálne a neverbálne výrazové prostriedky treba vyberať v závislosti od funkcie prejavu. Štylistika teda predovšetkým sleduje proces tvorby textu a výsledok tohto procesu, všima si, aké výrazové prostriedky vybral autor textu a či jeho výber vyvoláva žiaduci účinok u adresáta. Ide tu o interferenciu všetkých výrazových prostriedkov, teda aj tých, ktoré vnímame zmyslami – fonetických, kinetických, grafických. Do úvahy sa tak berie nielen výber slov, vetná syntax, ale aj celková úprava a grafika textu v písomnom prejave a reč tela komunikantov v ústnom prejave.

Štylistika je špecifická disciplína v tom, že výrazové prostriedky čerpá zo všetkých jazykových rovin i z mimojazykových oblastí. Interferuje s komunikáciou, rétorikou, literatúrou, fonetikou, gramatikou, psychológiou, sociológiou a mnohými ďalšími vednými odbormi a disciplínami. V súčasnosti sa obohacuje najmä o psycholingvistiku, sociolingvistiku, pragmatiku a teóriu textu. Medziodborový kontext štylistiky sa neustále rozširuje. Vzťah štylistiky a rečovej komunikácie sa uskutočňuje prostredníctvom subjektívnych a objektívnych štýlotvorných činiteľov, čo sú najmä činitele externého systému komunikácie. Vzťah štylistiky a rétoriky sa realizuje v procese tvorby rečnickeho prejavu.

Jedným zo základných pojmov štylistiky sú štýlotvorné činitele. Sú to faktory, ktoré určujú výslednú podobu textu. Delia sa na subjektívne a objektívne. Subjektívne štýlotvorné činitele vychádzajú od samotného autora prejavu, sú to jeho danosti a vlastnosti, napríklad intelekt, temperament, sociálne zaradenie, vek, pohlavie, osobné sklony, psychosomatický stav, vzťah k téme, adresátovi prejavu, schopnosť vyjadriť myšlienky, znalosť výrazových prostriedkov. Tieto štýlotvorné činitele sa potláčajú pri štylizovaní odborných, administratívnych a právnych textov, najviac sú zúčastnené pri formovaní hovorových a umeleckých textov. Objektívne štýlotvorné činitele pôsobia mimo autora, zvonku. Patrí k nim adresát, prostredie, predmet a funkcia prejavu, inventár výrazových prostriedkov. Za najsilnejší z týchto činiteľov sa pokladá funkcia prejavu. Subjektívne a objektívne štýlotvorné činitele pôsobia na formovanie prejavu síce komplexne, no nerovnomerne a striedavo. Ich využívanie usmerňuje autor tak, aby výsledný text mal čo najoptimálnejšiu podobu.

Ďalším zo základných pojmov štylistiky je pojem štýl, ktorý je známy už od staroveku. Vtedy však išlo skôr o štýl poetiky, o vhodnom a primeranom využívaní štylistických figúr a syntaktických konštrukcií. Na základe tohto názoru, ktorý pretrval aj počas renesancie, sa uvažuje o využívaní štylistických figúr aj dnes: esejista, rečník či spisovateľ by mal štylizovať pomocou takých modelových viet a predpísaných figúr, ktoré má použiť v určitom type textu. Toto tradicionalistické ponímanie štýlu je v kontraste s názormi švajčiarskeho filológa Charlesa Ballyho. Podľa neho a podľa jeho nasledovníkov štýl vzniká na základe možnosti vybrať si z alternatív, napríklad *dieta*, *decko*, *mladistvý*, *mládež* – každý výraz má rozdielnu evokatívnu hodnotu. Táto teória zdôrazňuje vzťah medzi štýlom a lingvistikou. Štýl však možno vidieť aj ako vyjadrenie charakteru autorovej osobnosti. Buffonov známy epigram „Le style est l'homme même“ (Štýl je človek sám) a Schopenhauerova definícia štýlu ako „fyzionómie mysle“ svedčia o tom, že nezávisle od toho, ako rafinovane človek vyberá výrazové prostriedky, jeho štýl bude vždy niesť charakteristické znaky jeho osobnosti. Skúsený autor sa dokonca môže spoľahnúť na to, že výber slov, konštrukcií odhalí jeho osobnosť alebo názor.

Pojem štýl sa v súčasnosti vyskytuje v rôznych oblastiach: existuje štýl v architektúre, hudbe, móde, správaní, obliekaní atď. Možno dokonca povedať, že niekto nemá štýl. V lingvistickom chápaní sa štýl definuje ako „spôsob prejavu, ktorý vzniká cieľavedomým výberom, zákonitým usporiadaním a využitím jazykových i mimojazykových prostriedkov so zreteľom na tematiku, situáciu, funkciu, zámer autora a na obsahové zložky prejavu.“³

³ MISTRÍK, J.: Štylistika. 3. vyd. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Bratislava 1997, s. 419.

Existuje niekoľko klasifikácií štýlov. V našej jazykovede je najznámejšou klasifikácia J. Mistríka, ktorý delí štýly na primárne, základné, a na sekundárne, druhoradé, príležitostné.

V klasifikácii primárnych štýlov J. Mistrík vychádza z protikladu subjektívny – objektívny. Ide tu o mieru zaangažovanosti autora na tvorbe textu, o to, do akej miery je pri štylizovaní subjektívny a nakoľko je objektívny.

Primárne štýly	objektívne	náučný administratívny
	objektívno-subjektívne	publicistický rečnícky esejistický
	subjektívne	hovorový umelecký ⁴

K sekundárnym štýlom J. Mistrík zaraďuje napríklad legislatívny štýl, notársky štýl, persuzívny štýl, reklamný štýl, telegrafický štýl, telefonický štýl. Chápe ich ako aktuálne modifikácie a odtiene primárnych štýlov, ktoré nie sú komplexne vyčlenené.

Vychádzajúc z uvedenej klasifikácie konštatujeme, že právny štýl ako sekundárny štýl sa vyčleňuje na pozadí náučného a administratívneho štýlu, čiastočne aj rečníckeho štýlu. K základným vlastnostiam právneho štýlu patrí objektívnosť, písomnosť, monologickosť, pojmovosť, presnosť, zreteľnosť, odbornosť, stereotypnosť a schematickosť. Špecifické vlastnosti tohto štýlu sú kvalifikované na osi gnómickosť – adresnosť a verejnosť – súkromnosť. Gnómickými, mimočasovými, atemporálnymi textami sú legislatívne texty a adresnými textami sú všetky tie, ktoré sa týkajú konkrétnej osoby, miesta, veci atď. Verejnosť je v právnom štýle evidentná v legislatíve a súkromnosť pri mnohých adresných textoch.

3. RÉTORIKA

Rétorika (po grécky *rhētorikē techné*), rečníctvo, je známa vyše dvetisíc rokov. Svoje korene má v antickom Grécku. Umenie hovoriť, zapôsobiť na poslucháčov, presvedčiť publikum, bolo v tom čase hlavným predpokladom spoločenskej prestíže, možnosťou presadiť sa vo verejnom živote. Rétorika sa tu formovala ako teória produkcie jazykového prejavu a ako súbor praktických návodov na prednesenie politických agitačných prejavov, súdnych rečí, príležitostných prejavov.⁵ Rétorika spolu s gramatikou

⁴ MISTRÍK, J.: cit. dielo 1997, s. 422-423.

⁵ HOFFMANNOVÁ, J.: *Stylistika a ... Současná situace stylistiky*. Trizonia. Praha 1997, s. 116.

a dialektikou tvorila trívium, základ starovekého a stredovekého typu strednej školy. Bez ovládania rétoriky nebolo možné dosiahnuť vyššie vzdelanie a úspech vo verejnom živote. Svoj význam si rétorika udržala aj v stredoveku ako cirkevné rečníctvo a kazateľstvo a ako akademické rečníctvo, ktoré sa formovalo na univerzitách. Po renesancii nastal pokles významu rétoriky, a to aj v školskom vzdelávaní, kde hrala do tej doby významnú úlohu.

V súčasnosti možno pozorovať akúsi renesanciu až rehabilitáciu rétoriky. Rétorika sa dnes uplatňuje ako špecifická disciplína rečovej komunikácie, ako rozhovor dvoch nesymetrických komunikantov, keď jeden komunikant = rečník hovorí k viacerým = poslucháči. Rétorika má tesné väzby aj so štylistikou: ide v podstate o rečnícky štýl, ktorý je objektívno-subjektívny a ktorý využíva verbálne i neverbálne štylistické prostriedky. Rétorika sa uplatňuje i v bežnom živote, keď človek argumentuje, presvedča, získava partnera na svoju stranu, prezentuje svoje názory, postoje. Dnes sa využíva predovšetkým v školách, v kostoloch, na mítingoch, konferenciách, kongresoch, rokovaníach, v súdnictve, v diplomacii, pri rozličných slávnostiach, v publicistike, reklame.

K základným vlastnostiam rétoriky patrí verejnosť. Ide tu v podstate o verejný dialóg dvoch partnerov, rečníka a auditória. Hoci by sa mohlo zdať, že v rétorike ide len o monológ rečníka, nie je to tak. Poslucháči totiž vždy reagujú na rečníkov prejav, a to dokonca aj vtedy, ak nereagujú verbálne. Akékoľvek neverbálne reakcie sú pre rétora výrečnou „rečou“. Skúsený rečník dokáže dokonca podľa reakcií poslucháčov modifikovať svoj prejav. „Podľa vzťahu medzi rečníkom a poslucháčom sa volí miera subjektívnosti prejavu. Lexikálne prostriedky sa vyberajú tak, aby boli všeobecne zrozumiteľné, aby nevyvolávali falošné asociácie, a gramatické prostriedky sa tiež vyberajú tak, aby boli jednoznačné. Výber prostriedkov so zreteľom na verejnosť adresáta má tu mimoriadne veľký význam preto, že nevhodné, neprimerané alebo nie celkom bežné prostriedky môžu pod vplyvom davovej psychózy vyvolať neočakávané ozveny u poslucháčov.“⁶ Používajú sa oslovenia, ktorými sa rámcujú dôležité časti prejavu, dôvetky, striedanie 1. a 2. slovesnej osoby, čím sa dialogizuje text, a situačné slová, čo sú typické prostriedky dialógu.

Ďalšou vlastnosťou rétoriky je ústnosť. Rečnícky prejav má vždy verbálnu, akustickú a vizuálnu zložku. Ich proporcionalitu určuje situácia a vzťah medzi rečníkom a poslucháčmi. Ústnosť prejavu a prítomnosť poslucháčov znamená, že rečník nemusí verbálne realizovať celý text, ale niektoré časti môže nahradiť neverbálnymi prostriedkami – gestom, mimikou, intonáciou atď. –, ktoré sa využívajú hlavne pri intelektuálne menej vyspelom adresátovi a pri prejavoch nižšieho štýlu. Prejavy vyššieho štýlu sú založené na verbálnych prostriedkoch. Čím menej never-

⁶ MISTRÍK, J.: cit. dielo 1997, s. 478-479.

bálnych prostriedkov prejav obsahuje, tým je faktograficky nasýtenejší, pre poslucháča je však menej atraktívny.

Tretou vlastnosťou rétoriky je sugestívnosť. Dosahuje sa využívaním príťažlivých, pútavých výrazov a konštrukcií, zmenou farby a sily hlasu a tempa prejavu, uvádzaním názorných príkladov a zaujímavých faktov. Využívajú sa najmä špecifické rečnícke figúry, ako je rečnícka otázka, opakovanie výrazu (anafora, epifora atď.), spojenie výrazov s podobným významom (hendiadys) alebo s opačným významom (oxymoron). Z trópov sa hojne využíva metafora a metonymia. Sugestívnosťou sa získava a presvedča adresát.

Antická rétorika rozlišovala päť fáz tvorby rečníckeho prejavu: inventio (úvahy o téme, zbieranie materiálu), dispositio (usporadúvanie, triedenie, členenie materiálu), elocutio (jazykové formovanie a štylistická výstavba prejavu), memoria (naučenie sa prejavu naspamäť), pronuntiatio (zvuková realizácia prejavu). Tieto fázy sa nerealizujú ani oddelene, ani jedna po druhej, ale počas tvorby textu sa navzájom prelinajú. Pri zvukovej realizácii rečníckeho prejavu sa samozrejme počítalo aj s využívaním neverbálnych prostriedkov, ktoré podporovali jeho sugestívnosť a gradáciu. Prejav mal byť jasný, zrozumiteľný, gramaticky správny, štylisticky primeraný vzhľadom na situáciu, poslucháčov, tému, mal obsahovať aj estetické prvky.

Antická rétorika vyčlenila aj kompozíciu, čiže výstavbu, celkové zloženie, rečníckeho prejavu:

1. úvod,
2. prednesenie zlej alebo pochybnej tézy,
3. vlastná úvaha,
4. dokazovanie a odôvodňovanie vlastných téz,
5. konkluzívna otázka,
6. záver.

V súčasnej rétorike sa väčšinou uplatňuje trichotomická kompozícia rečníckeho prejavu, ktorá sa opiera o úvod, jadro a zakončenie. Žiadnu z uvedených častí tu nemožno preferovať a stavať nad ostatné – jadro nad úvod, úvod nad zakončenie a podobne. V praktickom živote však rečník často nevystačí s takouto trojčlennou kompozíciou. Preto spomenieme anglosaskú odbornú literatúru, v ktorej sa uvádza zložitejšia a pre rečníka i náročnejšia kompozícia prejavu. S. McKay a L. Rosenthal⁷ uvádzajú takúto kompozíciu rečníckeho prejavu:

1. klarifikácia (vysvetlenie, definícia a opis pojmu),
2. klasifikácia (vyčlenenie pojmu medzi ostatnými pojmi, začlenenie do kategórie),
3. analýza (rozbor zložiek hlavnej témy),

4. generalizácia (tvrdenia, ktoré autor pokladá za pravdivé, i také, s ktorými nesúhlasí),
5. hypotéza (vlastné tvrdenie, predpoklad),
6. konfrontačná alebo kontrastívna analýza s inými javmi,
7. aplikácia javu (pokyny, inštrukcie, návody).

Z hľadiska rôznorodosti rečníckych žánrov je však nemožné vyžadovať takúto kompozíciu napríklad pri rodinných slávnostných prejavoch.

Žánre a útvary rečníckeho štýlu vyčlenil už Aristoteles, ktorý rozlišoval trojaké žánre:

1. judiciálne (súdne),
2. deliberatívne (politické),
3. epideiktické (príležitostné).

Zachovali sa až dodnes, no ich systém sa zdokonalil. V súčasnosti možno nájsť v prácach venovaných rétorike rôznorodé klasifikácie žánrov rečníckeho štýlu. V slovenskej lingvistike sa vychádza z klasifikácie J. Mistríka⁸, ktorý klasifikuje rečnícke prejavy takto:

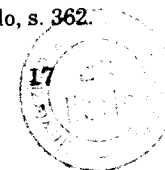
1. persuzívne prejavy (politická reč, súdna reč, kázeň),
2. náučné prejavy (prednáška, referát, koreferát, diskusný príspevok, diskusia, polemika),
3. príležitostné prejavy (príhovor, prípitok).

Persuzívne prejavy sú dopredu dôkladne premyslené. Sú to prejavy, v ktorých sa presvedča, zvažuje, porovnáva. Akcent je na odôvodňovaní a dokazovaní. Uvádzajú sa v nich klady a zápory javu, aby poslucháč poznal prednosti prezentovanej myšlienky alebo veci a aby ho rečník presvedčil. Do popredia vystupuje sila rečníckovej osobnosti. Persuzívne prejavy sú určené širokej verejnosti, preto sa v nich využíva základná a bežná slovná zásoba, jednoduchá syntax. Číselné údaje sa často kvôli prehľadnosti zaokrúhľujú. Neuplatňujú sa tu ozdobné figúry a nápadné expresívne prvky, žiaduce sú však sugestívne jazykové prostriedky a rečnícke figúry, ktoré napomáhajú účinnosti prejavu. Po jazykovej stránke je persuzívny prejav maximálne zrozumiteľný, obsahuje aj emfatické a sugestívne prvky. Dôležité je tematické členenie prejavu a logickosť usporiadania myšlienok. Z neverbálnych prostriedkov sa uplatňuje gestikulácia a na menšie vzdialenosti aj mimika.

Náučné prejavy obsahujú didaktický akcent, majú pracovný ráz. Rečník tu vystupuje vo funkcii odborníka, ktorý pouča poslucháča. Poslucháč zas predpokladá, že ho rečník niečo nové naučí, že sa od neho niečo nové dozvie. Medzi rečníkom a poslucháčom existuje analogický vzťah ako medzi učiteľom a žiakom. V náučných prejavoch prevláda bežná slovná zásoba, no vyskytujú sa tu aj odborné termíny. Prezentujú sa fakty a

⁷ MCKAY, S. – ROSENTHAL, L.: Writing for Scientific Purpose. Prentice Hall. New Jersey 1980.

⁸ Encyklopédia jazykovedy. Cit. dielo, s. 362.

presné, nezaokrúhlené číselné údaje. Vetná syntax je jednoduchá. Na sprístupnenie textu sa využívajú rozličné didaktické pomôcky, napríklad grafy, nákresy, obrazy, fotografie, videonahrávky. Z neverbálnych prostriedkov sa využíva najmä kinetika, gestikulácia a mimika. Náučné prejavy priam predpokladajú aj verbálnu spätnú väzbu: poslucháč preruší rečníka svojou otázkou.

Príležitostné prejavy sú patetické až pompézne prihovory, slávnostné a sviatočné reči, alebo lakonicky informujúce texty. Ich funkciou nie je ani presvedčať, ani získavať, ani vysvetľovať, ani poučať. Sú to kompozične jednoduché, niekoľkominútové, jednoliate, nečlenené útvary, ktoré sú stručné rozsahom, no bohaté a úprimné na obsah. Uvádžajú sa v nich len pozitívne fakty. Okrem bežnej slovnej zásoby sa v nich v hojnej miere využívajú citáty, úryvky z básní, aforizmy, metafory. Zvuková realizácia príležitostných prejavov má blízko k recitácii. Tieto prejavy si zväčša vyžadujú slávnostné obliečenie rečníka.

Rétorika sa už oddávna uplatňuje ako jeden zo spôsobov verejnej komunikácie. Je to „náuka o ústne prednášaných, kompozične príťažlivých verejných prejavoch, ktoré sa chápu ako repliky dialógu medzi rečníkom a jeho poslucháčom.“⁹

4. VERBÁLNE PROSTRIEDKY

Verbálne prostriedky predstavujú najprirodzenejší, najkomplexnejší a najprepracovanejší systém ľudskej komunikácie. Z metodického hľadiska ich možno rozčleniť na lexikálne (týkajúce sa slovnej zásoby) a gramatické (týkajúce sa ohýbania slov a ich spájania do väčších celkov). V tejto súvislosti sa často spomínajú aj pojmy verbálne správanie, jazyk, reč.

Ak sa pozrieme na jazyk ako na dorozumievací systém, môžeme konštatovať, že ako špecifický nástroj komunikácie sa jazyk využíva len medzi ľuďmi. Aj ostatní príslušníci živočíšnej ríše však majú schopnosť komunikovať – primáty dokonca aj v posunkovej reči –, no iba ľudia majú schopnosť kreatívne produkovať a prijímať jazyk. Kým zvieratá si medzi sebou signalizujú informácie dôležité na prežitie, ľudia komunikujú o akejkoľvek oblasti života, používajú jazyk nielen na výmenu informácií, ale aj na vytváranie vzťahov. Kedykoľvek hovoriaci konštruujú prejav, vyberá slová, ktoré kombinuje a obaľuje do gramatických konštrukcií – súčasne spresňuje schému týchto konštrukcií. Komunikovanie je zväčša automatické. Človek si ho uvedomí až vtedy, keď hľadá vhodný alebo vhodnejší výraz, či keď použije neadekvátny jazykový, prípadne nejazykový prostriedok.

Existuje nemálo paralel medzi jazykom a inými javmi každodenného života. A. M. Zwicky¹⁰ prirovnáva jazyk k chémii, A. J. Cain¹¹ k biológii, R. Jakobson¹² k peniazom, M. R. Keyová¹³ k šachu. Podstata prirovnávania k chémii je v tom, že tak, ako existujú chemické vzorce, existujú vzory a vzorce aj v morfológii a syntaxi. V biológii je známa stratifikácia a členenie na rody, druhy atď., v jazyku je tiež systém a podsystemy. Osobitne pozoruhodné prirovnávanie k peniazom vychádza z toho, že ako ľudia spájajú alebo rozdeľujú peniaze, tak ich jazyk a jazyky spájajú alebo rozdeľujú do rozličných sociálnych tried. Pokiaľ ide o šach, v tejto hre po rozohraní „dialógu“ dvoch partnerov sa otvára možnosť na prvé dva ťahy 318 979 584 000 variácií, čo možno prirovnať k množstvu variácií jazyka v komunikácii. Pomocou jazyka možno klebetiť, žartovať, pýtať sa, ironizovať, satirizovať, ale, samozrejme, aj myslieť. Jazykom sa prenáša „čistá informácia“, sociálne rituály, jazyk usporadúva vzťahy medzi elementmi.

V tejto súvislosti sa žiada aspoň okrajovo naznačiť rozdiel medzi pojmi jazyk a reč. Jazyk je návod, reč je praktické použitie jazyka v komunikácii. Jazyk je ako recept v kuchárskej knihe, reč je hotové jedlo, ktoré skutočný majster pripraví nielen presne podľa receptu, ale tak, že jedlo podráždí všetky zmyslové orgány človeka. Väčšina kníh a učebníc je vlastne o jazyku, v praktickej reči neexistuje taká dokonalá gramatika ani také kompletne vety, aké nájdeme v učebniciach. V reči sa často vyskytujú nedokončené vety, opakovania, váhania atď. Každé slovo a každá výpoveď sú schopné v rozličných situáciách a kontextoch nadobudnúť ďalšie variácie významov. Jazyk a reč treba chápať ako vzájomne prepojené entity.

Pretože problematika verbálnych prostriedkov je značne široká, zameriame sa iba na tie, ktoré považujeme za najdôležitejšie. Všimneme si niektoré univerzálne vlastnosti jazykových prostriedkov, ktoré sú porovnanie prítomné v každom právnom texte, a niektoré problémové jazykové javy.

¹⁰ ZWICKY, A. M.: The analogy of linguistics with chemistry. In: The Relationship of Verbal and Nonverbal Communication. Red. M. R. Key. Mouton. The Hague 1980, s. 319-326.

¹¹ CAIN, A. J.: Animal Species and Their Evolution. Hutchinson. London 1960.

¹² JAKOBSON, R.: „Linguistics.“ In: Main Trends of Research in the Social and Human Species. Mouton. The Hague 1970, s. 419-463.

¹³ KEY, M. R.: Language and nonverbal behavior as organizers of social systems. In: Relationship of Verbal and Nonverbal Communication. Red. M. R. Key. Mouton. The Hague 1980, s. 3-34.

⁹ MISTRÍK, J.: Rečnické umenie. Interlingua. Bratislava 1994, s. 15.

4.1 ÚSTNOSTĚ A PÍ SOMNOSTĚ

Človek realizuje sociálnu podstatu jazyka v komunikácii, ktorá sa uskutočňuje v ústnej i písomnej podobe. Staršia je ústna podoba reči. Keď sa ľudia potrebovali dorozumievať na veľké vzdialenosti a keď chceli jazykové prejavy uchovávať, vznikli rôzne znaky, pomocou ktorých sa značovali myšlienky na kamene, kožu, pergamen, papier. So vznikom a rozvojom písacích techník sa zdokonaľuje písomná podoba reči. Dodnes sa ústna a písomná podoba reči značne odlišujú.

V komunikácii sa uplatňujú obe formy – ústna i písomná. Ústny aj písomný prejav nesú znaky dialógu, pretože obe formy sú vždy koncipované s ohľadom na adresáta (i potenciálneho). V čom sa teda od seba odlišujú ústnosť a písomnosť. Dôležitú úlohu pri ich uplatnení v komunikácii hrá účasť alebo neúčasť adresáta prejavu. Autor ústnej podoby textu môže počas prejavu sledovať na tvári, polohe tela i pohyboch adresáta, ako naňho prejav pôsobí, či ho adresát počúva, či s ním súhlasí, prípadne či chce jeho repliku prerušiť. Adresátove verbálne a neverbálne reakcie pomáhajú emitentovi prípadne korigovať niektoré časti prejavu, retušovať ho, štylisticky upravovať počas jeho realizácie. Autor písomného textu má len fiktívneho adresáta. Môže iba predpokladať jeho reakcie.

Ústna a písomná komunikácia sa realizujú vždy v istej situácii, ktorá je známa pre oboch komunikantov len pri ústnej realizácii. Kým pri ústnej komunikácii existuje jednota miesta a času (okrem telefonických rozhovorov, kde je len jednota času), pri písomnom prejave sú miesto a čas rozdielne.

Ústna komunikácia je vždy zakotvená v minulej alebo súčasnej situácii a vo vzájomných vzťahoch medzi partnermi. Z toho vyplýva, že ústny prejav môže byť jazykovo a štylisticky úspornejší. Často sa v replikách používajú len plnovýznamové slová, vypúšťajú sa gramatizujúce prvky. Frekventované je uplatňovanie citosloviec a častíc. V reči hovoriacich mnoho ráz prevažujú slová majúce platnosť *hic et nunc* (tu a teraz), ako ukazovacie zámená, príslovky miesta, času. Z jazykových prostriedkov sa využívajú aj subjektívne a emocionálne podfarbené slová, nespisovné výrazy, slang, dialekt. Slová, konštrukcie a zvraty ústneho prejavu sa vyberajú menej starostlivo ako pri písomnom prejave. Preto je často text ústneho prejavu myšlienkovo roztrieštený, fragmentový a niekedy akoby štylisticky neučesaný – perfektnosť zabezpečuje sprievodná intonácia, mimika, gestikulácia atď., ktoré hrajú dôležitú úlohu. Text ústneho prejavu sa uvedomuje hlavne cez jeho rytmus a intonáciu.

V ústnom prejave vznikajú často v reči prehrešky proti norme, defekty, lapsusy. Z komunikačného hľadiska sú to bežné javy, pretože hovoriaci urobí jeden takýto prehrešok proti správnej a dokonalej gramatike za minútu asi päťkrát. V ústnej komunikácii sa často vyskytujú nedokončené výpovede, vynechané alebo nedokončené slová, váhania, opravy, opakovania slova alebo časti vety, prekĺznutia jazyka, nelingvistické zvuky,

ako sú smiech, zakašľanie, kýchnutie. Tieto prehrešky proti norme vznikajú vtedy, keď hovoriaci myslí viac na to, čo povie, než na to, čo simultánne hovorí, ďalej vtedy, ak je hovoriaci unavený, nesústredený, ponáhľa sa, obáva sa, chce vyjadriť, alebo zakryť svoje emócie.

Písomný prejav sa zväčša realizuje po predchádzajúcej príprave. Z toho vyplýva, že je myšlienkovo a štylisticky viac prepracovaný. Je v ňom menej ukazovacích zámen, viac plnovýznamových slov v správnych gramatických tvaroch, viac súvetí. Vetné konštrukcie sú zložitejšie, text sa tvorí plošne, nie iba na hraniciach vedľa seba stojacich jednotiek. Písané texty sa realizujú zväčša v spisovnom jazyku a hodnotí sa v nich najmä gramatická stránka. Majú zložitejšiu tematiku, sú orientované prevažne na obsah. Prostredie a situácia sú pre väčšiu názornosť verbálne opísané. Vo funkcii neverbálnych prostriedkov fungujú grafické prostriedky. Na formovanie písomného textu treba omnoho dlhší čas ako na formovanie ústneho prejavu. Kým na napísanie textu rozsahu jednej strany potrebujeme minimálne desať minút, na vypovedanie treba asi jednu minútu.

V komunikácii však nemožno viesť ostrú hranicu medzi ústnosťou a písomnosťou z toho dôvodu, že aj písané texty môžu byť hovorené, napríklad prednášky, referáty, a na druhej strane texty majúce znaky ústnosti môžu byť napísané, napríklad osobné listy, správy SMS. V týchto textoch sa ústnosť a písomnosť krížia. J. Chloupek¹⁴ tvrdí, že v súčasnosti je lepšie hovoriť skôr o protiklade verejnosť – súkromnosť.

4.2 NOCIONÁLNOSTĚ A EXPRESÍVNOSTĚ

Jazykové prostriedky umožňujú vyjadriť objektívne, alebo subjektívne aspekty jazykového prejavu. Ide o nocionalnosť alebo expresívnosť.

Nocionalne výrazové prvky vyjadrujú objektívny, logický a vecný obsah, nevyjadrujú subjektívny postoj. Tvoria základnú zložku jazyka. Komunikácia, ktorá sa skladá z takýchto prvkov, je objektívna, logická a vecná, do popredia v nej vystupuje komunikovaný obsah. Nocionalne jazykové prostriedky sa uplatňujú v textoch administratívneho a náučného štýlu.

Expresívne výrazové prvky vyjadrujú subjektívne hodnotenia emitenta, jeho vzťah k adresátovi prejavu, jeho osobnosť, vôľu alebo city. Sú to osobne motivované výrazové prvky. Komunikácia presýtená expresívnymi pomenovaniami a formovaná expresívnou štylizáciou výrazne odráža vnútorné pocity autora prejavu. Expresívne jazykové prostriedky sa využívajú v textoch hovorového a umeleckého štýlu a v niektorých žánroch publicistického štýlu. Pri expresívnosti rozlišujeme inherentnú a adherentnú expresívnosť. Pri inherentnej expresívnosti je expresívna zložka

¹⁴ CHLOUPEK, J.: Stylistika češtiny. Státní pedagogické nakladatelství. Praha 1991, s. 153-154.

trvalo zviazaná s významom slova bez ohľadu na kontext, napríklad *chvastuň, Evička, spinkať, zlodej*. Pri adherentnej expresívnosti je expresívnosť obsiahnutá iba v niektorom význame slova a prejavuje sa len so zreteľom na kontext, napríklad nociónálne *letieť* v spojení *letieť zo skúšky* nadobudne expresívnu hodnotu, podobne slovo *slabý* v spojení *slabý prúd* oproti *slabý žiak*. V praxi sa ako expresívne hodnotia zdrobeneniny rodných mien (*Lukáško, Irmuška*) a akákoľvek manipulácia s menom (*Krejčí - Krejčí*). Treba dôsledne dbať aj na varianty mien, napríklad *Karin - Karina - Karinka, Ingrid - Ingrida, Miriam - Miriama*.

Z hľadiska nociónálnosti a expresívnosti sa kvalifikujú nielen jednotlivé slová, ale aj konštrukcie. Ako nociónálne sa hodnotia výpovede s objektívnym poradím slovosledu, t. j. východisko - jadro, a výpovede, v ktorých je oznamovací spôsob. Za nociónálne možno pokladať aj uvádzanie pomenúvaní osôb tak, že na prvom mieste sa uvedie krstné meno a na druhom priezvisko (*Eva Jurigová*). Iba v abecedných zoznamoch z praktických dôvodov sa uvádza obrátené poradie, ktoré sa naznačuje čiarkou (*Jurigová, Eva*).

Expresívne konštrukcie a výpovede sa vyskytujú vo vzrušených subjektívnych prejavoch, keď autor nevládze pokračovať v jazykovom formulovaní citu, nemôže zo spoločenských dôvodov dokončiť vetu tak, ako ju začal, nechce alebo nevie dokončiť začatú vetu, alebo ho niekto alebo niečo v reči preruší. Patria sem také výpovede, z ktorých hovoriaci vynecháva všetko, čo považuje za nadbytočné a uprednostní výrazy, ktoré sú v komunikácii nosné. Tieto výpovede sú expresívne bez ohľadu na to, či sa skladajú z nociónálnych alebo expresívnych prvkov. Ako expresívne výpovede sa hodnotia apoziopéza (násilne prerušená alebo nedokončená výpoveď: *Prečo si len..., Nemám nič proti paradoxom, keď sú..., Ale ja...*), proziopéza (výpoveď s vynechaným začiatkom: *bré ráno, ...si myslím, ...skávam*), prerývaná výpoveď (obsahovo a formálne úplná, vo vnútri prerušovaná výpoveď: *Veru... ťažko sa nám... vtedy... žilo. Hovoríte... zlé veci o mne.*), elipsa (neúplná výpoveď: *Ruky z vreciek!, A ty?, A: Dáte si škótsku? B: Len malú.*), sylepsa (zhrnajúca konštrukcia: *Urobím to kvôli rodine - kvôli tebe, matke, otcovi.*), vytýčený vetný člen (*Peter, ten pokazil celý dojem.*), osamostatnený vetný člen (*Chcem s tebou hovoriť. Medzi štyrmi očami.*), pripojený vetný člen (*Mám rád pivo, ale len studené.*).

Expresívnosť v komunikácii sa dosahuje aj uplatňovaním slangu. Slangové výrazy vznikajú buď metaforicky, alebo deformáciou, prípadne preberaním neznámych nespisovných prvkov, či nedbalou artikuláciou. Slang nesie stopy recesie, humoru, karikatúry, schopnosti zachytiť a niekedy aj metaforicky pomenovať charakteristické črty javu. Výstižnými metaforami sú také slangové slová ako *džemovanie, sladák, lepák, oxidovať, vegetovať, ulievať sa*. Skrátením pôvodného slova alebo jeho čiastočným skomolením vznikli slangové slová ako *matika, učka, ridas, deka, štácka, foter, mutra*. Slangové slová sú prirodzené v bežnej, spontánnej

komunikácii najmä mladých ľudí, ktorá je veľmi rýchla a príliš dlhé slová jej rýchlosti a spontánnosti prekážajú.

4.3 KONKRÉTNOSŤ A ABSTRAKTNOSŤ

Pri verbálnych jazykových prostriedkoch sa rozlišuje ich konkrétnosť a abstraktnosť. Všeobecne sa za konkrétne pomenovania pokladajú názvy takých javov, ktoré človek vníma zmyslami. Sú to mená osôb, zvierat, rastlín a vecí, napríklad *muž, žena, pes, ruža, dom, pero*. Abstraktné pomenovania sú názvy vlastností, dejov, stavov a iných abstraktných javov, napríklad *minulosť, tvrdosť, dobrota, zdravie, láska, priateľstvo, rozum, cit, pamäť*.

V komunikácii však nie vždy vystačíme s takýmto jednoznačným členením výrazových prostriedkov na konkrétne a abstraktné, lebo ich funkcia v tomto zmysle často závisí od kontextu. Napríklad od „konkrétneho“ pomenovania *ruža* sa možno dostať k abstraktnejšiemu *kvetina*, potom k ešte abstraktnejšiemu *rastlina*. Je možný aj opačný postup: slovo *ruža* je v konkrétnom texte „abstraktné“ a od neho sa podľa potreby možno dostať ku konkrétnejšiemu *šípová ruža* alebo k ešte konkrétnejšiemu *červená šípová ruža od priateľa*.

V procese komunikácie sa tento dualizmus chápe nielen na rovine slova, ale aj na rovine textu: máme napríklad texty abstraktné (teoretické) a konkrétne (popisné detské texty). Hovoriaci nemôže nebrať zreteľ na stupeň konkrétnosti a abstrakcie textu. Sám však musí odhadnúť, do akej miery má byť v reči konkrétny alebo abstraktný.

Právne texty sú koncipované tak, aby obsahovali čo najviac konkrétnych pomenovaní, ktoré nie je možné spochybniť. Preto sa zvyčajne pri osobách uvádza nielen krstné meno a priezvisko, ale aj rodné číslo, prípadne ďalšie údaje. Pri uvádzaní adresy sa vyžaduje pri uvedení ulice aj popisné a orientačné číslo. Dokonca celé vety sú často zoštylizované tak, aby neobsahovali abstraktné údaje. Napríklad veta *Matka odovzdá dieťa otcovi pred jej domom* obsahuje konkrétne podstatné mená *matka, dieťa, otec, dom*, a tak sa na prvý pohľad javí ako konkrétna a nespochybniteľná výpoveď. Spojenie *pred jej domom* je však abstraktné, pretože presne neurčuje, o aký dom ide a ani to, kde sa dom nachádza. Dokonca možno ísť v úvahách aj ďalej: matka býva v dome svojich rodičov, a tak žiadny „*jej dom*“ vlastne neexistuje.

4.4 FLOSKULY A KLIŠÉ

Niektoré slová a slovné spojenia sa v komunikácii používajú tak často, že už stratili svoj konkrétny obsah a stali sa v reči abstraktnými. Často sa vyskytujú v každodennej komunikácii, pri rýchlej reči a v neprav-

ných rečníckych prejavoch. Ich počet síce nie je veľký, ale veľká je ich frekvencia. Tieto slová a slovné spojenia nemajú v reči žiadnu hodnotu, sú ošúchané, bezduché, často sa nimi zaplňajú prázdne miesta. V texte pôsobia ako nič nehovoriace frázy. Sú to floskuly a klišé.

Slovo floskula pochádza z latinčiny a jeho pôvodný význam je kvietok, krása, ozdoba. Jedna ozdoba v prejave sa ešte dá zničiť, ale keď je nimi prejav presýtený, stáva sa z ozdoby burina. Floskuly znižujú hodnotu komunikácie tým, že sa do omrzenia opakujú. Ich informačná hodnota sa rovná nule. Ide o také spojenia slov ako *Mne sa zdá...*, *Ako som už povedala...*, *Som hlboko presvedčený...*, *Ešte chcem zdôrazniť...*, *Jedným slovom...*, *Treba podčiarknuť...*, *Ja si myslím...*, *Ide len o to...*, *Keď sa to tak vezme...*, *Ja mám na vec takýto názor*. Je príznačné, že neraz si človek osvojí a zautomatizuje iba jednu – dve floskuly, a tie potom využíva na dopĺňanie prázdnych miest v texte. Floskuly odvádzajú poslucháča od témy prejavu, ale keby ich nebolo, často by chýbala reči prirodzenosť.

Floskulám blízke sú expletíva, parazitické slová. Sú to mimovoľne použité slová, ktorými hovoriaci vyplňa nežiaduce pauzy vo výpovedi a ktoré mu pomáhajú pokračovať vo verbálnom prejave. Ich nadmerné a nefunkčné používanie si hovoriaci zvyčajne ani neuvedomuje. Ide o slová ako *vlastne*, *slovom*, *teda*, *ono*, *totiž*, *nuž*, *no*, *takže*, *tak*, *nie*, *vieš*, *poznáš*.

Klišé sú všeobecné, situačne málo konkrétne a takmer nič nehovoriace slová alebo slovné spojenia, ktoré, hoci mali pôvodne presný význam, sa neustálym mechanickým opakovaním v reči ošúchali. Sú to najmä otrepané stereotypné úslovia, ktoré sa vyskytujú v bežnej komunikácii, v masmédiách a v administratívnych prejavoch, napríklad *záležitosť*, *problémy*, *ohromný*, *obrovský*, *objektívne príčiny*, *hodina H*, *deň D*. Zvyčajne sú literárneho pôvodu.

Floskuly a klišé sú bezcenné vtedy, keď sa nadmieru opakujú v jednom texte alebo u jedného autora. Bezcennými sa stávali a stali postupne.

4.5 DOMÁCE A CUDZIE SLOVÁ

V oblasti slovnej zásoby nastávajú najrýchlejšie a najväčšie zmeny v jazyku. V každom prirodzenom a živom jazyku preto nájdeme nielen pôvodné, domáce slová, ale aj cudzie, prevzaté a internacionálne slová.

Domáce slová tvoria jadro slovnej zásoby. Sú to slová, ktoré sú v jazyku najstaršie a pritom sú aj najkratšie. Sú to zámená, číslovky, predložky, spojky, niektoré slovesá. Patria sem aj slová, ktoré pomenúvajú reálne z prostredia človeka, ako sú pomenovania členov rodiny, častí domu, jedál, nápojov, slová súvisiace s jeho prácou, voľným časom a s celým národným etnikom.

Cudzie slová, internacionalizmy, sú prevažne grécko-latinského pôvodu. Vyskytujú sa vo viacerých jazykoch. Najčastejšie prenikajú do slovnej

zásoby prostredníctvom náučného a publicistického štýlu. V jazyku sa udomácňujú najskôr ako neologizmy. Využívajú sa buď na pomenovanie reality, ktorá dovtedy nemala v jazyku pomenovanie, alebo prichádzajú ako medzinárodné slová na pomenovanie takých javov, ktoré majú domáci ekvivalent. Často fungujú ako odborné termíny. Čím častejšie sa v jazyku používajú, tým rýchlejšie splývajú s ostatnou slovnou zásobou. Niekedy si používateľ jazyka ich cudzí pôvod už takmer ani neuvedomuje. Také slová ako *bufet*, *flaša*, *farba*, *dražé*, *čokoláda*, *pulóver*, *sveter*, *lam-pa*, *televízia*, *rádio*, *žiletka*, *zips*, *garáž* sa už nepocitujú ako importované. Označujeme aj ohýbame ich ako domáce slová. V poslednom čase do našej slovnej zásoby preniká mnoho nových slov najmä z angličtiny.

V slovenčine je tendencia prispôbovať pravopis cudzích slov slovom domáceho pôvodu. Cudzie slová sa najčastejšie prispôbujú slovenskému pravopisu tak, že sa píše v zhode s ich ustálenou výslovnosťou v slovenčine: *futbal*, *tím*, *spiker*, *miliónár*, *víkend*, *džez*, *hemendeks*. Pôvodná podoba cudzieho slova sa zachováva pri písaní i – y (etymologický princíp): *gymnázium*, *univerzita*, *biskup*, *bicykel*. Cudzie slová, ktoré sú čiastočne alebo úplne nesklonné, sa prevažne používajú v pôvodnej podobe: *miss*, *derby*, *revue*, *menu*. Aj tu je však tendencia prispôbovať ich pravopis slovenskému pravopisu: *loby*, *show* i *šou*. V pôvodnej podobe sa píše odborné termíny: *country music*, *capriccio*, *watt*, osobné mená: *Friedrich Schiller*, *George Washington*, *Giuseppe Verdi*, zemepisné názvy: *Mont Blanc*, *Manchester*, *New York* a iné názvy: *Le Monde*, *Grand Prix*, *Süddeutsche Zeitung*, *Wall Street*. Názvy veľkých a známych lokalít, niektorých miest, horstiev, veľkých riek, mená známych osobností sa píše v bežných textoch slovenským pravopisom: *Austrália*, *Nový Zéland*, *Kréta*, *Fidži*, *Mníchov*, *Londýn*, *Miláno*, *Kapské Mesto*, *Himaláje*, *Alpy*, *Rýn*, *Visla*, *Krištof Kolumbus*. Pri citovaní odbornej literatúry sa používa pôvodný pravopis: *München*, *London*, *Wien*, *Paris*, *Kraków*.

Možnosť alebo potreba použiť v komunikácii cudzie slovo závisí od tematiky a od situácie, v ktorej sa dialóg realizuje. Napríklad odborné termíny z oblasti hudby (*allegretto*, *adagio*, *dolce*) sa pociťujú v komunikácii odborníkov ako bezpríznačné, kým v rozhovore laikov sa pociťujú ako príznačné, ako cudzie. Cudzie slová sú nápadnejšie v ústnom ako v písomnom prejave. Z písomných prejavov sú najmenej príznačné v odbornom texte a v masmediálnej komunikácii, lebo tu sú pomerne frekventované. Napríklad v našich novinách je približne každé piate slovo cudzie. Cudzie slová síce možno použiť v akejkoľvek proxemike, no kým v intímnej a osobnej vzdialenosti sú často štylisticky príznačné, v sociálnej a oficiálnej vzdialenosti vystupujú zväčša vo funkcii odborných termínov. V takejto funkcii zaručujú presnosť a jednoznačnosť textu a sú štylisticky neutrálné.

4.6 ZNAČKY A SKRATKY

Medzi verbálnymi výrazovými prostriedkami sa vyskytuje mnoho dlhých slov a viacslovných pomenovaní, ktoré používatelia často skracujú. Takto vznikajú nielen slangové, nespisovné slová, ale aj značky, skratky a skratkové slová, ktoré sa síce hodnotia ako spisovné, ale vždy sú štylisticky príznakové. Používajú sa totiž pri vysokom tempe reči, v administratívnych, odborných a publicistických textoch. Zvyčajne sa neuplatňujú v beletrii, v popularizačných textoch, v slávnostných a oficiálnych rečníckych prejavoch. Ich používanie je snahou o ekonomizáciu prejavu.

Značky sú „ustálené dohovorené symboly skladajúce sa z jedného alebo niekoľkých písmen, číslic a podobne a ich kombinácií, ktoré slúžia na označenie rozličných vecí a pojmov“¹⁵. Nepíše sa za nimi bodka. Príklady: *l* (liter), *m* (meter), H_2O , *PF UK*, *PKO*, *TA SR*. Čítajú sa ako písmená v abecede, teda *FF UK* sa nečíta „*f,f,ú,k*“ alebo „*ffuk*“, ale „*ef, ef, u, ká*“.

Skratky sú „ustálené slovné jednotky, ktoré vznikli skrátením slova alebo slovného spojenia“¹⁶. Spravidla sa za nimi píše bodka, za ktorou nasleduje medzera. Medzi ustálené textové skratky patria: *t. r., o. i., atď., ap., a pod., t. j., tzv., napr., resp., v. r., a. a.* Pri tvorení príležitostných skratiek platí, že skratka sa končí – ak je to možné – na spoluhlásku. Slovné spojenie *hlavná ulica* možno skrátiť na *hl. ul.* alebo na *hlav. ul.*, nie na *hla. uli.* Pri čítaní sa skratky vyslovujú ako celé slová, teda nie „*atď.*“ ale „*a tak ďalej*“, nie „*napr.*“ ale „*napríklad*“.

Skratkové slová vznikajú zo značiek a skratiek a môžu sa skloňovať: *Čedok, Csemadok*.

K najpoužívanejším skratkám používaným v písomnom úradnom styku patria skratky akademických a vedecko-pedagogických titulov, vedeckých, vedecko-akademických a umelecko-akademických hodností a právnych foriem organizácií. Uvádžeme ich podľa STN 01 6910 z decembra 1999.

Skratky akademických titulov sa uvádzajú pred menom, napríklad *Ing. Ján Malý, PaedDr. Lucia Nováková*.

Bc.	– bakalár	PhDr.	– doktor filozofie
Mgr.	– magister	JUDr.	– doktor práv
Mgr. art.	– magister umenia	PaedDr.	– doktor pedagogiky
Ing.	– inžinier	ThDr.	– doktor teológie
Ing. arch.	– inžinier architekt		
MUDr.	– doktor všeobecnej medicíny		
MVDr.	– doktor veterinárnej medicíny		
RNDr.	– doktor prírodných vied		
PharmDr.	– doktor farmácie		

Poznámka. Tituly akademický architekt, akademický sochár a akademický maliar sa píše v neskrátenom tvare za menom a oddeľujú sa čiarkou, napríklad *Peter Malík, akademický sochár*.

Skratky vedecko-pedagogických titulov sa uvádzajú pred akademickými titulmi. Neoddeľujú sa od ostatných titulov čiarkou, napríklad *doc. PhDr. Pavol Plachý, host. prof. JUDr. Ivan Pokojný*.

doc.	– docent	host. doc.	– hosťujúci docent
prof.	– profesor	host. prof.	– hosťujúci profesor
Dr. h. c.	– čestný doktor		

Skratky vedeckých, vedecko-akademických a umelecko-akademických hodností sa uvádzajú za menom, od ktorého sa oddeľujú čiarkou, napríklad *prof. MVDr. Eva Janošková, PhD.* V súvislom texte sa oddeľujú čiarkami z oboch strán, napríklad *Na sympóziu sa zúčastnila aj prof. MVDr. Eva Janošková, PhD., a ďalší hostia*.

PhD.	– doktor filozofie	CSc.	– kandidát vied
ArtD.	– doktor umenia	DrSc.	– doktor vied

Skratky právnych foriem organizácií sa uvádzajú pred názvom organizácie alebo za názvom organizácie. Ak sú uvedené pred názvom organizácie, oddeľujú sa medzerou. Ak sú uvedené za názvom organizácie, oddeľujú sa čiarkou a medzerou a v súvislom texte sa oddeľujú čiarkami z oboch strán, napríklad *Slovenská poisťovňa, a. s., získava nových poisťencov*.

ver. obch. spol. alebo v. o. s.	– verejná obchodná spoločnosť
kom. spol. alebo k. s.	– komanditná spoločnosť
spol. s r. o. alebo s. r. o.	– spoločnosť s ručením obmedzeným
akc. spol. alebo a. s.	– akciová spoločnosť
š. p.	– štátny podnik
v. d.	– výrobné družstvo
s. d.	– spotrebné družstvo
b. d.	– bytové družstvo

Používanie značiek a skratiek súvisí s ekonomizáciou, zrýchlením prejavu, nesmie však ísť proti jeho zrozumiteľnosti. Preto sa napríklad v administratívnych textoch uvádzajú najmä všeobecne zrozumiteľné značky a skratky, kým napríklad v odborných textoch (t. j. aj v právnych textoch) je možné uplatniť aj také značky a skratky, ktoré vie správne interpretovať len odborník z danej oblasti.

¹⁵ Encyklopédia jazykovedy. Cit. dielo, s. 496.

¹⁶ Encyklopédia jazykovedy. Cit. dielo, s. 384.

4.7 SPISOVNOSŤ A NESPISOVNOSŤ

V každom živom jazyku existujú popri spisovných jazykových prostriedkoch aj prostriedky nespisovné. Hranica medzi spisovnosťou a nespisovnosťou je však vágna, pretože nespisovné jazykové prostriedky sú jedným zo zdrojov obohacovania spisovného jazyka.

Spisovné jazykové prostriedky sú kodifikované v normatívnych príručkách. Základnou jazykovou príručkou s kodifikačnou platnosťou sú Pravidlá slovenského pravopisu (Bratislava, Veda 2000. 590 s.). Ako kritérium spisovnosti „sa v našej jazykovednej tradícii uplatňuje ústrojnosť (systémovosť), funkčnosť, ustálenosť, zrozumiteľnosť a reprezentatívnosť (hodnotenie jazykových prostriedkov z hľadiska tradície ap.)“¹⁷

Nespisovné jazykové prostriedky sú nárečové, slangové, argotové, subštandardné slová a slová viazané na úzky okruh používateľov. Mnohé z nich sa aj so spisovnými ekvivalentmi uvádzajú v týchto publikáciách: Krátky slovník slovenského jazyka (Bratislava, Veda 1997. 944 s.), Mistrík, J. – Škvareninová, O. – Hegerová, K.: Praktická príručka slovenčiny (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 204 s.), Ivanová-Šalingová, M. – Šaling, S. – Maníková, Z.: Slovenčina bez chýb (Bratislava – Veľký Šariš, Vydavateľstvo Samo 1998. 400 s.).

Právny jazyk, t. j. odborný jazyk slúžiaci na fixáciu a sprostredkovanie právnych textov, je súčasťou spisovného jazyka. Je to jazyk, v ktorom sa často používajú špecifické verbálne prostriedky. Pri tvorbe právnych textov však treba brať do úvahy nielen povinnosť autora presne označiť a pomenovať fakty, ale aj hľadisko bežného používateľa. „Formulácie právnych textov majú byť zreteľné, prístupné všetkým občanom, ale zároveň aj dostatočne presné a jednoznačné z hľadiska práva“.¹⁸

Jazykovú stránku právnych textov nemožno v súčasnosti označiť za celkom uspokojivú. Nachádza sa v nich mnoho nespisovných a nevhodných použitých slov a konštrukcií, ktoré sa tak často používajú, že ich nespisovnosť a štylistickú neprímeranosť právnici už ani nepocitujú. Uvádza-me preto výber najfrekvencovanejších nespisovných a v kontexte nevhodne použitých jazykových prostriedkov.

NESPRÁVNE

absorbcia
ai. (skratka)
à jour
à propos
antidatovať
apriori
arch

SPRÁVNE

absorpcia (ale: absorbovať)
a. i.
ažúr
apropo
antedatovať
a priori
hárok

¹⁷ Encyklopédia jazykovedy. Cit. dielo, s. 415.

¹⁸ HORECKÝ, J.: Slovenčina v úradnej praxi. In: Kultúra slova, 34, 2000, s. 344.

atmosferický
auditor
auditorský
autentičnosť
Aziat

behom (dvoch týždňov)
bezvadný

bežné číslo
bežný rok
brať k zodpovednosti
byť:
bol ste
bola ste
bolo schválené
bolo zistené
causa
cestou súdu, ministerstva
cez:
cez milión
cez to všetko
cez zákaz
cezčas
clearing
čas od času
častokrát
Češi
četný
čiastka

čiastka činí
ďaleko viac
ďalší
dať k súdu
dátum: Bratislava, 18. 8. 2001

dealer
dedičtvo
depozičný (limit)
design
dielčí
diléma
diskusia
dispečink

atmosférický
auditor
auditorský
autentickosť
Ázijčan, Ázijec (= obyvateľ Ázie)
aziat = divoch
za, cez, počas, v priebehu
bezchybný, výborný, stopercentný,
prvotriedny, vynikajúci, krásny
poradové číslo
tento rok
brať na zodpovednosť

boli ste
boli ste
schválilo sa
zistilo sa
kauza (ale: causa finita)
prostredníctvom súdu, ministerstva
vyššie milióna
napriek tomu
napriek zákazu
nadčas
klíring
z času na čas, občas
často, mnoho (veľa) ráz
Česi (aj belosi, černosi atď.)
početný, mnohý
suma
čiastka = časť dačoho
suma je, suma predstavuje
oveľa viac, omnoho viac
ďalší
dať na súd
Bratislava 18. 8. 2001
Bratislava 18. augusta 2001
dílér
dedičstvo
depozitný (limit)
dizajn
čiastkový
diléma
diskusia [diskusia]
dispečing

dnešným dňom
docela
dohodnúť sa s tým, že
dojčenec
dokazovací (materiál)
dolupodpísaný
doluvedený
domnenie
dopad

dopis
dopisný papier
doporučený
doporučiť, doporučovať
doposiaľ
doprevádzať
dosažiteľný
dotaz
dovolať sa (niečoho)

doznať vinu
dôsledok:
dôsledkom toho zomrel
dvtisíc
faktá
fondami (inštrumentál pl.)
haagský
hermetičnosť
horeuvedený
horkokrvný
inšpektoriát
jedná sa
jednací poriadok
jednacie číslo
jednanie
jednať (vo vláde, v parlamente)

jednateľ
jednička
jednorázový
jednosmenný
je treba
kárať

dnes, oddnes
úplne, celkom
dohodnúť sa, že
dojča
dôkazový (materiál)
podpísaný
uvedený
domnienka, predpoklad, dohad
dosah, vplyv, účinok, dôsledok, pôsobenie
dopad = dopadnutie (na obe nohy)
list
listový papier
odporúčaný (ale: doporučený list)
odporučiť, odporúčať
dosiaľ, doteraz, dodnes
sprevádzať
dosiahnuteľný
otázka, dopyt
odvolávať sa na niečo (na zákon, zmluvu, dohodu)
priznať sa k vine

v dôsledku toho zomrel
dvtisíc
fakty
fondmi
haagsky (od Haag)
hermetickosť
uvedený, predtým uvedený
prudký, prchký, výbušný, vznetlivý
inšpektorát
ide o
rokovací poriadok
poradové číslo (listu, dokumentu)
rokovanie
konať, robiť; rokovať, diskutovať;
zaobchádzať, vychádzať s niekým
jednať sa = dohovárať sa o cene
konateľ, zástupca
jednotka
jednorázový
jednozmenný
treba
karhať, napomínať

kárny
kázeň

klávesa
klud
kludný
kojenec
kojenecký
končiť (rokovanie končí)
krátkodobe
leasing
legitímny
loajálny
lobby
lobbismus
logičnosť
majetkoprávny, majetko-právny
manager, menežér
management, menežment
materiálnotechnický
menovať (predsedom)
merítko

mimo iného
mimo zákon

množstevný
môcť:
môžme
môžte
nadobudlý
náhodilý
nájomci
na každý pád
námatkový
naniest (pripomienky)
napomáhať, napomôcť niečomu
naprosto
národnohospodársky
naviac
navýšiť (kapitál)
neide
nejedná sa o
nemovitosť
nemovitý (majetok)

disciplinárny
disciplína, poriadok
kázeň = duchovná reč
kláves
pokoj
pokojný
dojča
dojčenský
končiť sa (rokovanie sa končí)
krátkodobo
lízing
legitímny (ale: legitimita)
lojálny
loby
lobbismus
logickosť
majetkovoprávny
manažér
manažment
materiálno-technický
vymenovať (za predsedu)
mierka, miera, meradlo, rozsah,
rozmer, veľkosť
okrem iného
mimo zákona (mimo = predložka s genitívom)
množstvom

môžeme
môžete
nadobudnutý
náhodný
nájomcovia
v každom prípade
náhodný, občasný
predložiť, vysloviť (pripomienky)
napomáhať, napomôcť niečo
úplne, vonkoncom
národnohospodársky
navyšše
zväčšiť, zvýšiť (kapitál)
nejde
nejde o
nehnuteľnosť
nehnuteľný (majetok)

neni
neodstraniteľný
nepostrádateľný

neprevediteľný

neprijme
netečný
nezávadnosť
nezávadný

nezbytný
nezlúčiteľný
nežiaduci
nižepodpísaný
niže uvedený
novonastavší
obdržanie
obdržaný spis
obdržať
obnos
obor

obsažený
obtiaz
obtiazny, obtiažný
odchýľka
odozva
odstavec
ohliadka
omluvenka
omluviť sa
opis (listu)

ostraha
ovšem
plnomocenstvo
plnomocnenec
plnomocnenie
podieľať sa
pohrešovaný
pokiaľ sa týka
poloos

nie je
neodstrániteľný
nenahraditeľný, nevyhnutný, potrebný
neuskutočniteľný, nezrealizovateľný, nevykonateľný
neprijme
nevšímavý, ľahostajný, apatický
bezchybnosť, neškodnosť
bezchybný, neškodný, vyhovujúci, dobrý
nevyhnutný
nezlúčiteľný
nežiaduci
podpísaný
uvedený
novovzniknutý
prijatie, prevzatie
prijatý, prevzatý spis
dostať, získať, prijať, prevziať
suma
odbor, odvetvie, úsek, oblasť
obor = rozprávková bytosť; skupina čísel
obsiahnutý
ťažkosť
ťažký
odchýľka
ohlas, ozvena
odsek
obhliadka
ospravedlnenka
ospravedlniť sa
odpis, kópia (listu)
opis = slovné zachytenie podstatných znakov predmetov alebo javov
ochrana, stráž, stráženie
pravdaže, isteže; však; áno
splnomocnenie
splnomocnenec
splnomocnenie
podieľať sa
nezvestný, stratený
čo sa týka, pokiaľ ide o
polos (aj polostrov)

poriadať
portfolio
postrádať
postrádateľný
poťažne
potencionálny
povolenka
predať (skúsenosti, dokument)
predčiť
prehlásenie
prehlásiť

prehmat
prejednanie
prejednávanie
prejednať
prejednávať
prelícenie
prepážka
prepožičať (byt, vyznamenanie)

prešlý

prevádzkárňa, prevádzkáreň
procento
protajší
protajšok
púhy
rad: v neposlednej rade
razítka
razítkovať
ráž
respektívne
scanner
scanovať
sebevrah
sebevražda
skončiť (rokovanie skončí)
smenový
spätvzatie
speaker
sprostití (viny)
štúdijný

usporadúvať
portfólio
nemať, chýbať
nahraditeľný
prípadne, respektíve, eventuálne
potenciálny
povolenie
odovzdať (skúsenosti, dokument)
prevýšiť, prekonať, predstihnúť
vyhlásenie
vyhlásiť (= verejne oznámiť, povedať, úradne označiť)
prehlásiť = odhlásiť z miesta pobytu a prihlásiť inde
prechmat
prerokovanie
prerokúvanie
prerokovať
prerokúvať
pojednávanie
prihradka, priečinok, okienko
požičať, zapožičať (byt); udeliť (vyznamenanie)
uplynulý, minulý, predchádzajúci, predošlý; po záručnej lehote
prevádzkareň
percento
náprotivný
náprotivok
holý, číry; iba, len
v neposlednom rade
pečiatka
pečiatkovať
kaliber
respektíve
skener
skenovať
samovrah
samovražda
skončiť sa (rokovanie sa skončí)
zmenový
stiahnutie, odvolanie
spíker
zbaviť (viny)
štúdijný

tenže	ten istý, práve ten
to:	
je tomu tak	je to tak
tak ako je tomu (v legislatíve)	tak ako je to (v legislatíve)
tak vzácný	taký vzácný
tlačítko	tlačidlo
tohoto (človeka)	tohto (človeka)
účel: za účelom zlepšenia	s cieľom zlepšiť, na zlepšenie
účelove	účelovo
úmluva	dohovor, zmluva, dohoda
upresniť	spresniť
ustavený	ustanovený
ustaviť	ustanoviť
ustavujúci	ustanovujúci
v závislosti na	v závislosti od
vada	chyba, kaz, porucha, nedostatok ¹⁹
vadný	chybný, kazový, poruchový, nevyhovujúci
valná hromada	valné zhromaždenie
všetne	vrátane
vedeckotechnický	vedecko-technický (od veda a technika)
vedecko-výskumný	vedeckovýskumný (od vedecký výskum)
vydávateľ	vydavateľ
vyporiadanie	vyrovnanie, usporiadanie
vyrovnať	vyrovňavací
vyslúchnuť	vypočuť, podrobiť výsluchu, vypočúvaníu
vyslúchnutý	vypočutý
vysporiadanie	vyrovnanie, usporiadanie
vzhľadom k (prípadu)	vzhľadom na (prípade)
začať, začínať (schôdza začala)	začať sa, začínať sa (schôdza sa začala)
zahájiť	začať, otvoriť
zákonodárny	zákonodarný
zastaralosť	zastaranosť
zastaralý	zastaraný
záujemci	záujemcovia
závada	chyba, kaz, porucha, nedostatok

závadný	chybný, kazový, poruchový, nevyhovujúci
závierka	uzávierka
závierkový (list)	uzávierkový (list)
závislosť na (drogách)	závislosť od (drog)
zbytkový	zvyškový
zbytok	zvyšok
zúžitkovať	zužitkovať
žiadúci	žiaduci

5. NEVERBÁLNE PROSTRIEDKY

V komunikácii fungujú popri verbálnych prostriedkoch aj neverbálne prostriedky, ktoré nesú význam buď spolu s jazykom alebo samy osebe. Neverbálne prostriedky môžu sprevádzať, nahrádzať, dopĺňať, zdôrazňovať, bližšie vysvetľovať, popierať, regulovať verbálne prostriedky, či meniť ich význam. Slúžia najmä na prezentovanie komunikantovej osobnosti, na vyjadrovanie emócií a interpersonálnych vzťahov. Podľa K. R. Scherera²⁰ neverbálne prostriedky plnia v komunikácii štyri funkcie: sémantickú, syntaktickú, pragmatickú a dialogickú. Sémantická funkcia sa týka vzájomného vzťahu verbálnych a neverbálnych výrazových prostriedkov – neverbálne prostriedky môžu nahrádzať verbálne, môžu ich bližšie vysvetľovať, meniť ich význam, či byť s nimi v rozpore. Syntaktická funkcia sa vzťahuje na fakt, že neverbálne prostriedky môžu segmentovať prejav na menšie časti alebo podčiarkovať v ňom dôležité fakty, napríklad uplatnením intonácie, pauzy, zmenou postúry, vzdialenosti, využitím gesta. Pragmatická funkcia súvisí s tým, že neverbálne prostriedky naznačujú charakteristické vlastnosti alebo momentálny psychosomatický stav komunikanta; môžu naznačovať permanentné vlastnosti (vek, pohlavie), dlhodobé stavy (postoje, názory), relatívne krátkodobé stavy (reakcie na partnerove repliky). V dialogickej funkcii odhaľujú vzťah medzi komunikantmi na základe toho, ako neverbálne prostriedky koordinujú správanie partnerov v procese komunikácie.

O dôležitosti neverbálnych prostriedkov svedčia tie názory, podľa ktorých nejazykové prostriedky sprostredkujú v procese komunikácie viac informácií ako prostriedky jazykové. Napríklad L. R. Birdwhistell²¹ tvrdí, že samotný jazyk má iba 30-35-percentnú účasť na reálnej rečovej komu-

¹⁹ <http://www.culture.gov.sk>: Niektoré sporné termíny (napr. vada) vyskytujú sa v legislatívnych textoch a označované v kodifikačných príručkách slovenského jazyka ako nesprávne budú predmetom pripravovaného rokovania legislatívcov a jazykovedcov.

²⁰ SCHERER, K. R.: The functions of nonverbal signs in conversation. In: The social and psychological contexts of language. Red. R. N. St. Clair – H. Giles. Hillsdale, NJ: Erlbaum 1980, s. 225-244.

²¹ BIRDWHISTELL, R. L.: Kinesics and Context. University of Pennsylvania Press. Philadelphia 1970.

nikácii, americký antropológ A. Mehrabian²² dokonca uvádza, že jazyk sa na komunikácii podieľa len 7 percentami. „Použitia verbálneho jazyka v reklame sa zrieka firma Benetton.“²³

Vedecký výskum neverbálnej komunikácie sa stal jednou z primárnych aktivít až po druhej svetovej vojne. Neznamená to však, že už skôr neboli napísané práce o neverbálnej komunikácii. Napríklad v starom Grécku možno nájsť zmienku o tom, čo dnes nazývame neverbálna komunikácia. Quintilianovo Institutio Oratoria je jedným z dôležitých zdrojov poznatkov o geste. Aristoteles je autorom práce Fyziognómia, ktorá sa týkala výrazov tváre. V druhej polovici 19. storočia sa F. Delsarte pokúsil kodifikovať pravidlá na ovládanie „kultúry hlasu“ a pohybov tela. Ch. R. Darwin okrem iného položil základy moderného výskumu výrazov tváre.

Bádateľský záujem o neverbálnu komunikáciu vzrastá v 50. rokoch 20. storočia. Uvedme aspoň niekoľko prelomových prác tejto dekády. A. H. Maslow a N. L. Mintz²⁴ publikovali štúdiu o vplyve „pekných“ a „škaradých“ miestností na komunikáciu, čím posunuli výskum neverbálnej komunikácie ku skúmaniu vplyvu prostredia. Článok L. K. Franka²⁵ inšpiroval záujem o dotykovú komunikáciu. Kniha J. Ruescha a W. Keesa²⁶ bola pravdepodobne prvou publikáciou, ktorá mala v titulku termín neverbálna komunikácia. Ich klasifikácia neverbálnej komunikácie poskytlá základy pre ďalšie práce v tejto oblasti.

Podľa autorov neverbálnymi formami komunikácie sú:

1. „sign language“, kam zaraďujú všetky pohyby, ktoré nahrádzajú verbálny prejav;
2. „action language“, kam patria tie pohyby, ktorými nie je možné nahradiť verbálny prejav;
3. „object language“, ktorý zahrňuje všetky materiálne veci ako nástroje, stroje, architektonické objekty, ľudské telo a oblečenie, patria sem napríklad aj tvary písma.

²² MEHRABIAN, A.: Nonverbal Communication. Aldine and Atherton. New York 1972, s. 21-23.

²³ MEZULÁNÍK, J.: Postavení přirozeného jazyka v současné komunikaci. In: Varia VI. Zost. M. Nábělková. Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV. Bratislava 1997, s. 11.

²⁴ MASLOW, A. H. – MINTZ, N. L.: Effects of esthetic surroundings: Initial effects of three esthetic conditions upon perceiving „energy“ and „well-being“ in faces. In: Journal of Psychology, 41, 1956, s. 247-254.

²⁵ FRANK, L. K.: Tactile communication. In: Generic Psychology Monographs, 56, 1957, s. 209-255.

²⁶ RUESCH, J. – KEES, W.: Nonverbal Communication: Notes on the Visual Perception of Human Relations. University of California Press. Los Angeles 1956.

Neskôr boli ich názory podrobne rozpracované a modifikované. Dnes sa k neverbálnym výrazovým prostriedkom zaraďujú:

1. fonetika (zvuková zložka prejavu),
2. proxemika (osobný priestor človeka a vzájomná vzdialenosť komunikantov),
3. haptika (dotyk),
4. posturika (poloha a držanie tela),
5. kinetika (pohyb tela),
6. gestikulácia (pohyb rúk a prstov),
7. mimika (pohyby svalov tváre),
8. vizika (pohľad),
9. kolorika (farby),
10. olfaktorika (vôňa a pachy),
11. komunikanti,
12. komunikačné prostredie.

5.1 FONETIKA

Fonetika (z gr. foné = zvuk, hlas) sa zaoberá zvukovou zložkou verbálneho prejavu. Bohatosť zvukovej zložky umožňuje ústne vyjadriť aj najzložitejšie myšlienky a najmenejšie city človeka. V rámci zvukovej zložky sa uplatňujú všetky variácie hlasu, sprevádza sa ňou reč a pomáha pochopiť význam. Je nositeľom vzťahu hovoriaceho k partnerovi, k predmetu rozhovoru, je indikátorom na určenie momentálneho psychosomatického stavu hovoriaceho. Psychológovia poukazujú na vzťah medzi fonetikou človeka a jeho osobnostnými charakteristikami, skúsení psychiatri dokážu na základe hlasu odhaliť chorobu pacienta.

Zvuková zložka komunikácie tvorí prechod od verbálnych prostriedkov k neverbálnym, pričom výpoveď realizovaná ústne sa nemusí vždy kryť s významom napísaného verbálneho textu. Napríklad výpoveď *Mal som sa fantasticky* možno povedať aj tak, že jej význam je *Mal som sa prišerene*. V tomto prípade verbálny a fonetický obsah sú kontradiktórické. Z komunikačného hľadiska rozdeľuje J. Mistrík²⁷ fonetické prostriedky na dve skupiny. Prvú z nich tvoria tie, ktoré majú gramatickú funkciu: segmentujú verbálny prejav, signalizujú typy výpovedí podľa modálnosti alebo podľa expresívnosti. V písomnom prejave preberajú ich funkciu interpunkčné znamienka. Do druhej skupiny patria tie fonetické prostriedky, ktoré označujeme ako neverbálne. Je to farba, sila a výška hlasu, tempo a plynulosť reči, artikulácia.

Farba hlasu (timbre) je daná predovšetkým geneticky. Človek môže mať už od prírody hlas huhňavý, nosový, flautový, piskľavý, zamatový

²⁷ MISTRÍK, J.: Vektory komunikácie. 2. vyd. Univerzita Komenského. Bratislava 1999. 80 s.

atď. No rozličné stavy vzrušenia, skleslosti môžu zafarbenie hlasu meniť. Človek môže farbu svojho hlasu len čiastočne zmeniť aj s určitým osobným zámerom: pri prosbe, žiadosti, zákaze, varovaní a podobne.

Na psychiku každého počúvajúceho podvedome pôsobí farba partnerovho hlasu. Z nej ľahko vyčíta nielen momentálnu náladu hovoriaceho, ale aj jeho charakter. Podľa D. W. Addingtona²⁸ najneprijemnejšie pôsobia na poslucháča hovoriaci s nosovou, nevýraznou a chraplavou farbou hlasu, najvyššie sú hodnotení ľudia so zvučným hlasom.

Sila hlasu v rozhovore sa pohybuje medzi 40 až 50 decibelmi (dB). Človek je však schopný vydávať hlas až do sily 60 dB. Ucho človeka je najcitlivejšie a zachytí najjemnejšie zmeny v hlase pri zvukovej sile 45 dB. Pri tejto sile je ucho schopné rozlíšiť až 340 000 rozličných zvukových tónov. Vtedy aj hovoriaci vie najviac modulovať svoj hlas: meniť farbu a výšku hlasu, tempo prejavu, dĺžku páuz. Jeho hlasivky sa najmenej unavujú.

Výška a vôbec rozptätie hlasu sú dané anatomickými vlastnosťami (inú priemernú výšku majú muži, inú ženy, inú deti). V praxi sa hovorí aj o vysokom alebo nízkom umiestnení hlasu. V komunikácii sa striedaním výšky hlasu upravuje melódia prejavu. Zvýšením tónu sa signalizuje prekvapenie, radosť, šťastie a podobne, znížením tónu upokojenie, smútok, bezvýznamnosť, únava atď. Ľudia považujú za atraktívne tie hlasy, ktoré nie sú ani extrémne vysoké, ani extrémne nízke.

Tempo reči závisí od dĺžky slov príslušnom jazyku. Napríklad priemerná dĺžka slovenského, ruského, bulharského a maďarského slova je 2,3 slabiky, českého slova 2,2 slabiky, francúzskeho a nemeckého slova 1,8 slabiky, anglického slova 1,4 slabiky.²⁹ Najväčšiu rýchlosť prejavu možno dosahovať pri dorozumívaní sa analytickými jazykmi (angličtina), najmenšiu rýchlosť pri dorozumívaní pomocou flektívnych, introflektívnych a aglutinačných jazykov (slovanské jazyky, maďarčina). Podľa J. Sabola³⁰ v slovenčine sa počas komunikácie vysloví za jednu sekundu priemerne 4,05 slabiky, pričom čím dlhšie je slovo, tým menej času hovoriaci potrebuje na artikuláciu jednej slabiky. Referáty sa v slovenčine čítajú rýchlosťou do 100 slov za minútu, rozhlasové a televízne správy vysielané vo verejnoprávných médiách rýchlosťou do 120 slov za minútu.

Tempo reči úzko súvisí aj s pohlavím hovoriaceho. Ženským vyšším hlasom sa dosahujú väčšie rýchlosti ako mužským, a vôbec hlbším hlasom. Podľa J. Krivohlavého³¹ ženy sú schopné v komunikácii za deň vy-

²⁸ ADDINGTON, D. W.: The relationship of selected vocal characteristics to personality perception. In: Speech Monographs, 35, 1968, s. 492-503.

²⁹ MISTRÍK, J.: Metodika stenografie. Štátny stenografický ústav. Bratislava 1957.

³⁰ SABOL, J.: O tempe reči. In: Kultúra slova, 10, 1976, s. 17-21.

³¹ KRIVOHlavý, J.: Jak si navzájem lépe porozumíme. Svoboda. Praha 1988, s. 236.

sloviť priemerne 26 000 slov, muži 10 000 až 12 000 slov. Tí, ktorí hovoria rýchlo, sa pokladajú za intenzívne žijúcich, za čulejších a za pohyblivejších ľudí.

Či už dlhotrvajúca rýchla reč, alebo dlhotrvajúca pomalá reč partnera v konverzácii unavujú. Preto taktný komunikant uplatňuje striedanie rýchlostí na uľahčenie vnímania a spríjemnenie rozhovoru. Všeobecne sa odporúča hovoriť pomalšie vtedy, keď ide o psychicky náročnú tému, o nové veci a súvislosti, o neobyčajné zážitky, o duševné a intímne záležitosti. Rýchlejšie sa hovorí o známych faktoch, o menej dôležitých informáciách a o všetkých takých veciach, o ktorých sa v texte píše pod čiarou.

Plynulosť reči je v praxi len ilúziou. Pre komunikáciu je príznačné, že reč nie je plynulá, ale vždy sa v nej vyskytujú menšie alebo väčšie pauzy, ďalej rôzne rektifikácie, nedokončené slová, nedokončené vety, zakoktania a iné defekty technického rázu.

Pauzy v reči hovoriaceho súvisia s jeho temperamentom, emocionálnym stavom, stupňom pripravenosti rozhovoru, kvalitou spätnej väzby medzi partnermi. Dĺžka pauzy sa pohybuje od niekoľko milisekúnd až po niekoľko minút. Pauzu si poslucháč uvedomí už pri dĺžke trvania 200 milisekúnd. Fyziologická pauza vzniká na tých miestach, kde hovoriaci nestačí s dychom a kde sa už musí nadýchnuť. Ak neorganicky preruší prejav, kvalifikujeme ju ako defektnú. Pre kvalitnú komunikáciu je ideálne, ak sa fyziologická pauza vyskytne na miestach významovej pauzy, ktorá naznačuje členenie výpovede alebo celého textu. Významová pauza je zo všetkých páuz najfrekvencovanejšia – vyskytuje sa v 55 percentách prípadov. Umelecká pauza sa uplatňuje pri zvukovej realizácii umeleckého textu, čím v ňom naznačuje hlbšie súvislosti. Váhavá pauza vzniká predovšetkým na tých miestach v hovorenom prejave, kde sa hovoriaci ocitne v bezradnej situácii, kde stratí rytmus myslenia a štylizovania textu.

Z hľadiska komunikačného procesu má význam aj rozdelenie páuz na prázdne a vyplnené. Prejav, v ktorom hovoriaci uplatňuje prázdne pauzy, sa chápe ako štylisticky ucelený. Vyplnené pauzy vznikajú akustickým šumom v dialógoch a sú znakom menšej kvality komunikácie. Ak hovoriaci vyplní príliš veľa páuz rôznymi šumami, počúvajúci nadobúda o svojom partnerovi negatívny dojem. Vyplnených páuz je viac v dialogickom ako v monologickom prejave. Ich počet vzrastá, ak sa partneri navzájom nevidia, ak sú si navzájom cudzí alebo ak medzi nimi existujú len formálne vzťahy.

Väčšina váhaní a páuz má relatívne krátke trvanie. Niektoré pauzy sa však svojím trvaním predlžujú až na ticho. Prerušenie v reči hovoriaceho, ktoré trvá dlhšie ako dve sekundy, kvalifikuje počúvajúci ako odmlku. Niekedy býva ticho vynútené situáciou: ticho sa dodržiava v kostoloch, v nemocniciach, na cintorínoch. Úzko je zviazané s rečou a s neverbálnymi prostriedkami. Využíva sa hlavne na zdôraznenie slov, častí prejavu,

myšlienok, na subjektívne hodnotenie partnerovej verbálnej reči a správania, na naznačenie súhlasu alebo nesúhlasu s partnerom, na zamlčanie informácie, na vyjadrenie emócií, na ignorovanie partnera, na zamyslenie. Nie je príznakom nereagovania, pretože aj nereagujúci, mlčiaci partner vlastne výrečne komunikuje. Práve že takéto ticho je často „veľmi hlasnou rečou“.

Kvalita artikulácie a odklony od výslovnostnej normy sa tiež môžu ocitnúť vo funkcii fonetických neverbálnych prostriedkov. Hovoriaci, ktorý robí chyby proti norme z nevedomosti, tiež ovplyvňuje komunikačný proces. No niekedy je príznaková aj hyperkorektná výslovnosť. Komunikačný proces ovplyvňujú aj rečové nedostatky a chyby, ako napríklad sigmatizmus, rotacizmus, lambdacizmus, fufnivosť, zajakavosť. Keď človek s takýmto rečovým nedostatkom vystupuje na verejnosti, je príznaková a svoje vystúpenie musí časovo obmedziť.

Fonetické prostriedky poskytujú veľa informácií o tom, o čom sa hovorí, ako sa hovorí, odhaľujú emócie, pocity, city, sú bohatým zdrojom informácií o hovoriacom a o jeho reakciách na partnera a na predmet rozhovoru. Len ťažko ich možno transkribovať do písomnej podoby. Sú také živé, aká živá je reč.

5.2 PROXEMIKA

Proxemika (z lat. proximitas = blízkosť) sa zaoberá osobným priestorom človeka a vzdialenosťami ľudí pri komunikácii. Proxemika naznačuje vzťah medzi komunikujúcimi, vzťah človeka k prostrediu, stupeň oficiálnosti, dôvernosti alebo intimity medzi komunikantmi.

Východiskovým pojmom v proxemike je pojem teritoriálnosť, ktorý sa využíval najskôr v súvislosti s výskumom správania sa zvierat. Skúmalo sa, akým spôsobom si zvieratá označujú svoje územie a ako ho bránia proti narušiteľovi. Analogicky ako u zvierat uplatňuje sa pojem teritoriálnosť aj u človeka. Tu však ide o zložitejší mechanizmus ako u zvierat. V súvislosti s teritoriálnosťou u človeka identifikuje I. Altman³² tri typy teritórií: primárne, sekundárne a verejné teritórium. Primárne teritórium je doménou vlastníka, denne mu slúži a je starostlivo zabezpečené proti nežiaducemu narušiteľovi. Patria sem napríklad domy, byty, spálne, ale aj obľúbené kreslo, na ktoré si nik iný nemôže sadnúť. Sekundárne teritórium nie je výlučnou doménou vlastníka a neslúži mu denne. Ide napríklad o kaviareň, do ktorej človek rád zájde s priateľmi. Verejné teritórium slúži komukoľvek. Je to napríklad ulica, cesta, park, sedadlá v dopravnom prostriedku, lavička v parku. Hranica medzi týmito tromi typmi teritórií je niekedy vágna. Napríklad lavičku v parku (verejné teri-

tórium) si obľúbi človek do takej miery, že si sadne iba na ňu (sekundárne teritórium), ba dokonca až tak, že ak na nej zbadá sedieť niekoho iného, rozčúli sa (primárne teritórium).

Teritoriálnosť sa vyskytuje v každodennej komunikácii ľudí, pričom vznikajú neoprávnené zásahy do partnerovho teritória. Existujú tri typy takýchto zásahov: porušenie teritória, vniknutie do teritória a kontaminácia teritória. Porušenie teritória predstavuje čiastočné nedovolené používanie partnerovho územia. Môže byť vykonané očami (uprené pozorovanie človeka), hlasom (hluk, ktorý ruší iného), telom (sadnutie si na dve sedadlá). Vniknutie do teritória je permanentné. Vtedy sa človek snaží trvalo si rezervovať nejaké miesto iba pre seba. Doma si vytvorí útulnú izbu, ktoré slúži len jemu, na obľúbené kreslo, stoličku si nesmie nikto iný sadnúť. Kontaminácia teritória znamená „znečistenie“ prostredia predmetmi, čím človek naznačuje rezervovanie teritória. Často si obsadí miesto na sedenie takým spôsobom, že naň položí knihu, časopis, kabát.

Z proxemického hľadiska sa javí ako mimoriadne zaujímavé členenie priestoru na sociopetálny a sociofugálny priestor. „Sociopetálny priestor je taký, ktorý udržuje ľudí spolu (ako príklad sa uvádzajú francúzske kaviarničky, staré lekárne a pod.) a sociofugálny má zasa vlastnosť, že ľudí rozdeľuje“³³ (napríklad čakárne na stanicách, na letiskách). Dosahuje sa to rozložením nábytku, výberom miesta na sedenie a veľkosťou „okupovaného“ teritória. Takýmto spôsobom sa dokonca vyjadruje aj hierarchia v zamestnaní.

Ludia považujú zásahy do teritória za narušenie ich osobnej zóny, čo spôsobuje v tom, koho zóna bola narušená, napätie, vzrušenie, bez rozdielu na to, kto narušenie spôsobil. Človek, ktorý sa cíti byť ohrozený, hlavou a telom robí vyhýbavé pohyby: sedí alebo stojí nepokojne, vrtí sa, pri sedení prekríži nohy, pričom jednou kýva, bubnuje prstami po stole. Od „uzurpátora“ priestoru odvracia pohľad. Neskôr robí obranné pohyby rukami, ktorými akoby si chránil telo. Ak sa stretnú dvaja ľudia s rozdielnym chápaním proxemiky, vzniká proxemický tanec³⁴. Ak sa osoba A príliš priblíži k osobe B, osoba B ustúpi, pretože to pociťuje ako prienik do svojho teritória. Ak osoba A má pocit, že týmto vznikla príliš veľká vzdialenosť medzi nimi, opäť pristúpi k osobe B. Takýto „tanec“ sa realizuje nielen počas dialógu, ale môžeme ho pozorovať aj vtedy, keď ľudia medzi sebou vôbec nehovoria. Tieto situácie vznikajú napríklad na autobusových zastávkach alebo v čakárňach.

Pri rozdielnom chápaní a uplatňovaní proxemiky existuje paralela medzi psychicky a fyzicky chápanou vzdialenosťou: bližšie pristupujeme k priateľom, príjemným a sympatickým ľuďom. Proxemika úzko súvisí aj

³³ ONDREJOVIČ, S.: Ku kategórii priestoru v jazyku. In: Štylistika neverbálnej komunikácie. Red. J. Sabol. Pedagogická fakulta Univerzity Komenského. Bratislava 1997, s. 158.

³⁴ KRIVOHLAVÝ, J.: cit. dielo.

³² ALTMAN, I.: The environment and social behavior. Brooks/Cole. Monterey, California 1975.

s momentálnym psychickým a fyzickým stavom človeka, s jeho temperamentom, pohlavím, vekom, spoločenským postavením, kultúrou krajiny. Ľudia psychicky alebo fyzicky unavení chcú byť sami, alebo túžia byť v tesnej blízkosti niekoho nimi vyvoleného, a preto volia extrémnu proxemiku. Introverti udržiavajú od partnera väčšiu vzdialenosť ako extroverti. Väčšiu osobnú zónu zachovávajú aj ľudia, ktorí trpia pocitom menejcennosti, ďalej ľudia osamelí, úzkostliví a agresívni. Muž zaujíma pri dialógu s iným mužom spravidla menšiu vzdialenosť ako pri dialógu so ženou. Ženy zas udržiavajú od mužov väčšiu vzdialenosť ako od žien – s výnimkou intímneho priateľa. V dialógu dvoch žien je menšia proxemika ako v dialógu dvoch mužov. Pokiaľ ide o vek, medzi partnermi približne rovnakého veku sú evidentné menšie vzdialenosti ako medzi partnermi s veľkým vekovým rozdielom. Deti však dokážu vniknúť do osobnej zóny človeka bez toho, aby to v onom človeku vyvolalo neprijemné pocity. Rozdielne od nás cítia osobný priestor Arabi alebo Japonci, ktorí sú zvyknutí na užší interpersonálny kontakt ako Európania. Hranice proxemiky určuje žena, starší z partnerov, človek spoločensky vyššie postavený – jednoducho ten, kto ako prvý podáva ruku.

Autor pojmu proxemika Američan E. T. Hall^{35, 36} hovorí o štyroch typoch vzdialeností, ktoré v komunikácii zaujímajú partneri pod vplyvom rôznych psychologických a sociálnych podmienok. Ide o horizontálnu proxemiku, ktorá sa vyznačuje tým, že partneri zaujímajú zhodnú polohu tela (sedia, alebo stoja). Podľa E. T. Halla sa rozlišujú štyri druhy vzdialeností medzi komunikantmi: intímna, osobná, sociálna a oficiálna.

Intímna vzdialenosť sa pohybuje v medziach od 0 do 45 cm. Uplatňuje sa pri komunikácii dvoch osôb; nikdy sa v nej neráta s účasťou tretieho. Je to vzdialenosť lásky aj nenávisť. Komunikujú v nej manželia, milenci, rodič a dieťa, blízki rodinní príslušníci i nepriatelia. Partneri v nej na dorozumievanie využívajú najmä neverbálne haptické, olfaktorické a vizuálne prostriedky. Reč je útržkovitá, subjektívne štylizovaná, realizuje sa šeptom alebo krikom. Niekedy si intímnu proxemiku vymôžu okolnosti (plný výťah, dlhý rad, preplnený autobus). Vtedy človek celým svojím neverbálnym správaním dáva najavo vynútenosť situácie: nepozera sa na ľudí, celé jeho telo akoby stuhlo.

Osobná vzdialenosť s rozpätím od 45 do 120 cm je vzdialenosťou „ľahkého dotyku“. Nachádzajú sa v nej manželia, priatelia, príbuzní, známi, blízki susedia, kolegovia, ktorí si tykajú a vôbec ľudia, ktorí vedú dôverné a súkromné rozhovory. V tejto zóne už môžu komunikovať viac ako dvaja partneri. V osobnej vzdialenosti sa z neverbálnych prostriedkov uplatňuje predovšetkým mimika, vizika, gestikulácia, čiastočne aj haptika a olfaktorika. Vo verbálnej stránke prejavu partneri využívajú slová zo všetkých jazykových rovín, často uplatňujú kusé, fragmentové výpovede

³⁵ HALL, E. T.: The Silent Language. Garden City. New York 1959.

³⁶ HALL, E. T.: The Hidden Dimension. Garden City. New York 1966.

a strohé repliky. Hlas nie je ani príliš tichý, ani nápadne zvýšený. Komunikáciu v osobnej vzdialenosti charakterizuje celková uvoľnenosť štylistiky prejavu a výslovnostnej normy, no na druhej strane je tu retušujúca intonácia, ktorá pomáha zrozumiteľnosti prejavu. Tempo prejavu a komunikáciu vôbec urýchľujú v osobnej vzdialenosti neverbálne prostriedky.

Sociálna vzdialenosť sa pohybuje v hraniciach od 1,2 do 3,6 m. Vyskytuje sa v rozhovoroch medzi ľuďmi, ktorí si vykajú, medzi prísnym šéfom a jeho podriadeným, uplatňuje sa aj počas formálneho rokovania, na menších poradách, prednáškach, seminároch. Hranicu sociálnej sféry niekedy vymedzuje aj katedra v škole, pult v obchode, okienko na úrade. V tejto vzdialenosti komunikuje maximálne desať ľudí. Rečník tu musí pohľadom monitorovať každého z poslucháčov. V sociálnej vzdialenosti partneri hovoria o osobných, ale aj neosobných veciach a vymieňajú si bežné informácie. Z neverbálnych prostriedkov komunikujúci využívajú kontakt očami, mimiku, posturiku, gestikuláciu. Dotyková komunikácia sa už vôbec nevyskytuje, z olfaktorických prostriedkov sa uplatňuje len vôňa či zápach ovzdušia. Všetky neverbálne prostriedky sú v tejto zóne zdržanlivé, tlmené. Verbálne prostriedky charakterizuje starostlivý výber slov, prevládajú nocionálne slová. Na poradách a rokovaní sa využívajú aj odborné termíny. Veta je štylisticky i gramaticky pomerne usporiadaná, je skôr kratšia. Celkový tón prejavu je neosobný.

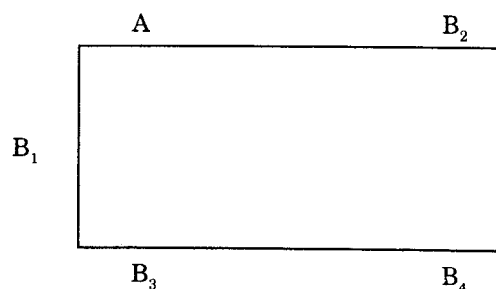
Oficiálna vzdialenosť – nad 3,6 m – sa vyskytuje len pri verejnej komunikácii. Ide zväčša o vzdialenosť, v ktorej sa jeden hovoriaci prihovára väčšiemu počtu poslucháčov. Komunikujú v nej rečníci, pedagógovia, šéfovia, prezidenti, premiéri, poslanci, primátori, verejní činitelia. V oficiálnej vzdialenosti odznievajú prednášky, referáty, koreferáty, diskusné príspevky, štátnické prejavy, ceremoniálne a príležitostné reči. Stavba prejavov je vopred premyslená a zvyčajne je dopredu časovo limitovaná aj ich dĺžka. Z neverbálnych prostriedkov sa uplatňuje najmä poloha a pohyb tela, gestikulácia, pohľad. Hovoriaci pomocou gestikulácie zvýrazňuje dôležité časti prejavu, využívaním pohľadu znižuje vzdialenosť, ktorá je medzi ním a auditóriom. Hlas hovoriaceho je mierne zvýšený, tempo reči je skôr pomalé ako rýchle. Z verbálnych prostriedkov sa využívajú iba všeobecne zrozumiteľné a jednoznačné výrazy. Komunikácia v oficiálnej vzdialenosti prísne podlieha protokolu.

V horizontálnej proxemike platí, že s narastaním vzdialenosti medzi partnermi vzrastá dorozumievacia funkcia verbálnych prostriedkov. Čím je vzdialenosť medzi partnermi menšia, tým viac uplatňujú neverbálne dorozumievacie prostriedky.

Popri horizontálnej proxemike existuje aj vertikálna proxemika, ktorá sa kvalifikuje na základe vzájomnej výšky očí komunikantov. Kto má oči vyššie, má v komunikácii prevahu. Prevýšenie upokojuje človeka, ktorý stojí na vyvýšenom mieste. Preto rečníci a prednášatelia stoja a navyše často dávajú prednosť vyvýšenému pódiu.

Do oblasti proxemiky patrí tiež otázka nepísaného alebo aj písaného protokolu, ktorý sa uplatňuje tak pri osobnej voľbe miesta, ako aj pri určení miesta na sedenie v kolektíve. Miesto na sedenie, ktoré si človek vyberie, alebo na ktoré ho usadia, neraz priamo predurčuje dĺžku a charakter komunikácie. Muži dávajú prednosť sedeniu vis-à-vis – oproti sebe, zatiaľ čo ženy si sadajú radšej vedľa seba. Človek však viac komunikuje s tým, kto sedí oproti nemu. Je to sedenie typické pri konzultácii, rokovaní, takto si sadajú aj manželia. Ak je však stôl medzi partnermi veľmi dlhý a oni sedia oproti sebe, signalizuje to ich vzájomný konflikt. Vtedy je lepšie sadnúť si na roh stola – tento spôsob sedenia sa využíva hlavne v manažérskej komunikácii.

Východiskové umiestnenie pri stole je takéto (osoba A sedí tvárou k dverám):

Tu rozlišujeme diskkrétne umiestnenie (A-B₁), kolegiálne (A-B₂), súťažno-obranné (A-B₃) a nezávislé (A-B₄). Diskkrétne umiestnenie je vhodné pri priateľskom, neformálnom, niekedy aj pri pracovnom rozhovore. Pozícia na uhol umožňuje totiž vysokú frekvenciu vzájomných pohľadov a pozorovanie reakcií partnera. Kolegiálne umiestnenie sa uplatňuje zvyčajne pri práci medzi tými kolegami, ktorí pracujú na spoločnej úlohe. Je to najlepšia pozícia na podávanie návrhov a na ich akceptovanie. Súťažno-obranné umiestnenie vytvára v komunikantoch pocit, že atmosféra medzi nimi je súťažná alebo obranná. Stôl tu totiž slúži ako pevná bariéra medzi partnermi. Takéto sedenie je vhodné v situáciách, keď sa vyjadruje subordinácia, ďalej pri súťažení, kritizovaní a podobne. Nezávislé umiestnenie zaujmú partneri vtedy, keď nechcú spolu komunikovať. Ak takto musia sedieť ľudia, ktorí chcú viesť rozhovor, je dobre, ak sa vyhnú otvorenej komunikácii. V opačnom prípade hrozí konflikt.

Okrúhly stôl je najideálnejším typom na rovnocennú diskusiu, na vytvorenie neformálnej a uvoľnenej atmosféry. Využíva sa pri rokovaní, kde je žiaduce tlmíť silu hierarchie.

Do oblasti proxemiky patrí tiež problematika stanovišťa rečníka. Tu treba riešiť tie isté zásady ako pri bežnej komunikácii. Platí totiž, že rečník často podvedome viac komunikuje – aj keď iba neverbálne – s poslucháčmi, ktorí sedia vpredu. Čím je miestnosť dlhšia, tým je pre

rečníka komplikovanejšie adresne sa obracať k auditióriu v zadných radoch. Dĺžka miestnosti sa potom kompenzuje tým, že rečnícky pult sa umiestni vyššie, a to tak, že výška očí rečníka mierne presahuje priemernú výšku očí poslucháčov. Pri nadmerne širokých miestnostiach sa zasa rečnícky pult umiestni trochu viac dozadu, aby sa do zorného uhla rečníka dostali všetci poslucháči. Ako ideálne sa ukazuje také riešenie miestností, keď poslucháči sedia v polkruhu a stanovište rečníka je umiestnené tak, že v zornom uhle je celý kolektív poslucháčov.

Teritoriálne správanie reguluje sociálnu interakciu, rovnako však môže byť aj zdrojom konfliktov medzi ľuďmi. Zmenšením alebo zväčšením proxemiky človek dáva najavo svoj vzťah k partnerovi, ale vypovedá aj sám o sebe. Takisto aj miesto, ktoré človek zaujme, nie je vybrané náhodne, ale závisí od mnohých činiteľov. Proxemika reguluje spôsob komunikácie a sama osebe je zrozumiteľnou rečou bez slov.

5.3 HAPTIKA

Haptika (z gr. haptain = dotýkať sa) sa zaoberá komunikáciou pomocou dotykov. Tento termín ako prvý použil lingvista W. Austin.

Dotyková komunikácia je azda najzákladnejšou formou dorozumievania. Dotyk je rozhodujúcim aspektom mnohých medziľudských vzťahov. Hrá úlohu pri upokojovaní, vyjadrovaní nehy, emocionálnej podpory atď. V niektorých situáciách je dotyk dokonca najefektívnejším komunikačným prostriedkom – môže najrýchlejšie vyvolať pozitívne i negatívne reakcie partnera.

Dotyková komunikácia sa realizuje hmatom, ktorý je po zraku druhým najcitlivejším orgánom človeka a hneď po ňom nám poskytuje aj druhé najväčšie množstvo informácií. Význam dotykovej komunikácie závisí od toho, kto sa dotýka, čoho sa dotýka, ako sa dotýka a v akej situácii sa dotýka. V komunikácii sa dotyk využíva na vyjadrenie pozitívnych alebo negatívnych emócií, na prezentovanie vplyvu, na kontrolu a usmerňovanie konverzácie, pri pomoci iným ľuďom, ale vyskytuje sa aj náhodne, nevedomene, napríklad náhodný náraz do človeka. Podľa D. S. Stiera a J. A. Hallovej³⁷ je dotyk výsadou spoločensky mocných ľudí. Muži sú vraj viac spoločensky mocní ako ženy a využívajú dotykové privilégiá: dotýkajú sa žien viac, ako je to naopak, a to aj napriek tomu, že podľa spoločenských pravidiel sa ako prvá môže dotknúť partnera žena. V komunikácii sa častejšie dotýkajú partnera extroverti ako introverti a tiež sú radi, keď sa iní dotýkajú ich. Dotyková komunikácia je bežnejšia medzi ľuďmi, ktorých spája priateľský vzťah. Je častejšia medzi ženami ako

³⁷ STIER, D. S. – HALL, J. A.: Gender differences in touch: An empirical and theoretical review. In: Journal of Personality and Social Psychology, 47, 1984, s. 440-459.

medzi mužmi. Často sa uplatňuje aj pri stretnutí dospelých s deťmi, pričom dieťaťa sa viac dotýkajú ženy ako muži.

Haptika sa uplatňuje len v intímnej a osobnej vzdialenosti. V intímnej proxemike využívajú partneri intímnu zónu dotyku, do ktorej patria miesta veľmi citlivé na dotyk, tzv. erogénne zóny. V osobnej vzdialenosti partneri uplatňujú osobnú alebo sociálnu zónu dotyku. Osobná zóna dotyku sa vyskytuje častejšie v súkromí ako na verejnosti. Ide v nej o dotyky signalizujúce zmenšenie proxemiky, napríklad dlhšie trvajúce pohladenie, objatie, potľapkanie, priateľský bozk. Sociálna zóna dotyku sa uplatňuje iba na verejnosti. Partneri sa dotýkajú viditeľných častí tela. Patrí sem napríklad podanie ruky, objatie ako forma pozdravu, bozk na ruku.

V komunikácii sa využívajú tri typy haptických kontaktov: dotyk partnera, dotyk predmetu a dotyk samého seba, čiže sebahaptika.

Dotyková komunikácia medzi partnermi sa realizuje buď bezprostredným kontaktom priamo na kožu, ako je to pri bozku, hladení po tvári, väčšinou aj pri podaní ruky, alebo nepriamo cez minimálnu „prekážku“ – odev, látka, rukavica – ako je to pri objatí na ulici, potľapkaní po ramene. Podľa D. Morrisa³⁸ človek dokáže pomenovať až 457 rozličných dotykových kontaktov realizovaných medzi komunikantmi. Na základe informácie, ktorá sa prenáša dotykovo medzi partnermi, existuje päť typov dotykovej komunikácie: funkčno-profesionálna (dotyk lekár – pacient, učiteľ – žiak), sociálno-zdvorilostná (podanie ruky), priateľská, intímna a sexuálna.³⁹

U nás sa v bežných kontaktoch medzi ľuďmi najčastejšie vyskytuje podávanie ruky, pričom tento druh haptického pozdravu je frekventovanejší medzi mužmi ako medzi ženami. Často sa vyskytuje aj objatie, ktoré je prejavom priateľstva, útechy, upokojenia, ale i formou pozdravu. Využíva sa aj v diplomatickom protokole. Jedným z najintímnejších haptických prostriedkov je bozk. Platí však, že vyššie postavenú osobu a osobu, ktorú si veľmi vážime, nemožno pobožkať na ústa. K ďalším bežným dotykovým kontaktom medzi partnermi patrí držanie, podopieranie, upravovanie, poklepávanie, šťuchanie, štipanie, úder, kopnutie atď.

Jednotlivé dotyky však nie sú u každého človeka rovnaké, každý ich inak „číta“. Aj jeden a ten istý človek uplatňuje dotyky rôzne. Ľudia sa viac dotýkajú iných v nezvyčajných situáciách – pozitívnych i negatívnych. V závislosti od toho sa okrem priateľských dotykových prejavov vyskytujú aj nepriateľské dotyky.

Dotyková komunikácia predmetu sa realizuje najmä vtedy, keď sa človek cíti neisto, nepokojne. Predmet, ktorého sa – čo i len krátko – do-

³⁸ MORRIS, D.: *Manwatching*. Abrams. New York 1977.

³⁹ HESLIN, R. – ALPER, T.: *Touch: A bonding gesture*. In: *Nonverbal interaction*. Red. J. M. Wiemann – R. P. Harrison. Beverly Hills, California 1983, s. 47-75.

tyka, často slúži ako „barlička“ pomáhajúca mu v nepríjemných situáciách. Napríklad ženy používajú ako „barličku“ kabelku, rečník sa spravidla drží pultu či mikrofónu. Pri rokovaní plní funkciu „barličky“ pitie kávy, nasadzovanie si okuliarov. Človek často podvedome v procese komunikácie manipuluje so svojim oblečením, hrá sa s retiazkou, náušnicou, prsteňom, čo ho upokojuje. Tieto haptické prejavy možno zaradiť medzi zlozvyky, ktoré pôsobia rušivo. Ak niekto hladká predmet, dáva tým najavo, že sám túži po pohladení. Ľudia zvyknú predmety aj pobožkať. Robia to zo zisťných dôvodov, aby im predmet priniesol šťastie.

Sebahaptika, čiže dotyk samého seba, zahŕňa také maniere ako hladkanie vlastnej pokožky, hranie sa s vlasmi, škrabkanie sa, zakrytie si úst alebo uší rukou, umývanie sa, natieranie sa. Tento komunikačný prvok slúži najmä na upokojenie, relaxovanie. No v rozličných situáciách môže mať jeden a ten istý sebahaptický prostriedok rozličné funkcie. Sebahaptika sa vyskytuje nielen vtedy, keď je človek sám, ale aj na verejnosti. P. Ekman a W. V. Friesen⁴⁰ zistili priamu úmernosť medzi sebahaptikou a stresom, vnútorným nepokojom, nervozitou či stavom úzkosti. Pri týchto negatívnych pocitoch obyčajne sebahaptika vzrastá. Človek ju uplatňuje aj vtedy, keď sa cíti byť vinným alebo keď nechce pokračovať v komunikácii. Podľa J. A. Hallovej⁴¹ ženy uplatňujú sebahaptiku vo všeobecnosti viac ako muži. Nie je však jasné, či preto, že ženy sú snáď úzkostlivejšie ako muži, alebo zvýšeným sebauvedomovaním si svojho vzhľadu. Totiž ženský účes i oblečenie si v spoločnosti vyžadujú oveľa viac kontroly ako mužské oblečenie a úprava tváre. Súhrnne možno povedať, že človek, ktorý si nie je istý sám sebou, má isté komplexy, je nervózny, nepokojný, alebo ten, kto sa počas komunikácie cíti nepríjemne, využíva sebahaptiku.

Dotýkanie sa iného človeka, predmetov i seba samého má veľký vplyv na správanie človeka v komunikácii. Haptika môže vyvolať pozitívne i negatívne reakcie – závisí to od okolností a konfigurácie ľudí. Interpretácia dotyku je náročná, pretože dotyk nie je nikdy celkom presne identifikovateľný a nie všetci ľudia kvalifikujú všetky dotyky rovnako. Dotyková komunikácia je mnohovýznamová, a preto niekedy aj ťažko čitateľná.

⁴⁰ EKMAN, P. – FRIESEN, W. V.: *Hand movements*. In: *Journal of communication*, 22, 1972, s. 353-374.

⁴¹ HALL, J. A.: *Nonverbal sex differences: Communication accuracy and expressive style*. John Hopkins University Press. Baltimore 1984.

5.4 POSTURIKA

Posturika (z fr. posture = držanie tela, postava) sa zaoberá prenášaním informácií vyjadrených polohou a držaním tela, ako aj konfiguráciou jeho častí. Slovom postúra označujeme polohu tela ako celku, slovom konfigurácia označujeme kompaktný celok vyjadrený vzájomnou korešpondenciou jeho častí.

Zaujatím určitej postúry človek často mimovoľne, ale výrečne, dáva najavo svoj temperament, momentálny psychosomatický stav, vzťah k adresátovi, k predmetu rozhovoru, vyjadruje dokonca aj to, či niekto ďalší je v rozhovore žiaduci alebo nie. V komunikácii sa vyskytujú štyri základné polohy tela: sedenie, státie, kľáčanie, ležanie. Každá z nich má aj ďalšie variácie: sedenie s rukami za chrbtom, s rukami v lone, s prekříženými nohami..., státie s rukami vo vreckách, s prekříženými rukami... V rétorike platí, že rečník by mal počas svojho vystúpenia vždy stáť. Každá situácia poskytuje množstvo konfigurácií, ktorými sa prezrádza momentálna nálada, temperament atď. Z postúry hovoriaceho i počúvajúceho možno vyčítať všetko – či hovorí s nadriadeným alebo s dôverným priateľom, či je to rozhovor uvoľnený alebo neosobný, či partneri navzájom spolu súhlasia, dokonca i to, či sa dialóg o chvíľu skončí, alebo či bude ešte nejaký čas pokračovať.

Jednotlivé časti nášho tela vytvárajú spolu charakteristický súbor a navzájom sa ovplyvňujú. Nemožno ich teda interpretovať oddelene. V literatúre sa napríklad často uvádzajú prekřížené ruky na hrudi ako neverbálny signál obrany teritória. Pritom takúto postúru je vždy potrebné čítať aj so zreteľom na ostatné časti tela. Ak si predstavíme osobu, ktorá má na hrudi prekřížené ruky, no palce na nich sú zdvihnuté nahor, ide o vyjadrenie sebavedomia, nadradenosti až arogancie.

Pre komunikáciu má význam kongruencia postúr partnerov. Kongruencia znamená, že partneri v tom istom čase zaujmú zhodnú postúru. Môže to byť prekříženie ramien, nôh, opieranie sa, podopieranie hlavy atď. Kongruencia je pozitívna, podporná reč tela. Je indikátorom kooperácie. Objavuje sa v neverbálnom správaní človeka vtedy, keď súhlasí s partnerovými názormi, keď partnera podporuje. Ľudia často kopírujú aj polohu tela dominantného človeka. Pritom platí, že hovoriaci svojou postúrou ovplyvňujú počúvajúceho. Kongruencia postúr však potenciálne ne-trvá počas celej komunikácie. Vyskytuje sa iba na komunikačne exponovaných miestach. Nevyskytuje sa pri výmene rolí medzi hovoriacim a počúvajúcim. Kto chce ukázať iným svoju dôležitosť, vysoké postavenie, nadradenosť, zaujíma v rozhovore nekongruentnú polohu. Takto sa často posadí či postaví lekár k pacientovi, učiteľ k žiakovi, šéf k podriadenému, rodič k dieťaťu, podnikateľ ku klientovi.

S kongruenciou úzko súvisí emočné kontágium. Vtedy človek svojou mimikou naznačuje partnerovi, že ho podporuje. Ako typický príklad na

emočné kontágium možno uviesť vyjadrenie radosti z úspechu iného alebo bolestivý výraz tváre vtedy, keď druhý trpí bolesťou.

Pri kongruencii postúr je zaujímavé smerovanie chodidiel komunikantov. V dialógu dvoch partnerov smerujú ich chodidlá navzájom na seba vtedy, ak majú záujem v komunikácii pokračovať. Ak však jeden z nich chce rozhovor ukončiť, naznačuje to tým, že chodidlá nasmeruje mimo partnera. Pri komunikácii troch je východisková poloha vtedy, ak ich chodidlá predstavujú trojuholník. Ak dvaja z trojice majú chodidlá nasmerované navzájom na seba a ani jedno z ich chodidiel nesmeruje na tretieho partnera, tretí je z dialógu prakticky vylúčený. Pri komunikácii štyroch a viacerých komunikantov môžeme zo smerovania chodidiel vyčítať, kto koho uprednostňuje. Smerovanie chodidiel možno pozorovať aj v rétorike. Platí, že tí z poslucháčov, ktorí sústredene počúvajú rečníka, nasmerujú svoje chodidlá naňho. Ak o prednášku nemajú záujem, ich chodidlá smerujú mimo priestoru rečníka – najčastejšie k dverám. Podobne aj rečník naznačuje svojimi chodidlami mieru zaangažovanosti na prednáške. Čím dlhšie a častejšie má chodidlá nasmerované na auditórium, tým je – prirodzene – miera jeho zaangažovanosti väčšia. Ak ide o príhovor na oslave, rečník by mal smerovaním aspoň jedného chodidla signalizovať akceptovanie oslávenca.

Niekedy partneri zaujímajú kontradiktorickú polohu tela, čiže zaujímajú nezhodné postúry. Táto poloha tela sa vyskytuje ako negatívna reakcia na partnera. Možno ňou vyjadriť aj nezaujem o komunikáciu, nepriateľské postoje, rozpaky, úzkosť.

Človek svojou postúrou často automaticky vyjadruje, čo sa odohráva v jeho vnútri a súčasne, aký je priebeh komunikácie medzi partnermi. Mimoriadny význam má aj vzájomná poloha komunikantov, ktorá – ak ju človek vie prečítať – je výrečnou rečou bez slov.

5.5 KINETIKA

Kinetika (z gr. kinein = pohybovať) sa zaoberá pohybom tela. Pohyby, ktorými človek sprevádza a niekedy aj nahrádza svoju reč, získal geneticky alebo nevedomeným napodobňovaním konvenčných pohybov ľudí. Pohyby tela pri komunikácii sú prirodzenou vlastnosťou správania sa každého jedinca. Niet reči bez pohybu, pohyby nesú nesmierne množstvo informácií.

Charakter a sila pohybov súvisia s temperamentom človeka. Výraznejšie a živšie sa pohybuje choleric a sangvinik ako flegmatik a melancholik. Vplyv na pohyb má aj momentálne citové a emocionálne rozpoloženie: počas eufórie, afektu človek zvyčajne robí živšie a prudšie pohyby. Väčšie pohyby telom robia spravidla muži ako ženy. Vo všeobecnosti sa muži nakláňajú viac dopredu, dozadu i na stranu, pohybujú viac nohami od kolena i od členka nadol, robia širšie pohyby, pri chôdzi dlhšie a ra-

zantnejšie kroky. Takisto možno pozorovať až akúsi bujarosť v pohybovaní sa u dospievajúcich oproti pokojnosti, pomalosti až tlmeniu pohybov u starších ľudí. Aj v súkromí sa človek často dynamickejšie pohybuje ako na verejnosti. Spoločenský protokol žiada tmiť pohybové aktivity pri rozhovore so starším, s nadriadeným. Človek, ktorý často vystupuje na verejnosti alebo vôbec často komunikuje s ľuďmi, by mal poznať jemu vlastné pohyby, pretože len tak môže korigovať svoje vrodené pohybové danosti.

Pohybovú aktivitu ovplyvňuje aj zamestnanie človeka. Napríklad učiteľia a herci využívajú pohyb viac ako administratívni pracovníci. Pokiaľ ide o prislusnosť človeka k rase, ľudia z južných krajín vykonajú viac a živších pohybov ako ľudia zo severu.

V komunikácii sú pohybovo aktívni všetci partneri – hovoriaci i počúvajúci. Ich kinetika sa realizuje najmä na hraniciach významových celkov, na koncoch rytmických jednotiek a na slovách vyslovených s dôrazom. Platí tu, že čím menšiu časť svojho verbálneho prejavu komunikant podčiarkuje, tým menšou časťou svojho tela pohybuje. Pri podčiarkovaní slabík, slov vykonáva pohyby prstami, očami, pri podčiarkovaní významových celkov sú v pohybe ruky, trup, nohy, celé telo. Kinetika partnerov je v komunikácii koordinovaná. Ide najmä o pritakávanie, úsmev, gestikuláciu, pohyby hlavou, ktoré sa môžu často realizovať na mikroskopickej úrovni. Pohyby hlavy, rúk, nôh a tela prezentujú hlavne informácie o dĺžke repliky, zmene argumentačnej stratégie, zmene názoru, čo hrá rozhodujúcu úlohu v komunikácii. Napríklad pri nesúhlase človek zvyčajne oddiali svoj trup od partnera alebo zmení konfiguráciu celej postúry.

Človek sa spravidla pohybuje ešte skôr, ako začne hovoriť. Sú to pohyby súvisiace s prípravou na prejav, s naznačovaním partnerovi o úmysle hovoriť. Niekoľko sekúnd predtým, ako človek začne hovoriť, si prekladá ruky, nohy, vrtí sa, chytá do rúk pero, papier. Tieto druhy pohybov možno označiť ako negatívnu pohybovú komunikáciu. Bezprostredne po skončení rozprávania ľudia telom naznačujú uvoľnenie, relaxáciu. Ide o pozitívnu pohybovú komunikáciu.

Reč hovoriaceho okrem mimických pohybov sprevádza aj pohyb telom, ktorý je zahrnutý do produkcie reči. Podľa A. Kendona⁴² totiž tá časť mozgu, ktorá kontroluje produkciu reči, kontroluje aj kinetiku, a tak sú verbálna reč a pohyby telom tesne zviazané. Kinetika sprevádza verbálnu reč, ale častejšie jej tesne predchádza. Niektoré pohyby sú tak tesne zviazané s rečou, že sú hnacím motorom celej komunikácie: hovoriaci chce vyjadriť zložitú myšlienku a pomôže si gestom, na ktoré – presnejšie do ktorého – napojí verbálny prejav. Ako komunikačne aktívne sa ozna-

čujú také pohyby hovoriaceho ako otáčanie tela smerom k partnerovi, malé pohyby hlavou, pohľady na partnera. V situácii, keď chce hovoriaci ešte ďalej pokračovať vo svojej replike, alebo keď váha a hľadá výstižný verbálny výraz, využíva odvrátenie tváre od partnera, odvrátenie pohľadu, privretie očí.

Na začiatku komunikácie uplatňuje viac pohybov hovoriaci, no po prvých dvoch minútach možno pozorovať živšie pohyby u počúvajúceho, ktoré nasledujú vždy až za rečou a pohybmi partnera. Pohyby počúvajúceho sprostredkujú pre toho, kto hovorí, informáciu o tom, či partner s hovoriacim súhlasí, či mu rozumie atď. Pohybom tela tu počúvajúci naznačuje aj svoju pripravenosť ujať sa slova.

Pri osobnej komunikácii počúvajúci venuje viac pozornosti kinetike a intonácii partnera ako gramatickej stavbe výpovede. Viac si všíma to, ako partner hovorí, než to, či správne hovorí. Neplatí to však pri prednáške, referáte a iných formálnych prejavoch. Poslucháč sa tu menej zameriava na kinetiku a intonáciu, viac pozornosti venuje gramatickej správnosti a štylistickej primeranosti textu. Čím je totiž verbálna reč bližšia písomnej forme, tým menej počúvajúci interpretuje kinetické a prozodické signály, a tým viac sa zameriava na správnu gramatiku a celkovú štylizáciu textu.

Podobne ako sa pri držaní tela vyskytuje zhoda polôh komunikantov, vyskytuje sa pri kinetike zrkadlenie pohybov, keď poslucháč zrkadlovo kopíruje pohyby tela hovoriaceho. Znamená to, že ak sa hovoriaci otočí doľava, počúvajúci urobí ten istý pohyb doprava. Ak hovoriaci pohne pravou rukou, jeho partner pohne ľavou rukou. Ak si hovoriaci prekríži ruky a nohy, urobí to isté aj jeho partner. Ak sa nahne telom dopredu, nahne sa aj počúvajúci. Počúvajúci zrkadlením pohybov naznačuje hovoriacemu svoju spoluúčasť, podporu, súhlas, zrkadlenie je indikátorom harmónie. Možno ho pozorovať len počas pozitívnej spätnej väzby, nikdy sa nevyskytuje vtedy, ak je partnerovo správanie chápané negatívne.

V rétorike je dôležitá chôdza rečníka, jeho príchod na stanovište a spôsob jeho odchodu. Rečník kráčajúci s vypätou hrudou „hovori“ rečou sebavedomého človeka. Ak našľapuje na špičky nôh, prezrádza svoju bázeň, prípadne strach a obavy. Na poslucháčov nepriaznivo pôsobí, ak sa rečník počas prejavu kolíše. Dôležitý je aj spôsob manipulácie s papierom, na ktorom je napísaný text. Vo forenznom rečníctve je toto tempo pomalé, až spomalené. Pauza pred rečníckym vystúpením i po ňom je skôr dlhšia ako kratšia.

V komunikácii je dôležité to, čo hovorí naše telo. Ideálna je taká situácia, kde reč a pohyby navzájom synchronizujú, kde partneri cítia, že sú zahrnutí do komunikácie.

⁴² KENDON, A.: Gesticulation and speech: Two aspects of the process of utterance. In: Relationship of Verbal and Nonverbal Communication. Red. M. R. Key. Mouton. The Hague 1980, s. 207-227.

5.6 GESTIKULÁCIA

Gestikulácia (z lat. *gestus* = rečnícky posunok rukou) je osobitná časť kinetiky, ktorá sa zaoberá pohybmi rúk a prstov. Hoci existujú aj také ústne prejavy, pri ktorých sú pohyby rukami neviditeľné, napríklad slávnostný prejav, vo väčšine prípadov reč bez viditeľnej gestikulácie sa zdá neprirodzenou. Človek však v komunikácii využíva len obmedzený počet gest.

Gesto je integrálnou súčasťou výpovede. Podľa A. Kendona⁴³ hovoriaci v tom istom časovom bode, v ktorom začína hovoriť, začína aj gestikulovať. Kým však reč hovoriaceho možno prerušiť, gestikuláciu nie, tá musí byť vždy dokončená. Gestá nahrádzajú alebo sprevádzajú reč, vyjadrujú emócie, regulujú tok a rytmus komunikácie, vzbudzujú a udržiavajú partnerovu pozornosť, zdôrazňujú, naznačujú, dokresľujú, karikujú a reťujú prejav. Hovoriaci používajú viac gest, ak vidí partnera, ak je emocionálne zviazaný s témou prehovoru, ak má veľké vedomosti o tom, o čom sa hovorí, ak chce dominovať nad svojím partnerom.

J. Mistrík⁴⁴ rozdeľuje gestá podľa funkcie, ktorú v komunikácii plnia, na sprievodné a samostatné.

Sprievodné gestá, nazývané aj ilustrátory, sú úzko zviazané s rečou, alebo ju sprevádzajú. Sú to neuvedomené, mimovoľné a najčastejšie automatické gestá. Používajú ich cholericí a sangvinici, ďalej ľudia, ktorí v zamestnaní viac gestikulujú (pedagógovia, herci). Často ich možno pozorovať aj v reči ľudí s nižším intelektom a ľudí, ktorí sa ťažšie vyjadrujú. Aj prostredie a kultúra, v ktorej sa človek narodil a kde žije, má vplyv na gestikuláciu. M. Argyle⁴⁵ zistil, že kým Fín urobí rukou jeden posunok, Talian za ten čas urobí osemdesiat, Francúz stodvadsať a Mexičan stoosemdesiat. Kým Angličania gestikulujú decentne, nenápadne a robia pritom iba drobné pohyby rukou od zápästia, Španieli, Taliani, Arabi a černosi široko gestikulujú celými rukami od ramena.

Sprievodné gestá naznačujú vzťah medzi partnermi, k obsahu prehovoru, pomáhajú regulovať a organizovať výmenu komunikačných rolí. Hovoriaci nimi segmentujú svoj prejav na menšie časti, zdôrazňujú slabiky, slová alebo väčšie úseky verbálneho prejavu. Tieto gestá pomáhajú hovoriacemu „oživovať“ a čo najvýstižnejšie formulovať myšlienky. Tesne pred vypovedaním si hovoriaci pomôže pohybom ruky, ktorým verne naznačí, o čom bude ďalej hovoriť.

Sprievodné gestá prezrádzajú charakter človeka, jeho nepokoj, nervozitu, záujem komunikovať, schopnosť prispôbiť sa atď. Človek, ktorý si ľahko získava iných a dôveryhodne na nich pôsobí, gestikuluje s otvorenou dlaňou. Ten, kto gestikuluje s dlaňou obrátenou k sebe, nepripúšťa si

blízko iných ľudí. Pri gestikulácii dlaň obrátená dohora znamená spokojnosť, ale môže byť aj prejavom podriadenosti; dlaň obrátená nadol predstavuje príkaz. Ruka natiahnutá k partnerovi odbúrava agresivitu a predstavuje otvorenú komunikáciu. Všeobecne platí, že gestikulácia od pása nahor symbolizuje ušľachtilé ideály, je pozitívna. Gestikulácia v dolnej polovici tela predstavuje prevažne negatívne vzťahy. Človek, ktorý hovorí o sebe a používa pri tom zámená typu ja, mi, mne robí nepatrné pohyby rukami k svojmu telu. Ak hovorí o partnerovi, jeho nepatrné pohyby smerujú na partnera. Väčšie gestá sa tu chápu ako výraz neslušnosti a nekultúrnosti. Pri slovesách budúceho času hovoriaci robí nepatrné gestá smerom vpred, slovesá minulého času sprevádzajú spätné pohyby. Zo sprievodných gest sú v osobnej komunikácii najfrekventovanejšie ukazovacie gestá, ktorými hovoriaci poukazuje na osobu alebo na predmet. Prirodzené sú vtedy, ak reč oživujú, aktualizujú, zdôrazňujú a ak sú nenápadné.

Samostatné gestá, nazývané aj emblémy, sú nezávislé od reči a vyjadrujú samostatný význam. Sú to v podstate konvenčné, ustálené gestá. Členovia tej istej alebo príbuznej kultúry ich interpretujú rovnako. Používajú sa v situáciách, keď nie je možné dorozumieť sa verbálne, ale uplatňujú sa aj počas verbálnej interakcie. Hoci sú tieto gestá dobre čitateľné aj bez slov, ich význam je niekedy ovplyvnený kontextom. Napríklad zdvihnutý ukazovák môže vyjadrovať upozornenie, hrozbu, agresivitu, dobrú náladu či pozdrav. Na správne „prečítanie“ takéhoto gesta je dôležitá mimika tváre, ktorá vždy rozširuje vyjadrovacie možnosti gest.

Hoci sú samostatné gestá z veľkej časti internacionálne, predsa len niektoré z nich majú v jednotlivých štátoch špecifický význam. Napríklad spojenie palca a ukazováka vyjadruje v USA uspokojenie z toho, že všetko je v poriadku. V Japonsku toto gesto naznačuje peniaze, vo Francúzsku, Belgicku a Tunisku nulu. V Grécku, Turecku, na Malte a Sardínii je to urážlivé až vulgárne gesto, podobne v Nemecku predstavuje vulgárnu nadávku. Ak sa Talian potahuje za ušný lalôčik, dáva najavo, že vidí pekné dievča. Brazílčan však týmto gestom kvalifikuje vec ako vynikajúcu, skvelú.

Výber vhodného gesta a frekvencia gest je prejavom kultúry hovoriaceho. Gestikulácia by mala byť tlmená v slávnostných prejavoch, vo forenzných rečiach najmä v reči prokurátora a sudcu. Nadmerná gestikulácia podobne ako absencia gesta ovplyvnia komunikáciu v negatívnom smere. Pri používaní gest by mal byť hovoriaci radšej skúpy. V. Aksenov povedal: „Všetky gestá, práve tak ako všetky pohyby pri čítaní, sú tým presvedčivejšie, čím sú skúpejšie.“

⁴³ KENDON, A.: cit. dielo

⁴⁴ MISTRÍK, J.: cit. dielo, 1994, s. 77.

⁴⁵ ARGYLE, M.: *Bodily Communication*. 2. vyd. Methuen. London 1988.

5.7 MIMIKA

Mimika (z gr. mimos = jemne a citlivo napodobňujúci, imitujúci) sa zaoberá pohybmi svalov tváre. Je to silný dorozumievací prostriedok, ktorý nielen dopĺňa reč hovoriaceho, ale podľa potreby ju umocňuje v pozitívnom i negatívnom zmysle.

Mimika odráža psychické stavy človeka, vzťahy medzi komunikujúcimi, vzťah k predmetu rozhovoru i k prostrediu, poskytuje spätnú väzbu pre hovoriaceho, naznačuje začiatok a koniec komunikácie, dopĺňa alebo modifikuje verbálne a ostatné neverbálne dorozumievacie prostriedky. Je primárnym zdrojom takých informácií, ktoré sú najbližšie k verbálnej reči. Mimika sa odráža na tvári človeka tým, že je bezprostredne formované svalstvo tváre. Pohyby svalstva na tvári sú niekedy voľným okom takmer nepostrehnuteľné, takže mnohé z mimických prejavov čítame len podvedome. Preto by sme mimiku mohli nazvať aj rečou najjemnejších pohybov, rečou náznakov.

Svaly tváre sú schopné vyjadrovať prakticky nekonečné množstvo významov. Človek však nedokáže všetky dokonale opísať a definovať. Výpoveď mimiky sa často dá len tušiť. Mimické prejavy dokážu lepšie „prečítať“ introverti ako extroverti. Najľahšie sa interpretuje mimika detí, ľahšie mimika žien ako mužov. Veľmi ťažko sa čítajú mimické prejavy schizofrenikov a ľudí, ktorí sú pod vplyvom drog.

Na mimike sú zúčastnené všetky časti tváre: čelo, nos, oči, ústa, brada, líca a uši. Pritom horná časť tváre (od koreňa nosa nahor) vyjadruje najmä negatívne emocionálne stavy, ako sú napríklad obavy, starosti, neúspech. Pre človeka sú to najmä ťažké až frustrujúce subjektívne stavy. Horná časť tváre je citlivá na vyjadrovanie psychického napätia. Dolná časť tváre predstavujú nos, ústa a brada. Tu sa najlepšie odrážajú pozitívne emocionálne stavy, ako je šťastie, radosť, láska, potešenie. Táto časť tváre je necitlivá k vnútornému napätiu, odráža hlavne euforické stavy. Najdôležitejšiu úlohu v mimike hrá tá časť tváre, v ktorej sú oči a ich okolie. Rozdelenie tváre na mimické zóny hornej a dolnej časti a na oblasť očí je trocha násilné a môžeme tak urobiť len z praktických didaktických dôvodov.

Vo všetkých kultúrach sveta tvár človeka odráža tieto primárne emócie: strach, smútok, prekvapenie, odpor, hnev. Tvár vyjadruje aj ich protipóly a stupne – čo sú vlastne akési sekundárne emócie. Súčasne tieto stavy existujú ako pravé, skutočné, nepredstierané, a aj ako hrané, simulované, predstierané. Primárne mimické prejavy sú vrodené, o čom svedčí fakt, že sú evidentné aj u detí, ktoré sú od narodenia hluché a slepé. Identické sú aj u dvojčiat, ktoré hneď po narodení žili oddelene. Väčšina mimických prejavov sa však „obrusuje“ v sociálnych kontaktoch ľudí. Nie je výnimočné, keď mladí ľudia napodobňujú mimiku svojich najbližších priateľov, učiteľov alebo idolov. Aj partneri, ktorí žijú dlhé roky v harmonickom manželstve, majú veľmi podobné mimické prejavy. Nie-

kedy len oni sami sú schopní správne interpretovať vzájomnú mimiku. Mimika je natoľko silná, že tváre takýchto manželov sa často na seba ponášajú. Podobne si možno všimnúť a porovnať tvár a pohyby svalstva na nej medzi psom a jeho dlhoročným majiteľom. Napodobňovanie, prípadne prispôsobovanie mimiky mimike toho druhého je takým silným činiteľom, že je schopné zmeniť výraz tváre.

Mimika je nositeľom nesmierneho množstva informácií. Je to veľmi jemný a diskretný komunikačný prostriedok. Uplatňuje sa zväčša len v intímnej a osobnej proxemike. Medzi neznámymi ľuďmi vysiela rozličné spoločenské signály. V rétorike je mimika úzko zviazaná so slávnostnými a príležitostnými prejavmi, no viditeľná je iba na malé vzdialenosti. Mimika je schopná nesmierne potešiť, ale i hlboko zraniť. Dokáže byť najúprimnejšia – je veľká a silná ako všetko, čo je nenápadné.

5.8 VIZIKA

Vizika (z lat. visus = videnie, pohľad, zrak, oči) sa zaoberá funkciou pohľadu v komunikácii. Existuje viac ako 40 druhov pohľadov a deformácií obočia.

Pohľad v komunikácii plní funkciu prijímača a vysielača informácie. Pohľadom sa komunikuje najmä týchto šesť emócií: prekvapenie, strach, hnev, šťastie, smútok, odpor. Pohľadom sa vysiela nielen informácia o hovoriacom, ale aj to, aký on sám má vzťah k počúvajúcemu. Zrakový kontakt medzi komunikujúcimi partnermi ovplyvňuje ich momentálny psychický a zdravotný stav, pohlavie, vek, téma rozhovoru, cieľ a zámer komunikácie atď. Zrakový kontakt je jednou zo zložiek intimity a reči dodáva dôveru. Pri pozitívnom vzťahu medzi partnermi existuje priama úmera medzi stupňom vzťahu a silou zrakového kontaktu. Známi a priatelia si venujú častejšie a dlhšie zrakové kontakty. Na najbližšieho človeka sa však pozeráme zriedkavejšie. Táto anomália sa vysvetľuje tým, že na osoby, ktorých vzťahom k nám sme si úplne istí, sa pozeráme menej. Naopak, najdlhšie pohľady venujeme tomu, o koho veľmi stojíme, najmä ak nie sme si istí jeho kladným vzťahom. Všeobecne platí, že sa viac pozeráme na hovoriaceho ako na počúvajúcего, na osobu služobne a spoločensky vyššie postavenú, na toho, kto je vo svetle, na ženu ako na muža, na mladšieho ako na staršieho, na toho, koho si vysoko ceníme alebo o koho veľmi stojíme. Relatívne menej sa pozeráme na človeka, ktorý sa nám nepáči, s ktorým momentálne nesúhlasíme alebo na toho, kto nás kritizuje.

Akosi konvenčnou normou pre dĺžku trvania pohľadu je rozpätie od jednej do siedmich sekúnd. Pohľad nad sedem sekúnd sa bežne kvalifikuje ako civenie a zizanie. Dĺžka pohľadu v komunikácii varuje v závislosti od komunikačného prostredia, od osobnosti komunikantov, ich pohlavia, veku, vzťahu medzi nimi, od témy rozhovoru, od kultúry kraji-

ny atď. Ženy sa vo všeobecnosti viac pozerajú na hovoriaceho (najmä na muža) ako muži. Ak partneri považujú rozhovor za priateľský, príjemný, milý, ich vzájomné pohľady sa stretávajú 50-80 percent času z rozhovoru, a to bez ohľadu na pohlavie. V rozhovoroch, ktoré vyvolávajú neprijemné pocity, je všeobecne krátky zrakový kontakt. Zrakový kontakt sa skraca aj vtedy, ak partneri medzi sebou súperia a vzťahy medzi nimi sú negatívne.

Ludí, ktorí sa dlhšie pozerajú na partnera, považujú ostatní za priateľských, dôveryhodných, prirodzených a úprimných. Tí, ktorí pohľadom venujú málo času, sú ponímaní ako chladní, pesimistickí, opatrní, ľahostajní a citliví.

Dĺžka pohľadu vzrastá s narastaním vzdialenosti medzi partnermi. Zrakový kontakt tak psychicky znižuje vzdialenosť, čo využívajú aj skúsení rečníci a prednášatelia.

Pri uplatňovaní pohľadu v komunikácii existujú v jednotlivých kultúrach rozdiely. Napríklad Severoeurópania sa pozerajú na partnera kratšie ako ľudia z juhu Európy. Japonci považujú za nezdvorný priamy pohľad na partnera. Arabi však hľadajú človeka, s ktorým komunikujú, takmer počas celej komunikácie.

Pri pohľade nie je dôležitá len jeho dĺžka, ale aj frekvencia. J. Křivohlavý⁴⁶ pokladá za príjemnejšie dlhšie a menej frekventované pohľady než kratšie a frekventovanejšie pohľady. Podozrivo časté mrkanie prezrádza, že človek je v duševnom napätí, ktoré nedokáže uvoľniť, alebo že klame.

Pre hovoriaceho má pohľad veľmi dôležitú funkciu, pretože ním sleduje partnerove reakcie na svoje repliky. I keď sú tieto reakcie najmä neverbálne, hovoriacemu dávajú presnú informáciu o tom, či ho partner počúva, či a nakoľko mu rozumie, či s ním súhlasí atď. Aj skúsení rečníci a učitelia pohľadom kontrolujú svojich poslucháčov a žiakov. Častejšie sa pozerajú na tých, ktorí s nimi súhlasia a svoj súhlas a záujem dávajú aj najavo, napríklad pokyvovaním hlavou, sústredeným pohľadom. Z pohľadu na počúvajúceho hovoriaci vycítia, či náhodou netreba korigovať prejav alebo jeho časť, či netreba výpoveď prerušiť.

Hovoriaci sa obyčajne kratšie pozerá na svojho partnera ako počúvajúci. Kým hovoriaci sa v priemere pozerá na počúvajúceho 41 percent času svojej reči, počúvajúci venuje pohľadom na hovoriaceho až 75 percent času. Vzájomné pohľady oboch trvajú 31 percent.⁴⁷ Je to preto, lebo hovoriaci nielenže sleduje partnerove neverbálne reakcie na svoju repliku, ale súčasne musí svoj prejav aj štylizovať, korigovať, retušovať. Pri každom väčšom zaváhaní hovoriaci odvráti svoj pohľad, lebo reakcie partnera sú

rušivým činiteľom. G. W. Beattie⁴⁸ zistil, že keď sa hovoriaci pri prejave často zastavuje, váha, hľadá slová, vtedy venuje pohľadom na počúvajúceho iba 20 percent času počas svojej reči, pri plynulom prejave je to asi 50 percent, a na to, aby svojho partnera presvedčil, venuje pohľadom 70-80 percent času.

Pohľad je regulátorom toku komunikácie – slúži pri spätnej väzbe i pri výmene rolí medzi partnermi. Má monitorovaciu funkciu – je prijímačom i vysielateľom informácií. Je to činiteľ, ktorý vyjadruje kvalitu interpersonálneho vzťahu. Stretanie očí je vždy výpovedne najhlbšia forma vzájomného kontaktu. R. V. Exline povedal: „Oči robia to, čo by robili nohy, keby mohli – chodia tam, kam by človek rád šiel a odvracajú sa odtiaľ, odkiaľ by najradšej utiekol.“

5.9 KOLORIKA

Kolorika (z lat. color = farba) sa zaoberá účinkami farieb v komunikácii. Vo všeobecnosti sa predpokladá existencia vyše 9 000 farebných odtieňov.⁴⁹ V odborných štúdiách z fyziky sa uvádza, že hnedá farba sa vyskytuje v 630 odtieňoch, belasá v 430, žltá v 200, čierna v 100, červená v 80 odtieňoch. Všetky tieto odtiene nedokážu zachytiť ľudia, ktorí s farbami denne profesionálne nepracujú. Iná je situácia u maliara, dizajnéra, módného návrhára, letca.

Hoci je farebná škála veľmi široká, každý jazyk sveta si vyberá na pomenovanie farieb z 11 základných farebných pomenovaní: čierna, biela, červená, žltá, zelená, modrá, hnedá, oranžová, šedá, fialová, ružová.⁵⁰ Existujú však aj jazyky, v ktorých sa na vyjadrenie všetkých farieb používa menej slov. Napríklad kmeň Dani v Novej Guinei pozná len dve slová na označenie farieb, a to mili na označenie čiernej farby (alebo skôr tmavých farieb) a mola na označenie bielej (alebo svetlých farieb). Týmito dvoma slovami sa pokrýva celé farebné spektrum príslušníkov kmeňa Dani. V jazyku udebele sa používajú na rozlíšenie farebných odtieňov tri slová, ktorými sa pomenúvajú farby biela, čierna a červená v našom chápaní.

Farby delíme na základe tónu, sýtosti a svetlosti na achromatické a chromatické. K achromatickým farbám patria biela a čierna ako primárne farby, ďalej šedá farba a nepestré farby. K chromatickým farbám ra-

⁴⁶ KŘIVOHLAVÝ, J.: cit. dielo.

⁴⁷ ARGYLE, M. – INGHAM, R.: Gaze, mutual gaze and proximity. In: Semiotica, 6, 1972, s. 32-49.

⁴⁸ BEATTIE, G. W.: Sequential temporal patterns of speech and gaze in dialogue. In: Nonverbal Communication, Interaction, and Gesture. Red. A. Kendon. Mouton. The Hague 1978, s. 297-320.

⁴⁹ BARTKO, O.: Farba a jej použitie. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Bratislava 1980.

⁵⁰ CLARK, H. H. – CLARK, E. V.: Psychology and Language (An introduction to psycholinguistics). Stanford University. New York 1977.

díme červenú, modrú a žltú ako primárne farby, oranžovú, fialovú a zelenú ako sekundárne farby a pestré farby. Sekundárne farby vznikajú spojením dvoch primárnych.

Farba je nositeľom istej funkcie a estetickej hodnoty. Hoci dodnes nie sú prebádané všetky účinky farieb na človeka a komunikáciu, možno hovoriť o vizuálnom, fyziologickom, psychologickom a symbolickom pôsobení farieb.

Vo vizuálnom pôsobení sa odráža fakt, že oko každého človeka nie je rovnako citlivé na všetky farby. Napríklad tmavé predmety sa obyčajne zdajú ťažšie ako svetlé. Sýtejšie a tmavšie farby majú tendenciu približovať sa, vystupovať z plochy obrazu. Preto miestnosti s tmavšími stenami sa javia ako menšie. Pri opravovaní testov, písomiek a pri korektúrach sa využíva červená ceruzka, ktorá sa používa aj na zdôrazňovanie častí textu. Svetlé farby zas akoby ustupovali a zväčšovali priestor. Na základe toho miestnosti so svetlými stenami pôsobia priestranejšie, než v skutočnosti sú. Aj preto sa svetlomodrá alebo šedá farba používajú na linajkovanie.

Pre orientáciu človeka na veľkých priestranstvách má veľký význam čitateľnosť farieb, ktorú ovplyvňuje rýchlosť, s akou sa človek pohybuje i vzdialenosť, v akej je potrebné si niečo všimnúť. Preto sa na dopravných značkách, tabuliach s názvami obcí a na veľkoplošných oznamoch používajú kombinácie farieb. Najlepšie viditeľné sú kombinácie čiernej farby s bielou alebo žltou, dobrá viditeľnosť je pri kombinácii bielej s modrou alebo červenou.⁵¹ Trochu iná je situácia, ak treba kombinovať farby v texte, ktorý sa číta zo vzdialenosti približne 30 centimetrov. Tu sú najvýraznejšie kombinácie farieb čierna so žltou, zelená s bielou, červená s bielou.

Vo fyziologickom pôsobení farieb sa ukazuje, že farba podráždi nielen zrak, ale aj iný zmysel. Farby tak dokážu ovplyvniť napríklad rytmus dýchania človeka, rýchlosť činnosti srdca, ale aj uvoľniť a napnúť svaly a cievy. Oranžová farba pôsobí proti depresii a zvyšuje chuť do jedla. Červená farba prudko zvýši krvný tlak a vzápätí vyvolá agresiu, ale rovnako rýchlo aj unaví oči; vzbudzuje pocit tepla. Modrá farba tíši bolesť, znižuje krvný tlak, spomaľuje dýchanie, upokojuje, zlepšuje náladu, koncentráciu, vyvoláva pocit chladu. Zelená farba upokojuje a vplýva priaznivo na oči. Hnedá farba evokuje pocit pohodlia a bezpečnosti.

Pokiaľ ide o psychologické pôsobenie farieb, treba si uvedomiť tú skutočnosť, že vzťah každého človeka k farbe je individuálny a že farba oblečenia komunikanta dokáže ovplyvniť verbálne i neverbálne reakcie jeho partnera. Človek dáva prednosť určitej farbe nielen s ohľadom na spoločenský úzus a módu, ale aj vzhľadom na svoj temperament, momentálny fyzický a psychický stav. Je dôležité, aby si človek pri istých príležitostiach vedel vybrať zo svojho oblečenia to, ktoré je farebne vhodné na tieto príležitosti, aby vždy neuprednostňoval iba svoju obľúbenú farbu. Napri-

⁵¹ BARTKO, O., cit. dielo

klad ak treba niečo zariadiť, ak ide o dôležité rokovanie, je účelnejšie nevoliť si farby, ktoré dráždia (oranžová, červená, svietiaci žltá), ale skôr farby tlmené, decentné (svetlá farba v kombinácii s chladnou). Neodporúča sa obliecť si na dôležité rokovania a stretnutia ani károvaný alebo pášikovaný odev – štvorce a pásiky akoby vytvárali pred človekom mrežu, a tak človek menej dokáže prezentovať a obhajovať svoje názory a postoje. Ak má človek pocit, že istá farba odevu mu nevyhovuje, ovplyvní to jeho komunikáciu v negatívnom smere: jeho myslenie je strohé a fragmentové. Podľa M. S. Franka a T. Gilovicha⁵² čierna farba podporuje agresivitu. Študentov, ktorí nosia čierne odevy, označujú ich kolegovia za agresívnych a futbalistov a hokejistov, ktorí sú oblečení v čiernych dresoch, rozhodcovia penalizujú častejšie než hráčov oblečených vo svetlom. Autori štúdie sú v rozpakoch, či v športe čierna farba ovplyvňuje viacej rozhodcov, ktorí potom penalizujú, alebo hráčov, ktorí sa nosením čiernych odevov stávajú agresívnejšími.

Z hľadiska symbolického pôsobenia človek prikladá farbám určité symbolické významy, ktoré sa vyvinuli počas historického vývinu spoločnosti v závislosti od kultúry, v ktorej človek žije. Farby sa totiž oddávna dávali do súvislosti s javmi, ktoré obklopujú človeka. Napríklad v starom Egypte sa farby červená, žltá a modrá dávali do súvislosti s telom, dušou a duchom; v starej Číne zelená, biela, čierna a červená farba symbolizovali východ, západ, sever a juh. U nás je farbou smútku čierna, v budhistickom a hinduistickom náboženstve je to biela farba, v Brazílii purpurová, v Mexiku žltá. Mohamedáni za slávnostnú farbu pokladajú fialovú. Kým u nás zelená farba symbolizuje nádej, pokoj, sviežosť, v tropických krajinách je spájaná s chorobou. V našej kultúre je symbolom lásky červená farba, v Japonsku je to čierna farba.

Farba a jej kombinácie majú analogický vplyv na človeka ako napríklad počasie, najmä slnko, tma, vlhko, svetlo. Človek vníma „farby počasie“ akosi podvedome a dostáva sa tak nevedomky pod ich vplyv. Podobne je to aj s účinkami farieb na človeka. Jednotlivé farby sú nositeľmi istých funkcií daných ich fyziologickým zložením, ich konvenčnou symbolikou, kontextom, citlivosťou človeka na ich podnety.⁵³ Na každého človeka majú vplyv iné farby, ale aj na toho istého človeka vplýva v závislosti od jeho momentálneho psychosomatického stavu, okolitého kontextu a situácie jedna a tá istá farba ináč. Farba, ktorá jedného stimuluje, môže v druhom vyvolať podráždenie. Farba je vždy komunikačný prostriedok, ktorý spolupôsobí s celým komplexom faktorov – podobne ako ostatné komunikačné prostriedky. V. Kandinskij hovorí, že „farba je kláves, oko

⁵² FRANK, M. S. – GILOVICH, T.: The dark side of self- and social perception: Black uniforms and aggression in professional sports. In: Journal of Personality and Social Psychology, 54, 1988, s. 74-85.

⁵³ MISTRÍK, J.: cit. dielo, 1999.

je úderne kladivko, duša je klavír s mnohými strunami, umelec je ruka, ktorá úderom na ten alebo oný kláves spôsobí vibráciu duše.”

5.10 OLFAKTORIKA

Olfaktorika (z lat. olfactus = čuch, ňuch) sa zaoberá otázkami vône a pachov v komunikácii. Predstavuje fylogeneticky a ontogeneticky najstaršiu formu komunikácie. Hoci je zrejmé, že auditívne a vizuálne prostriedky sú najdôležitejšími zdrojmi informácií v procese dorozumievania, olfaktorické vnemy tiež ovplyvňujú komunikáciu. Čuch je najbezprostrednejší zo všetkých zmyslov, a tak práve vône a pachy dokážu vyvolať najviac neuvedomených reakcií – verbálnych i neverbálnych – rovnako na strane emitenta aj na strane percipienta.

Veľké množstvo informácií pomocou vóní a pachov získavajú zvieratá. Človek však nemá tie isté čuchové schopnosti ako ony a nemá ich ani také rozvinuté. Ale aj napriek tomu dokáže človek čuchom identifikovať už niekoľko molekúl určitej látky. Hlavnú funkciu pri tejto identifikácii tvorí alokortex, z ktorého sa vyvinula mozgová kôra hemisfér. Z toho sa usudzuje, že na počiatku vývoja ľudského jedinca je čuchový zmysel a takto možno vysvetliť i fakt, prečo dieťa už niekoľko minút po narodení komunikuje s mamou pomocou čuchu.

Na základe výskumov neverbálnej komunikácie (najmä v USA) je evidentné, že rovnako ako v nose zvierat i v nose človeka sa nachádzajú dva kanály, cez ktoré prichádzajú do mozgu dvojaké pachové informácie. Jedným kanálom prichádzajú do mozgu tie pachové informácie, ktoré si človek uvedomuje, napríklad vôňa kvetov, jedál, zápach plynu. Druhý kanál slúži na prenos pachov, ktoré sú nad prahom registrovateľnosti. Sú to napríklad určité pachy ľudských tiel, ktoré má každý jedinec špecifické a ktoré v procese komunikácie vyvolávajú v partnerovi neuvedomelé reakcie. Prítomnosť týchto pachov vysvetľuje aj také situácie, keď partneri nie sú schopní spolu komunikovať – pachy ich tiel ich odpudzujú – „navzájom si nevoňajú”.

Reč vóní poznali už naši predkovia, ktorí sa pomocou vóní chceli zapáčiť bohom. Pred viac ako 5000 rokmi sa snažili priaznivo naladiť božstvá pomocou voňavého dymu z horiacich vzácnych živíc a driev. Z tohto obdobia pochádza aj slovo parfum, čo znamená dym (per fumum). Vône sa od dávna využívali aj na vzbudzovanie istých nálad a pocitov, a preto boli a sú prítomné pri obradoch niektorých cirkví (tymián, drahocenné oleje, myrha, škoricca, živice). Vôňa často plní sprievodnú funkciu aj pri spoločenských podujatiach.

Aj napriek všetkému, čo sme doteraz uviedli, ostáva výskum olfaktoriky v komunikácii takmer na periférii záujmu. Len v posledných rokoch vyšlo niekoľko prác – prevažne štúdií – venovaných tejto problematike.

R. L. Doty⁵⁴ sa zaoberal vôňou v procese komunikácie vo všeobecnosti, P. Wallace⁵⁵ skúmal diskrimináciu človeka vôňami a pachmi. U nás sa olfaktorika vyskytuje v prácach J. Mistríka⁵⁶ a O. Škvareninovej⁵⁷.

Vôňa, hoci si to takmer ani neuvedomujeme, hrá dôležitú úlohu v živote každého človeka. Napríklad dieťa už niekoľko minút po narodení obracia svoju tvár za vôňou matky. Ak dieťaťu dáme do postieľky kúsok odevu jeho matky, obracia sa týmto smerom, hoci matka v miestnosti nie je. Takto dieťa pomocou čuchu komunikuje so svojou mamou. Ak sa o deti nestará mama, ale otec, reagujú už bábätká na jeho vôňu podobne ako iné na vôňu matky. Čuch sa takto ukazuje ako prvý komunikačný prostriedok, ktorý človek vo svojom živote používa. Vôňa matky a vône jej veľmi podobné ostávajú pre každého človeka príjemné po celý život. Rovnako pôsobí, ak aj na neznámom človeku zacitíme vôňu kolínskej či parfumu, ktorý používal blízky človek – otec, brat, mama, sestra, manžel, priateľ. Výsledky výskumov R. H. Portera – J. D. Moora⁵⁸ dokumentujú fakt, že 75 percent ľudí bolo schopných nájsť podľa vône svoje vlastné tričko spomedzi iných a 50 percent ľudí našlo tričko svojho životného partnera. Rodičia identifikovali svoje deti (len dve hodiny po narodení) s presnosťou na viac ako 90 percent. Ľudia sú dokonca schopní určiť pohlavie človeka len podľa pachu rúk. Je známe, že rôzne neobvyklé pachy sa dajú nájsť v pote chorých ľudí.

Úloha olfaktoriky v interakcii varíruje v závislosti od proxemiky. Vôňa v intímnej a osobnej proxemike stimuluje emocionálne hodnoty, vôňa v sociálnej a oficiálnej proxemike je najmä pragmatické médium. Citlivosť človeka na olfaktorické podnety súvisí s jeho pohlavím a vekom. Predpokladá sa, že existuje asi pol milióna umelých vóní a 1500 prírodných éterických olejov. Človek rozlišuje vyše 10 000 rôznych vóní a zápachov, ale nedokáže ich všetky presne pomenovať. Ženy majú lepšie vyvinutý čuch ako muži a aj citlivosť na vône je u žien väčšia. Táto schopnosť sa dočasne znižuje počas tehotenstva. S vekom citlivosť človeka na vône klesá.

Vône v komunikácii pôsobia na človeka rozlične – niektoré pôsobia vzrušujúco, iné upokojujúco, ďalšie deprimujúco alebo utlmujúco. Uvedieme niekoľko príkladov. Citrónová vôňa povzbudzuje do práce a zvyšuje pracovný výkon. V Japonsku po rozprášení citrónovej vône sekretárky

⁵⁴ DOTY, R. L.: Olfactory communication in humans. In: Chemical Senses, 6, 1981, s. 351-376.

⁵⁵ WALLACE, P.: Individual discrimination of human by odor. In: Physiology and Behavior, 19, 1977, s. 577-579.

⁵⁶ MISTRÍK, J.: cit. dielo, 1999, s. 68-69.

⁵⁷ ŠKVARENINOVÁ, O.: Rečová komunikácia. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Bratislava 1995. s. 137-140.

⁵⁸ PORTER, R. H. – MOORE, J. D.: Human kin recognition by olfactory cues. In: Psychology and behavior, 27, 1981, s. 493-495.

urobili pri písaní o 54 percent menej preklepov; ak je v ovzduší rozptýlená citrónová vôňa, rokovania sú dynamickejšie, vzrastá ústretovosť partnerov a ich snaha dosiahnuť kompromis. Koncentráciu človeka prudko zvyšuje pepermintová vôňa, ktorá má však krátku pôsobnosť – do desať minút. Jej účinok sa rovná účinku kofeínu. Pri koncentrácii a pamäťových výkonoch pomáha vôňa bazalky a rozmarínu. Vôňa anízu a škoric stimuluje človeka, vytvára pocit tepla a útulnosti. Pomarančová vôňa a vôňa ruží upokojuje, pomáha obnoviť duševnú rovnováhu, dodáva vnútornú silu. Levanduľová vôňa tlmí pracovné nadšenie. V časopise *The European* v roku 1990 zverejnili výsledky výskumov, podľa ktorých v siedmich európskych a deviatich mimoeurópskych krajinách má najväčšiu popularitu banánová vôňa, po nej nasleduje pepermintová, potom citrónová a nakoniec vanilková vôňa. Vplyv voní na človeka a jeho pracovnú aktivitu sa najviac využíva v Japonsku, kde mnohé spoločnosti aromatizujú svojim zamestnancom vzduch tak, aby zvýšili pracovný výkon, znížili chybovosť, predišli únave a stimulovali koncentráciu. V americkom koncerne *International Flavors and Fragrances* vyvinuli zvláštne zmesi voní, ktorými navoňajú určité výrobky – zákazník ich potom rýchlejšie kúpi. Aj v „navoňaných“ predajniach je obrat oveľa väčší ako v tých obchodoch, v ktorých sa nešíri nijaká vôňa.

Olfaktorika je silný, a pritom nenápadný neverbálny prostriedok, ktorý vstupuje – či chceme, alebo nechceme – do komunikácie. Vôňa je prítomná v každej komunikačnej situácii buď ako samostatný alebo ako sprievodný prostriedok. Ovplyvňuje celkovú situáciu, vzťah k partnerovi, schopnosť komunikovať, štylizovať prejav, možnosť dospieť k dohode medzi partnermi, schopnosť sústredenia sa na komunikáciu, ale spôsobuje aj neschopnosť komunikovať. Dokáže vyvolať najviac nevedomených reakcií človeka v komunikácii. Je niekedy výpovedná alebo až výpovednejšia ako slová, gestá, mimika, či pohľad.

5.11 KOMUNIKANTI

Komunikanti sú jedným z podstatných činiteľov komunikácie. Komunikácia však nie je zoskupovanie indivíduí, ale ich integrovaný vzťah. A tak komunikanti vytvárajú a súčasne simultánne formujú dorozumievací proces, ktorému navyše vtlačajú svoju identitu.

Na komunikáciu vplyva moment, či a nakoľko sú komunikanti navzájom fyzicky prítomní. Komunikácia za ich vzájomnej fyzickej prítomnosti sa realizuje tak, že partneri sa navzájom vidia, počujú a ihneď asimilujú. Priebeh dorozumievania tak vnímajú komplexne. Existuje tu jednota miesta a času. Partneri tu komunikujú auditívnymi, vizuálnymi, haptickými, olfaktorickými a ostatnými prostriedkami, z ktorých primárnu úlohu zohrávajú auditívne a vizuálne prostriedky. O komunikácii za vzájomnej fyzickej neprítomnosti partnerov hovoríme vtedy, keď sú

počas nej fyzicky navzájom neprítomní a spojení sú cez komunikačný kanál, ktorým môže byť písané slovo, telefón, faxovacie zariadenie, elektronická pošta, film, televízia atď. Dorozumievanie sa uskutočňuje nepriamo, sprostredkovane, nie je tu jednota miesta a času. Absentujú tu špecifické auditívne, vizuálne a iné prostriedky. Súčasný vývoj techniky však vedie k tomu, aby sa táto komunikácia čo najviac približovala komunikácii, pri ktorej sú komunikanti navzájom fyzicky prítomní, a aby sa tak využívalo čo najviac druhov dorozumievacích prostriedkov. V súčasnosti telefonovanie prostredníctvom videotelefónu alebo internetu umožňuje vizuálne sledovať partnerove neverbálne reakcie.

Kvalitu a charakter komunikácie značne ovplyvňuje intelektuálna vyspelosť a vzdelanie partnerov – od nich závisí celková úroveň podania myšlienky a primerané uplatňovanie neverbálnych prostriedkov. Ľudia intelektuálne vyspelejší a ľudia s vyšším vzdelaním ľahšie rozpoznávajú vlastnosti a schopnosti svojho komunikačného partnera a vedia sa mu prispôbiť. Majú väčšiu slovnú zásobu, a tak dokážu meniť výber slov v závislosti od momentálnej komunikačnej situácie. V dialógu s partnerom intelektuálne a vzdelanostne nižším používajú skôr domáce ako cudzie slová a tvoria jednoduchšie a kratšie vety. Dokážu odhadnúť dosah svojej výpovede. Ich prejav je usporiadaný po gramatickej i kompozičnej stránke. Ľudia intelektuálne menej vyspelí a ľudia s nižším vzdelaním sú vo vyjadrovaní menej obratní a menej presní. Nedostatok jazykových prostriedkov často kompenzujú opakovaním slov, siahodhlými opismi, bohatou mimikou a nadmernou gestikuláciou. Často prerušujú svoju výpoveď. Samozrejme, že životné skúsenosti, celkový rozhľad i charakter človeka niekedy v komunikácii môžu znamenať viac ako dosiahnuté vzdelanie: ono totiž nie je automaticky predpokladom efektívnej, účelnej a primeranej komunikácie.

Na komunikáciu má vplyv aj temperament človeka a jeho charakterové vlastnosti. Cholerici a sangvinici živšie a prudšie gestikulujú, pohybujú sa rýchlejšie ako melancholici a flegmatici. S rýchlejšim a živším neverbálnym správaním súvisí aj ich rýchla reč. Nielenže rýchlejšie myslia, ale aj rýchlejšie hovoria a rýchlejšie odpovedajú na partnerove repliky ako melancholici a flegmatici. Temperamentnejší komunikant vyberá jazykové prostriedky z rozdielnych štylistických rovín – popri expresívnych slovách slová nociónálne, popri zdobeninách zveličujúce slová. Stavba vety je nepravidelná, s častými odbočkami. V prejave sa striedajú krátke vety s dlhými. Vo verbálnom i neverbálnom správaní je evidentná citová zaangažovanosť komunikanta. Chladnejší temperament je vo vyjadrovaní disciplinovanejší: starostlivejšie volí slová, má pravidelnejšiu stavbu a dĺžku vety. Vyjadruje sa – ústne i písomne – decentne, zdržanlivo, menej subjektívne ako jeho protipól. Samozrejme, že ten istý človek komunikuje inak vtedy, keď je fyzicky, respektíve psychicky unavený, a inak vtedy, keď je svieži. Unavený človek ťažšie udrží v predstave zložitejšie syntaktické členenie, vety sú krátke, kusé, heslovité. V texte často

absentuje logická nadväznosť. Takýto človek si pri prejave zväčša vypo-máha gestikuláciou. Pri príliš veľkej únave alebo počas ťažkej choroby nevládze už komunikovať verbálnymi a často ani neverbálnymi prostriedkami. Svieži komunikant akoby sa s prejavom pohrával, upravuje ho, funkčne využíva neverbálne prostriedky. Psychosomatickú situáciu značne ovplyvňuje aj to, či sa človek na rozhovor vopred pripraví alebo nie. Nečakaná replika môže aj komunikanta, ktorý sa cíti fyzicky a psychicky svieži, natoľko vyviest z rovnováhy, že sa stane neschopným reagovať.

Pohlavie je jedným z tých silných aspektov, ktoré ovplyvňujú výber verbálnych a neverbálnych prostriedkov v procese dorozumievania. Rozdiely vo výbere výrazových prostriedkov sa objavujú už v živote dieťaťa. Výsledky nášho výskumu⁵⁹ potvrdili, že rozdiely medzi rečou mužov a žien sa objavujú vo všetkých zložkách prejavu. Muži majú bohatšiu aktívnu slovnú zásobu, kým v pasívnej nie sú markantnejšie rozdiely. Muži v rozhovore uplatňujú najmä lexiku z oblasti športu, politiky, práce, záľub, ženy vyberajú slová z rodinného prostredia. V reči mužov prevažujú podstatné mená, v reči žien slovesá. Ženy používajú viac citosloviec a častíc ako muži, čo súvisí s väčšou citovou zaangażovanosťou žien na prejave. Muži sú v prejave razantnejší a strohejší ako ženy, uplatňujú hutnejšie a kratšie repliky, repliky žien bývajú rozvetvenejšie a opisnejšie. Ženy častejšie prerušujú partnera a adresujú mu viac otázok. V reči mužov chýbajú detaily a podrobnosti, reč žien je priam presýtená detailmi, podrobnosťami, až intímnosťami. Muži totiž sledujú logiku a vertikálnu štylizáciu textu, ktorá je racionálna a rozhodná, ženy sledujú horizontálnu plynulosť textu. Muži riešia v rozhovore najskôr jeden problém, až po ňom prejdú na iný. Zatiaľ čo muž chce v komunikácii predovšetkým poskytovať a prijímať informácie, žena v nej prednostne vyjadruje svoje pocity, city, emócie. Ženský prejav je lahodnejší a jemnejšie členený ako mužský.

Nie menej výrazné sú aj rozdiely vo výbere neverbálnych prostriedkov. Tie sú determinované hlavne tým, že muži aj ženy sa usilujú nimi podčiarknuť svoju príslušnosť k pohlaviu. V komunikácii s partnerom rovnakého pohlavia muži uplatňujú menej mimiky, menej pohľadov, menej expresívnych gest a väčšiu vzdialenosť od partnera ako ženy. V komunikácii s partnerom opačného pohlavia muži aj ženy niektoré neverbálne výrazové prostriedky druhého partnera preberajú, iné zasa zdôrazňujú v snahe upútať jeho pozornosť a získať jeho priazeň. Uplatňujú aj viac krášliacich pohybov ako v dialógu s partnerom rovnakého pohlavia.

⁵⁹ ŠKVARENINOVÁ, O.: Špecifika v reči mužov a žien. In: Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistika Slovaca 2. Zost. S. Ondrejovič. Veda. Bratislava 1996, s. 40-44.

Komunikáciu ovplyvňuje aj zamestnanie, ktoré človek vykonáva. Ten, kto vo svojom povolani komunikuje verbálne, je aj v súkromí viac urozprávaný. Ten, kto v práci vydáva pokyny, prenáša túto skutočnosť aj do osobného života. Niekedy je však možné pozorovať aj opačný extrém – kto je zamestnaný potláčaný, tichý, ten sa snaží vykompenzovať to v praktickom živote. Mnoho ľudí posudzuje svojich priateľov a známych cez prizmu svojho povolania. Zamestnanie má na človeka taký veľký vplyv, že môžeme povedať, že hudobník vždy lepšie počuje, maliar vždy viac vidí. Zamestnaný človek je často v komunikácii pohotovejší ako ten, ktorý je mimo pracovného procesu. Najlepšie komunikačné schopnosti má ten, kto je nútený sa v zamestnaní i mimo neho stretať s rozličnými typmi partnerov v rôznych situáciách.

S vplyvom zamestnania na komunikáciu súvisí aj sociálne zaradenie partnerov. Kto je hierarchicky vyššie postavený, obyčajne túto skutočnosť dáva najavo nielen svojim verbálnym a neverbálnym správaním, ale aj úpravou svojho zovňajšku a zariadením pracovne. Takýto človek jasne artikuluje, tempo jeho prejavu je priemerné, hlas má hlbšie posadený, ako prvý využíva kontakt dotykom, nikdy však ako prvý nepreruší zrakový kontakt.

Na komunikáciu vplyvajú aj osobné sklony a záľuby komunikanta. Predovšetkým od osobných sklonov emitenta závisí, či prezentuje iba negatívne, alebo iba pozitívne stránky javu, či veci zbytočne nedramatizuje, či a do akej miery dokáže skutočnosť podať objektívne. Pokiaľ ide o záľuby, inak bude o futbalovom zápase hovoriť fanúšik, inak človek, ktorý sa o futbal vôbec nezaujíma. Ľudia s rovnakými záľubami dokážu rýchlejšie nájsť spoločnú reč.

Za nie celkom bezvýznamnú sa v komunikácii pokladá aj rasa komunikanta, ktorá môže stimulovať, alebo, naopak, potláčať proces dorozumievania. Niektorí ľudia udržuujú lepšie a priateľskejšie vzťahy s ľuďmi inej farby pokožky. Iní zasa od nich udržuujú väčšiu vzdialenosť, menej sa pozerajú na partnera, menej sa usmievajú, ba aj celkové ustrojenie ich tela je akési strohejšie. Treba si uvedomiť, že ľudia s rozdielnou farbou pokožky odlišne vnímajú, interpretujú a uplatňujú predovšetkým neverbálne výrazové prostriedky.

Výsledky výskumov i výsledky empirických pozorovaní potvrdzujú, že aj imidž má v komunikácii svoje nezastupiteľné miesto. Má vplyv dokonca aj na výber životného partnera a stáva sa tichým persuazívnym činiteľom v procese komunikácie. Ľudia vo všeobecnosti radšej komunikujú s takými partnermi, ktorých pokladajú za príťažlivých. Atraktivnosť a príťažlivosť však nie je len záležitosťou vzhľadu. Ide tu aj o celkové vystupovanie človeka a o jeho vnútro. Pokiaľ ide o vzhľad, v komunikácii hrá úlohu výška človeka, tvar jeho tela, úprava a farba vlasov, odev a ostatné dekoratívne prostriedky. Ľudia zvyčajne kladne hodnotia vyšších a štíhlejších ľudí a nositeľov okuliarov zvyknú označovať za inteligentnejších. K mužom s extrémnou dĺžkou vlasov zväčša zaujímajú rezervov-

vaný postoj. Človek, ktorý sa svojím odevom a celkovou úpravou zovňajšku výrazne odlišuje od kolektívu (v pozitívnom i negatívnom zmysle), sa ocitá na jeho okraji. Ľudia, ktorí sa uchádzajú o nové pracovné miesto, si často vopred zistia, aký štýl oblečenia a úpravy zovňajšku preferujú ostatní zamestnanci a podľa toho prispôsobujú svoj imidž, keď idú na konkurz. Imidž slúži ako primárny zdroj informácií, ktoré je možné v komunikácii získať. Človek ním ovplyvňuje svojho partnera i priebeh celej interakcie.

5.12 PROSTREDIE

Ľudia komunikujú v rozmanitých prostrediach: v hoteloch, v kaviarňach, v reštauráciách, v obchodoch, v úradoch, doma, na ulici, v parkoch, na námestiach, v autobusoch, v múzeách, v divadlách, v knižniciach, na športoviskách. Vďaka cestovaniu sa komunikácia prenáša aj do cudzích miest, do nových typov prostredí. Aj napriek rôznorodosti prostredí, v ktorých človek komunikuje, možno hovoriť o ich približnom vplyve v závislosti od toho, ako sa v nich človek cíti. Človek hodnotí prostredie okolo seba istým spôsobom, a ono potom vplýva na jeho verbálne a neverbálne správanie, ovplyvňuje celý obsah komunikácie. Človek jednak sám ovplyvňuje svoje prostredie, ale súčasne aj prostredie ovplyvňuje človeka, ktorý naň emocionálne a podvedome reaguje. Komunikuje podľa toho, ako sa v ňom cíti a svoj obraz o prostredí odovzdáva aj partnerovi, čím ovplyvňuje jeho percepciu prostredia.

To, že prostredie ovplyvňuje verbálne a neverbálne správanie komunikantov, dokumentujú výsledky výskumu R. Sommera^{60, 61}, ktorý analyzoval vplyv rozličných typov učební na participáciu študentov na vyučovaní. Zistil, že v laboratóriách a v miestnostiach s klasickým usporiadaním lavíc (známe aj z našich učební) študenti diskutovali menej ako v seminárnych miestnostiach, v ktorých bola možnosť zmeniť usporiadanie nábytku na sedenie alebo v ktorých boli stoličky usporiadané do polkruhu. Ďalej zistil, že pre komunikáciu nie je dôležité, či miestnosť má, alebo nemá okná. Podľa R. Sommera interakcia medzi pedagógom a študentom závisí aj od počtu študentov a od miesta, na ktoré sa posadia. V menších skupinách (do 20 poslucháčov) trvala diskusia s vyučujúcim v priemere o viac ako 50 percent dlhšie než vo väčších skupinách (nad 20 poslucháčov). Vo veľkých skupinách študenti kladú predovšetkým otázky týkajúce sa bližšieho vysvetlenia alebo zopakovania časti prednášky, čo však nie je interakcia, ktorá rozvíja a prehľbuje vedomosti študenta. Pokiaľ ide o vý-

⁶⁰ SOMMER, R.: Classroom ecology. In: Journal of Applied Behavioral Science, 3, 1967, s. 487-503.

⁶¹ SOMMER, R.: Tight spaces: Hard architecture and how to humanize it. Prentice-Hall. New York 1974.

ber miesta na sedenie, najčastejšie diskutovali študenti sediaci priamo oproti pedagógovi. Z našich výskumov vyplynulo, že na univerzitách pedagógovia a poslucháči za faktory, ktoré negatívne ovplyvňujú výuku, pokladajú nedostatočné osvetlenie a akustiku, neadekvátnu teplotu vzduchu, vydýchaný vzduch, nemožnosť manipulácie so stoličkou, hluk z vonkajšieho prostredia.

Z komunikačného hľadiska je nevyhnutné rozlišovať základné delenie prostredí na formálne a neformálne, súkromné a verejné, uzatvorené a otvorené.

Jednou zo základných klasifikácií je delenie na formálne a neformálne prostredie. Pracovňa môže pôsobiť dojmom formálneho prostredia, bufet, klub alebo salónik dojmom neformálneho prostredia. Banket si vyžaduje väčšiu mieru formálnosti ako večierok tinedžerov. Formálnejšia je aj večera, na ktorej sa zúčastnia štyri manželské páry ako večera s dvoma dvojicami. Čím je prostredie formálnejšie, tým je viac pravdepodobné, že komunikanti budú menej uvoľnení, budú sa viac štylizovať do určitej roly, budú klást väčší dôraz na spôsob svojho verbálneho a neverbálneho vyjadrovania.

Súkromné prostredie poskytuje viac intimity ako verejné prostredie, a to najmä vtedy, ak v ňom komunikuje menej ľudí. Niektoré súkromné prostredia (napríklad toalety) sa vyznačujú maximálnou mierou intimity. V súkromnom prostredí sa uplatňuje menšia vzdialenosť medzi partnermi, viac mimiky, úsmevov a priamych pohľadov, viac dotykov. Verejné prostredie vyžaduje starostlivý výber verbálnych a neverbálnych prostriedkov – dôraz sa kladie na výber slov, stavbu výpovede, v menšej miere sa využíva gesto, mimika, priame pohľady, úsmevy, partneri uplatňujú väčšiu vzdialenosť. Ťažko sa tu hovorí o súkromných veciach.

Človek častejšie komunikuje v uzatvorenom prostredí. Dizajn takého prostredia, veľkosť a usporiadanie nábytku, farba zariadenia ovplyvňujú proces dorozumievania. Ak sa v uzatvorenom prostredí človek cíti príjemne a považuje ho za pekné, lepšie a prirodzenejšie komunikuje – lepšie sa v ňom sústreďuje, rýchlejšie sa riešia problémy, ľahšie sa študuje. V otvorenom prostredí človek počas komunikácie zvyšuje hlas, na väčšie vzdialenosti uplatňuje aj širokú gestikuláciu a tomu primerané pohyby.

Z komunikačného hľadiska je dôležité aj to, nakoľko prostredie človeka obmedzuje. Intenzita obmedzovania úzko súvisí s veľkosťou priestoru, s časom, ktorý je nevyhnutné v tomto prostredí stráviť a s faktorom, či možno z tohto prostredia odísť. Niektoré prostredia obmedzujú človeka len čiastočne alebo dočasne, napríklad auto, v ktorom niekoľko hodín cestujú štyria pasažieri, nepríjemná hotelová izba počas dvojtyždňovej dovolenky. Iné prostredia, napríklad väzenie, kozmická loď, hospic však permanentne neumožňujú voľnosť pohybu a neposkytujú možnosť kedykoľvek ich opustiť.

Na komunikáciu vplýva ja zemepisná poloha, v ktorej človek žije, počasie, ako striedanie atmosférického tlaku, ročných období, ďalej teplota, vlhkosť vzduchu, spln mesiaca. Zemepisná poloha ovplyvňuje verbálne a neverbálne správanie komunikantov napríklad tak, že v tropických krajinách ľudia počas obeda takmer nekomunikujú. Pokiaľ ide o vplyv počasia, osobitnú pozornosť si zaslúži tlakový front, ktorý je jedným z najsilnejších činiteľov pôsobiacich na komunikáciu. Vyšší tlak vzduchu sa spája s pocitom dobrého zdravia, pri nižšom tlaku sa môžu prejavovať bolesti a depresie. Preto nie je vhodné pri daždivom a chmúrnom počasí púšťať sa do náročných tém, do vážnych rozhovorov a vôbec riešiť závažné spoločenské, osobné a životne dôležité problémy. Zmena ročných období má tiež vplyv na komunikáciu. Prináša až akési rutinné stereotypy, napríklad dovolenka je väčšinou v lete, začiatok školského roka je na jeseň. Na niektoré zmeny správania v závislosti od ročných období poukazujú R. H. Moos⁶² a Z. Rubin⁶³: počet samovrážd narastá na jar a počas vrcholiaceho leta, vysokoškolskí študenti sa rozchádzajú so svojim partnerom na začiatku a na konci semestra, ľudia častejšie navštevujú svojich priateľov a známych počas leta, ľudia menej telefonujú v lete ako v zime, ľudia vykonávajú najviac duševnej práce na konci zimy, na začiatku jari a na jeseň, počet násilných trestných činov a lúpeží narastá v lete. Pomerne veľa pozornosti sa venuje vplyvu teploty na komunikáciu. W. von Raffler-Engel⁶⁴ zistil, že pri nižšej teplote si komunikujúci zvyknú prekrížovať ruky na hrudi, čo im dodáva pocit tepla. Pri vyššej teplote ľudia viac gestikulujú, menej prekrížujú ruky na hrudi. Dlhotrvaťúce extrémne teplo navodzuje pocit nepohody, zvyšuje popudlivosť, znižuje pracovný výkon, nepriaznivo ovplyvňuje komunikáciu. Popri extrémnom teple zle vplýva na mnohých ľudí aj príliš veľká vlhkosť vzduchu.

Častou komunikačného prostredia je aj čas. Čas riadi, kedy človek je a kedy spí, ohraničuje, koľko práce stihne vykonať. Čas hrá dôležitú úlohu aj v sociálnej interakcii a ovplyvňuje percepciu ľudí – nudní ľudia hovoria príliš dlho, so zaujímavými ľuďmi čas letí. Ponímanie času však závisí v prvom rade od kultúry a od krajiny, v ktorej človek žije, čím vznikajú mnohé nedorozumenia. V súkromnom styku sa „akademická štvrťhodinka“ toleruje napríklad v Dánsku, v Grécku, v Taliansku, v Luxembursku, vo Francúzsku, v Turecku, v Argentíne. V Dánsku a v Grécku je však potrebné dodržiavať presnosť pri pozvaní k jedlu. V Španielsku tolerujú

neskorší príchod o 30 minút, v južných častiach krajiny až o hodinu. Býčie zápasy sa však začínajú vždy presne. Mimoriadna presnosť sa vyžaduje vo Švajčiarsku, vo Veľkej Británii, v Írsku, v Japonsku, očakáva sa v USA a v Kanade. V Karibiku presnosť nie je dôležitá. V našej kultúre vnímame čas štyrmi spôsobmi: *kedy* sa udalosť odohrala, *ako dlho* trvala, *koľko času* od nej už uplynulo a *ako často* sa udalosť opakuje.

Okrem spomenutých vplyvov prostredia na komunikáciu existuje ešte nespočetne veľa ďalších momentov, ktoré ovplyvňujú komunikačný proces. Ide často o činitele, ktoré sú skryté, ich sila sa dá len tušiť, no sú o to mocnejšie, že sú nenápadné. Ich úplný výpočet nie je možný. Sú také rôznorodé, aká rôznorodá je komunikácia.

⁶² MOOS, R. H.: The human context: Environmental determinants of behavior. John Wiley and Sons. New York 1976.

⁶³ RUBIN, Z.: Seasonal rhythms in behavior. In: Psychology Today, 12, 1979, s. 12-16.

⁶⁴ VON RAFFLER-ENGEL, W.: Verbal and nonverbal student interaction in the college classroom as a function of group cohesion. In: Studies in Language Ecology. Red. W. Enninger – L. M. Haynes. Franz Steiger Verlag GMBH. Wiesbaden 1984, s. 67-82.

II. ČASŤ

ZÁKLADY PRÁVNEJ KOMUNIKÁCIE

1. INTERDISCIPLINÁRNE VZŤAHY

1.1 PRÁVO A ŠTYLISTIKA

Vzhľadom na predmet štylistiky musíme odpovedať na dve otázky:

1. Existuje vôbec právnický štýl, t. j. vyberajú právnici jazykové a mimojazykové prostriedky pre svoj prejav cieľavedome a usporadúvajú ich do vyšších jazykových celkov nazývaných texty alebo komunikáty zvláštnym spôsobom a s určitým zámerom?
2. Sú tieto komunikáty typické len pre právnu komunikačnú sféru?

Odpoveď na obe otázky je kladná. Ak tvrdíme, že štýl konkrétneho právneho textu, napr. rozsudku, je zvláštny, uvedomujeme si vlastne jeho špecifiká na pozadí ostatných textov, ktorými sa od nich líši. Štýl má teda na jednej strane funkciu odlišovaciú, na druhej strane funkciu zaraďovaciú: určí, do akej komunikačnej oblasti možno komunikát zaradiť.

Zvláštnosťou slovenského právnického štýlu je, že nevznikol a nevyvíjal sa na pozadí hovorovej slovenčiny. Právnický štýl sa uplatňoval v minulých storočiach v úradných knihách a listinách, ktoré sa týkali majetkovo-právnych záležitostí ľudí⁶⁵. Vyskytoval a zachoval sa len v písomnej podobe. Archívne zápisy sú dôkazom toho, že inšpiračným zdrojom preň bola spočiatku stará latinčina a neskôr úradnícky variant právnickej nemčiny. Slovenský právny jazyk vykazuje teda znaky jazykového importu, ktoré sa úplne nestratili ani po roku 1918, kedy v novej republike vznikalo množstvo právnych predpisov, v jazyku ktorých sa odzrkadlila vtedajšia štátna teória československého jazyka. V rokoch 1945-1989 sa do slovenských prekladov českej verzie právnych predpisov dostali bohemizmy, ktoré pretrvávajú v našom právnom poriadku dodnes (napr. vada, dotaz v Občianskom zákonníku).

Pretože sa právnický štýl formoval odtrhnutý od štýlov hovorených prejavov, t. j. od živej reči, mal knižný charakter, ktorý si udržal i napriek rôznym modifikáciám počas storočí až doteraz.

Pre potreby právnej komunikačnej sféry si právnici vytvorili svoj **odborný jazyk**, ktorý je najbezpečnejším znakom odbornej kompetencie (spôsobilosti), ich profesionálnou pôdou. Ak ju opustia, vyjadrujú sa skôr ako fejtónisti, a nie ako odborníci.

Odbornosť je základná vlastnosť odborného štýlu. Odborné vyjadrovanie závisí od toho, či má vedná disciplína dobre vybudovanú terminológiu. V odbornom prejave prevládajú odborné výrazy. Vtedy hovoríme o pojmovej nasýtenosti. Typickými pojmovými slovami sú substantíva. Štýl, v ktorom prevládajú pojmy (zložené, odvodené, prevzaté substantíva, novotvary), sa nazýva **nocionálny štýl**. Oproti hovorovému štýlu je odborný štýl schematický a stereotypný: striktné formulácie často pôsobia ako vopred skonštruované vzorce, ktoré treba len doplniť. Právnické formulácie navyše vzbudzujú u adresáta rešpekt, pretože pociťuje za nimi povinnosti vyplývajúce zo zákonov, nariadení, vyhlášok a pod. Kým pre hovorový štýl je charakteristická živelnosť, odborný štýl sa vyvíja v súlade s odborom.

Výber jazykových prostriedkov a ich usporiadanie pre potreby práva ovplyvňujú:

- a) objektívne faktory dané jazykovým systémom, napr. spôsob vytvárania termínov; vďaka nim sa vytvára právny jazykový subsystém, ktorý disponuje – okrem výrazových prostriedkov spoločných pre iné subsystémy (odborné jazyky) – aj zvláštnymi výrazovými prostriedkami,
- b) subjektívne faktory, napr. vzdelanie, sociálna príslušnosť, jazyková pripravenosť, resp. odborná kompetencia používateľov.

Kam zaraďuje súčasná jazykovedná štylistika právnický štýl, to možno vidieť na štylistickej klasifikácii v schéme č. 1, ktorá odzrkadľuje snahu jazykovedcov o podrobnejšiu diferenciaciu štýlov.

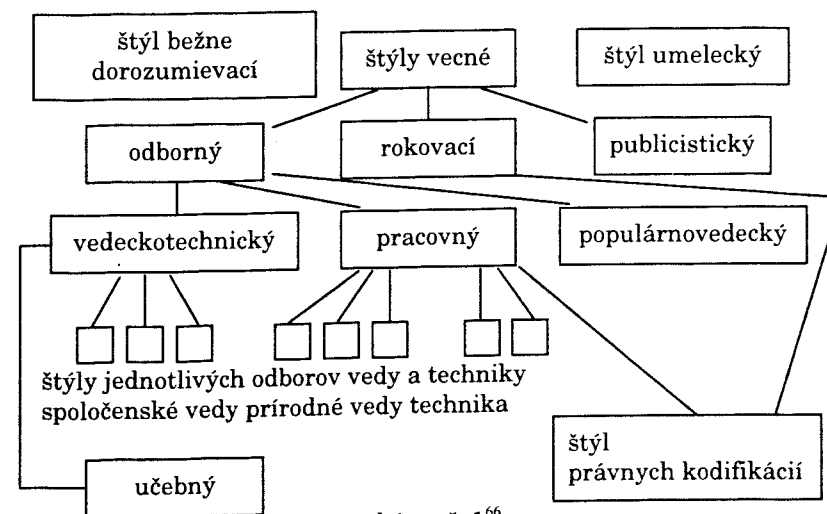

schéma č. 1⁶⁶

⁶⁵ Mistrik, J.: Štylistika. SPN. Bratislava 1985, s. 447.

⁶⁶ Kraus, J.: O jazyce a stylu pro informační pracovníky. Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací. Praha 1987, s. 27.

Zo schémy vyplýva, že štylistika rozlišuje medzi štýlom právnych kodifikácií (noriem) a štýlom právnej vedy (s podtypom „učebný štýl“) a že ich oba považuje za odborný štýl. Štylistická klasifikácia prisudzuje štýlu právnych kodifikácií aj vlastnosti typické pre rokovací štýl.

1.2 PRÁVO A RÉTORIKA

Vo viac ako tisícročnej histórii právnej praxe má rétorika svoje miesto už od čias antického Ríma ako náuka o presvedčovaní prostredníctvom jazykového prejavu, pričom presvedčiť súd o práve svojho mandanta je a vždy bude pre právnika dôležitou odbornou činnosťou, ktorá je súčasťou **forenznej** (súdnej) **rétoriky**. Rétorom sa pôvodne nazýval pisateľ žiadosti v gréckom parlamente. Sofisti rozvinuli rétoriku na rečnícke umenie – na monologickú rétoriku a eristikú ako umenie viesť dialóg, rôzne diskurzy, v popredí ktorých bola argumentácia. Aj úlohou modernej právnej rétoriky ako pragmatickej disciplíny je poskytnúť vhodné prostriedky na argumentáciu.

Niet pochyb o tom, že právnici zaobchádzajú s právnou materiou rétoricky, aj keby túto základnú súčasť svojho povolania chceli popierať. Rétorika je pre nich komunikačná technika, pomocou ktorej riešia konflikt a nastolujú zmier v kontroverznej situácii. Právník musí nájsť spôsob, ako presvedčiť adresáta, aby mu uveril a presvedčil ho o svojom tvrdení, musí nájsť prostriedky, ako zapôsobiť a vyjadriť svoje myšlienky najvhodnejším spôsobom. Možno sa tomu naučiť?

Už v staroveku platilo: Poeta nascitur, orator fit, čo v preklade znamená: Básnikom sa človek narodí, rečníkom sa stáva. Nie je to teda disciplína vyhradená iba talentovaným, aj keď pripúšťame, že rečnícke nadanie je výhodou. Ak sa však necibíri, nezdokonaľuje a nerozvíja tréningom, z nádejného rétora sa stane priemerný rečník, ktorý nikoho neoslíni. Rečnícke majstrovstvo si môže osvojiť každý. Základným predpokladom je solídne jazykové vzdelanie. Dobrého právnika si nemožno predstaviť bez jazykovej kultúry, bez schopnosti vyjadrovať sa výstižne a správne, t. j. v zhode s platnou normou spisovného jazyka.

Rétorika prikazuje ctíť si partnera v rozhovore či diskusii – nízka jazyková kultúra a povrchný prednes sú prejavmi neúcty k nemu. Nestačí mať dobré myšlienky a výborné vedomosti. Tie musia dostať správny tvar, správnu jazykovú a prednesovú formu. Právník, ktorý horlivo reční, pouča, presviedča a neovláda pritom spisovnú výslovnosť, používa nesprávne gramatické tvary, nespisovné výrazy, ktorý nevie správne začať a ukončiť vetu, nevie svoje myšlienky usporiadať podľa určitých kritérií do kontextu, výdatne si vypomáha rôznymi slovnými a zvukovými „doplňkami“ a divo gestikuluje, sotva zapôsobí na náročnejšieho a inteligentného poslucháča: jazykový primitivizmus totiž budí podozrenie, že aj v myslení a usudzovaní je autor takéhoto prejavu rovnako povrchný.

Právník v úlohe rétora musí poznať adresáta a prispôbiť sa mu, pretože ten – ako dôležitý štýlotvorný činiteľ – ovplyvňuje výsledok jeho profesionálnej aktivity. Poznať svojho komunikačného partnera znamená, že rétor nebude chcieť informovať informovaných, presviedčať presvedčených, upodozrievať spoľahlivých a poučať poučených.

Právnické povolanie zaraďujeme k tým profesiám, pri ktorých sa predpokladá:

- bohaté a kultivované rétorické inštrumentárium (výrazové prostriedky),
- ovládanie určitých komunikačných techník a rituálov („remeselnej rutiny“) a
- vysoký stupeň flexibility a kreativity.

Základné rétorické vybavenie si právník prináša do svojej odbornej praxe zo štúdia skôr nevedomky a neskôr ho rozvíja viac alebo menej úspešne podľa svojich schopností. Aj keď právnické vzdelávanie odjakživa preferovalo odbornosť, študentom práva je potrebné sprostredkovať, aké rétorické inštrumentárium je najvhodnejšie na dosiahnutie predpokladaného zámeru. Hlavnú náplň právnej rétoriky predstavuje odborná argumentácia, ktorej aparátom je právna terminológia a syntax odbornej komunikácie. V tomto zmysle teda rétorika súvisí s logikou.

1.3 PRÁVO A LOGIKA

Odborná komunikácia v oblasti práva sa vyznačuje nielen špecifickým verbálnym prejavom, ale i špecifickým spôsobom profesionálneho myslenia: tvorba i realizácia práva sú myšlienkové procesy, ktoré okrem všeobecných črt majú i špecifické črty. Jednou z nich je požiadavka na logickosť právneho myslenia. Význam logiky v právnom myslení sa evidentne uplatňuje vo výučbe práva, v právnej teórii a najmä v právnej praxi pri tvorbe a aplikácii práva.

Pre právo a logiku je spoločné, že obe vyžadujú racionálne myslenie a vyjadrovanie v presných, jednoznačných formuláciach. Logika učí rétora myslieť a jasne, presne a jednoznačne sa vyjadrovať. To konkrétne znamená exaktne uvažovať, odôvodňovať, dokazovať, vyvodzovať, hodnotiť, zovšeobecňovať, porovnávať, rozlišovať, abstrahovať a zaujímať logické (neprotirečivé) stanoviská.

Logika učí, ako ovplyvňovať myslenie iných, pomocou svojich metód učí presviedčať a formovať vedomie adresáta. Výsledok je perfektný prejav, v ktorom myšlienkové celky vnútorne súvisia, logicky na seba nadväzujú a v ktorom nie sú myšlienkové skoky, zlomy, rozpory a protirečenia.

Niet pochybností o tom, že právne myslenie sa realizuje v jazyku, čím je daná aj súvislosť právneho myslenia s právnym jazykom a právneho

jazyka s právnou logikou⁶⁷. Na rozdiel od jazyka logiky, ktorý dosahuje úplnú presnosť formalizáciou pomocou symbolov, právny jazyk sa formalizuje legislatívnou činnosťou, ktorej možnosti sú z pochopiteľných dôvodov obmedzené: zákony musia byť zrozumiteľné všetkým občanom, aby sa mohli podľa nich správať.

2. PRÁVNÝ JAZYK A JEHO SÉMANTICKÉ STUPNE

Každý ústny a písomný prejav je produkt, ktorý vzniká zo solídneho materiálu a pomocou dobrého nástroja. Tým nástrojom je jazyk. Aj právo sa stáva účinným len prostredníctvom jazyka – je jediným komunikačným prostriedkom právnikov a preto aj predpokladom všetkých ich profesionálnych činností.

Právo sa vyjadruje:

- a) ako právo písané (lex scripta) vo forme právnych predpisov, publikovaných v oficiálnych zbierkach zákonov a
- b) ako právo nepísané (lex non scripta), kam patrí sudcovské právo (vytvárané súdnymi rozhodnutiami) alebo právo obyčajové, ktoré sa nakoniec dostanú k svojim adresátom tiež v písanej podobe, t. j. v texte právotvorného súdneho rozhodnutia, ktoré je jazykovým vyjadrením napr. obchodných zvyklostí.

Základom pre všetky odborné činnosti právnikov je **jazyk právnych noriem ako prvý sémantický stupeň právneho jazyka**. Výskumom jazyka právnych noriem sa zaoberá teória práva, právna logika a lingvistika. Mnohí ho považujú za účelový jazyk (Knapp, Grahm, Ickler). Pretože je objektom dominantnej odbornej činnosti právnikov – výkladu právnych noriem, nazývame ho aj **objektový jazyk**.

Ak sa však sudca, prokurátor, advokát, učiteľ práva alebo právny vecdec vyjadruje o platnom práve a interpretuje ho, používa **právnický jazyk** ako prostriedok na vyjadrenie objektového jazyka. Vysvetľuje význam jazykového kódu prostriedkami, ktoré vytvárajú **druhý sémantický stupeň právneho jazyka, tzv. metajazyk**.

V nasledovnom príklade boli použité prostriedky právneho jazyka:
„Právny úkon je prejav vôle, smerujúci najmä ku vzniku, zmene alebo zániku tých práv alebo povinností, ktoré právne predpisy s takýmto prejavom spájajú“ (§ 34 Obč. zák. č. 40/1964 Zb.).

Ďalší príklad ilustruje vysvetlenie toho istého ustanovenia v právnickom jazyku (učebnicový štýl):

⁶⁷ Knapp, V. – Holländer, P. a kol.: Právne myslenie a logika. Obzor. Bratislava 1989, s. 17.

„V zmysle ustanovenia § 34 zákonné i teóriou prijaté vymedzenie právneho úkonu zahŕňa tieto podstatné (pojmové) znaky právneho úkonu: 1. prejav vôle, 2. zameranie prejavu vôle, 3. uznanie prejavu vôle právnym poriadkom, 4. nastúpenie právnych následkov, ktoré konajúci sledoval, t. j. najmä vznik, zmena a zánik práv a povinností.“ (J. Lazar a kol.: Základy občianskeho hmotného práva. 1. diel. MANZ a VO PF UK. Bratislava 1993).

Slovenský právny jazyk je súčasťou slovenského spisovného jazyka. Z hľadiska teórie práva pod právnym jazykom sa rozumie „viac alebo menej normalizovaný jazyk, ktorým sa vyjadrujú právne normy, právne úkony alebo iné právne reality“⁶⁸. Podľa toho rozlišujeme jeho štylistické varianty:

- a) jazyk právnych noriem (jazyk zákonodarcu určený odbornej i laickej verejnosti),
- b) jazyk právnych úkonov (zmlúv, notárskych a iných písomností),
- c) jazyk forenznej komunikácie (jazyk sudcov, prokurátorov a právnych zástupcov),
- d) právny vedecký jazyk, v ktorom komunikujú len odborníci,
- e) jazyk normatívnych aktov, ktorý sa používa v úradnom písomnom styku s občanmi (napr. vydanie stavebného povolenia).

Tomuto rozdeleniu v podstate zodpovedá klasifikácia žánrov v práve na:

1. legislatívne texty (zákony, nariadenia, vyhlášky, vykonávacie predpisy),
2. notárske písomnosti (zmluvy, overovacie listiny),
3. forezné komunikáty (žaloba, obžaloba, obhajoba, rozsudok, svedecká výpoveď, znalecký posudok),
4. administratívno-právne písomností (zápisnica, predvolanie)⁶⁹.

Pre naše potreby budeme používať jednotné označenie „právny jazyk“. Z funkčného hľadiska je právny jazyk prostriedkom komunikácie v rámci právnej komunikačnej sféry, ktorého základ tvorí jazyk právnych noriem; od neho sa odvíjajú ostatné štylistické varianty. Z obsahového hľadiska je právny jazyk znakový systém, v ktorom za jednotlivé znaky považujeme právne termíny, slovné spojenia alebo celé vety. Realizuje sa formou písomného alebo ústneho prejavu, v ktorom sa prenáša právna informácia.

⁶⁸ Knapp, V.: Některé otázky tvorby teozauru ASPI. In: Právnik, č. 1/1979, s. 56.

⁶⁹ Mistrík, J. – Škvareninová, O.: Štylistika a rétorika. VO PF UK. Bratislava 1992, s. 130.

3. KOMUNIKAČNÉ TECHNIKY V PRÁVE

3.1 LEGISLATÍVNA TECHNIKA

Spoločnosť „konzervuje“ právo v podobe písaných textov právnych noriem. Takto uschované právo je vydané napospas jazyku, jeho schopnosti pomenovať právnu materiu presne, jednoznačne a výstižne. Ak sa to nie vždy darí, na príčinu nemusia byť len „slabé stránky“ jazyka, ale i autori legislatívnych textov – legislatívni pracovníci, ktorým už tradične prislúcha presné vymedzenie a tým i stabilizovanie významu právnych pojmov. Môže im pritom pomáhať aj právna veda a aplikačná prax (napr. výkladom, tvorbou vedeckých definícií).

Legislatívna prax sa riadi zásadami legislatívnej techniky, ktoré určujú, akú formu musia dostať právne normy, aby mohli efektívne plniť svoje funkcie. Podľa Kráľa ide o legislatívno-technické pokyny, obsahujúce spôsoby, prostriedky, postupy kodifikované v Legislatívnych pravidlách, ktoré slúžia na vytvorenie jednotnej právnej úpravy, t. j. na to, aby „právny predpis bol terminologicky presný, jazykovo a štylisticky správny“⁷⁰.

Pod legislatívnu techniku rozumieme činnosť legislatívcov, ktorá dodáva právnym normám jazykovú formu. Vytvoriť dobrú právnu normu je zložitý a koordinovaný proces vyžadujúci veľké zručnosti, často označované za (nedocenené) umenie. Schopnosť zovšeobecniť čo najviac konkrétnych situácií v jednej právnej norme dokáže len odborník, využívajúci svoje odborné vedomosti, logické myslenie, tvorivosť a zmysel pre adekvátne jazykové vyjadrenie. Je potrebné, aby absolventi právnických fakúlt rozšírili rady týchto odborníkov a aby vďaka ich kvalitnejšej štylistickej príprave zmizli z našich zákonov také jazykové formulácie, ako napr. v ustanovení § 269 ods. 2 Trestného poriadku:

„Ak však bol porušený zákon v neprospech obvineného, zruší najvyšší súd súčasne s výrokom uvedeným v § 268 ods. 2 napadnuté rozhodnutie alebo jeho časť, *prípadne aj chybné konanie mu predchádzajúce*. Zruší aj ďalšie rozhodnutie na zrušené rozhodnutie obsahovo nadväzujúce, pokiaľ vzhľadom na zmenu, ku ktorej došlo zrušením, stratili podklad.“

3.1.1 Sémantické vlastnosti právneho jazyka

Sotva iný odborný jazyk sa približuje svojou lexikou bežnému jazyku tak ako právny jazyk. Je to preto, lebo právne normy vychádzajú z konkrétnych konaní ľudí a zo vzťahov medzi nimi a ich cieľom je, aby im porozumel čo najširší okruh adresátov. Postupmi typickými len pre tvorbu právnych noriem veľká časť všeobecnej lexiky nadobúda odborný vý-

⁷⁰ Kráľ, J. – Holák, A.: Teória a prax legislatívnej činnosti. VO PF UK. Bratislava 1999, s. 67-68.

znam, čím sa z plnovýznamových slov stávajú právne termíny. Zvláštnosťou právneho jazyka sa prejavujú práve v sémantickej oblasti – v určení lexicálneho významu slov, čo je odrazom špecifickosti právnického myslenia.

Právny jazyk je dorozumievací (komunikačný) systém právnikov zložený zo znakov, ktoré niečo označujú (dezinujú), a teda majú význam a zmysel. Právny jazyk vyžaduje používanie pojmov s presným dezinátom (dezinát je to, čo znaky označujú). Znaky, resp. množiny znakov právneho jazyka, sa nazývajú právne výrazy.

V textoch zákonov sa používajú právne výrazy:

- a) **jednoduché**, ktoré nemožno rozložiť na časti, ktoré by mali význam,
- b) **zložené**, ktoré sa dajú rozložiť a ponechávajú si svoj význam, resp. zmysel (napr. zodpovednosť za škodu spôsobenú prevádzkou dopravného prostriedku).

V slovenskej právnej terminológii prevažujú dvoj- až viacslovné termíny nad jednoslovnými, ktoré sú často najstaršími, základnými právnymi výrazmi (napr. *právo*). Pre slovenskú právnu terminológiu nie je príznačné vytváranie termínov skladaním viacerých slov, ako je tomu napr. v nemčine. Termíny vytvorené maximálne z dvoch komponentov sú však častejšie (napr. *zákonodarný, trestnoprávny, spolupáchateľstvo*), podobne ako termíny odvodené pomocou koncoviek (napr. *postupník, postupiteľ*). Najčastejším spôsobom vytvárania slovenských právnych termínov je využívanie flexie, čiže ohýbania slov (napr. *konanie o vyhlásenie za mŕtveho, konanie o určenie otcovstva súhlasným vyhlásením rodičov*).

Slovník právneho jazyka (**právna lexika**) pozostáva:

- a) z výrazov výlučne právnych, t. j. termínov (napr. *právny úkon, svedočné, neopomenuteľný dedič*),
- b) z výrazov, ktoré sú súčasťou všeobecného základu spisovného jazyka a ktoré majú
 - rovnaký význam ako v spisovnom jazyku (*dom, manželstvo*) alebo
 - presnejšie vymedzený význam (*príslušenstvo veci*) alebo
 - význam posunutý smerom k právnemu významu, resp. odlišný význam (*započítanie, mladistvý, zodpovednosť*),
- c) z pomocných výrazov (niektoré slovesá, predložky, spojky, príslovky, číslovky).

Výrazy uvedené pod a) a b) tvoria **právnu terminológiu** alebo **právne názvoslovie**. Právne termíny sú zložkou právnych pojmov. Pod termínom rozumieme „pomenovanie pojmu v sústave pojmov vedného alebo výrobného odboru“⁷¹. Právne termíny sú pomenovania právnych skutočností,

⁷¹ Horecký, J. – Rácová, A.: Slovník jazykovedných termínov. SPN. Bratislava 1979, s. 170.

ktorých význam je možné odborne spresniť a definovať. Z požiadaviek, ktoré musia termíny spĺňať, je pre právne termíny charakteristická najmä ich a) systémovosť, b) významová presnosť a jednoznačnosť, c) ustálenosť a d) formalizovanosť.

Systémovosť znamená, že právne termíny sú súčasťou sústavy pojmov odboru práva, v ktorej sú navzájom pospájané. Prvým predpokladom existencie právneho poriadku je jeho vnútorný súlad. V tomto systéme existujú subsystemy – jednotlivé právne odvetvia, v rámci ktorých by mali byť všetky prvky v súlade. Týka sa to aj terminológie. Právne odvetvia niekedy používajú rovnaké pojmy, ktoré však majú rôzny význam. Napr. započítanie v záväzkovom práve znamená zánik dlhu, v pracovnom práve sa započítava doba zamestnania.

Jednoznačnosť znamená, že termín označuje v príslušnom právnom odvetví vždy ten istý pojem. Jednoznačnosť vlastne znamená jednoznačnosť dezignácie, pod ktorou rozumieme požiadavku, aby každý použitý výraz mal ten istý dezignát. Optimálne možnosti pre vytvorenie jednoznačných termínov poskytujú substantíva, fungujúce ako právne subjekty a objekty, pomocou ktorých zákonodarca vytvára hierarchiu pojmov. Nominálne (menné) vyjadrenie poskytuje veľké možnosti: substantívum možno doľava i doprava rozvíjať atribútom. Bližšie sa určujú zhodným atribútom (napr. oprávnený držiteľ, závetná listina, úmyselne zavinený protiprávny úkon) alebo nezhdným atribútom (napr. uznanie dlhu, dedič zo zákona, listina o vydedení). Vznikajú atributívne reťazce, základom ktorých je sémantický dominantný prvok, zabezpečujúci tematickú konštantnosť (napr. zodpovednosť za škodu – zodpovednosť za bezdôvodné obohatenie – zodpovednosť za škodu spôsobenú úmyselným konaním proti dobrým mravom; zabezpečenie záväzkov prevodom práva – zabezpečenie postúpením pohľadávky).

Vo výpovedných, prevažne nominálnych konštrukciách, ktoré komprimujú (stláčajú) výpoveď na malej ploche, sa používajú abstraktné substantíva, spodstatnené neurčitky, prídavné mená (napr. zadržanie obvineného, vydanie, odňatie a prevzatie veci, konanie proti mladistvým, zaistenie výkonu trestu).

Pri určovaní temporálnych, lokálnych, kauzálnych a modálnych vzťahov sa uprednostňujú druhotné predložkové výrazy, ktoré nahrádzajú vedľajšie vety a tým koncentrujú výpoveď na relatívne malom priestore (za účelom, na základe, na návrh, v záujme, z dôvodu, za podmienky/podmienok, v prípade a i.). Vytvárajú sa kondenzované výpovedné bloky, ktorých všetky zložky sú relevantné pre pochopenie právnej skutkovej podstaty.

Jednoznačnosti právnych termínov prispieva neprípustnosť:

- a) synonymických slov (významovo zhodné slová s rozdielnou podobou) a
- b) polysémantických (mnohovýznamových) slov.

Vzácnou výnimkou je napr. synonymické použitie dvojice závet – posledná vôľa v § 476 a nasl. Obč. zák. Oveľa častejšie sa používajú synonymá v právnom vedeckom jazyku, pričom synonymum poukazuje na latinský pôvod (napr. závet napísaný vlastnou rukou poručiteľa – holografný testament, spôsobilosť na protiprávne úkony – deliktuálna spôsobilosť, fyzické donútenie – vis absoluta, návrh na prijatie zmluvy – oferta).

Polysémii, t. j. použitiu jedného termínu na označenie viacerých pojmov, sa v právnom jazyku nedá vždy vyhnúť. Napr. termín *vkład* má dva významy: *peňažná úložka* a *zápis do registra* alebo *katastra*. Vtedy sa význam odlišuje pomocou kontextu alebo jazykovými prostriedkami, napr. atribútom: *nález stratenej veci* a *nález Ústavného súdu SR*.

Ustálenosť znamená, že termín je trvalý, nemenný vo svojej podobe a význame, v akom ho použil zákonodarca. Konštantnosť dezignácie však neznamená nemennosť z hľadiska spoločenského vývoja. Kým niektoré termíny pretrvávajú stáročia (*žaloba*), iné zanikajú ako neaktuálne (*socialistická zákonnosť*) a namiesto nich vznikajú nové (*nekalá súťaž, utajený svedok*). Termíny môžu nadobudnúť i nový obsah (*agent v tr.pr.*).

Formalizovanosť významu právneho pojmu sa dosahuje špecifickými postupmi (pozri 3.1.1.1).

K slovnej zásobe právneho jazyka okrem termínov patria:

- a) **slovné spojenia** (napr. *prijat zákon, vyniesť rozsudok, zriadiť testament, vydržať vecné bremeno, vypísať referendum*) a
- b) **jazykové šablóny** (napr. ..., *ak nie je ustanovené inak*).

a) Na rozdiel od termínov nemožno slovné spojenia popísať definičnými znakmi. Využívajú sa k popisu právnych skutočností a majú pevnú stavbu. Názory na ich zatriedenie nie sú jednotné. Kým niektorí slovné spojenia chápu ako terminologické jednotky, iní ich zaraďujú k neterminologickým súčasťam právneho jazyka, pretože slovesá nemajú schopnosť označiť pojmy a iba pomáhajú termínu včleniť do syntaktickej konštrukcie. Tieto substantívno-verbálne spojenia sú však súčasťou právneho jazyka. Z čisto lingvistického pohľadu vznikli ako výsledok implikácie (zahrnutia, obsiahnutia), kedy sám termín implikuje použitie určitého slovesa zo všeobecnej slovnej zásoby. Obsahové ťažisko sa prenáša na substantívum, pričom sloveso je lexikálne oslabené a je iba nositeľom syntakticko-morfologických znakov. Väčšinou ide o pevnú väzbu slovesa k určitému podstatnému menu, ktorú nemožno meniť. Sloveso je fixované na konkrétnom termíne tak pevne, že ho nemožno zameniť ani za synonymum.

Napr. termín „*rozsudok*“ implikuje slovesá *vyhlásiť*, resp. *vyniesť* (nie však *predniesť*), *odôvodniť*, *vyhotoviť* alebo *doručiť*. „*Odvolanie*“ možno *vziať späť*, *zamietnuť* (nie však *odmietnuť*), „*sťažnosť*“ sa nepredkladá, ale *podáva*, kým *návrh zákona* sa parlamentu nepodáva, ale *predkladá*, a pod.

b) Jazykové šablóny (ustálené frazeologické jednotky) sú viacslóvné, polovetné alebo vetné konštrukcie, ktoré vstupujú do právneho prejavu ako konštrukčne hotové samostatné jednotky. Jazykové šablóny sú ustálené zvraty, štandardné spojenia slov alebo vety. Tieto schématické formulácie ako produkt právnického úzu vznikli zväčša automatizáciou jazykových prostriedkov. Opakujú sa a stávajú sa konvenčnými (ustálenými formálnym spôsobom). Do textu sa vkladajú ako celok. Napr.: *Tento zákon nadobúda účinnosť dňom jeho vyhlásenia. Ustanovenie § ... sa použije primerane. Ustanovenia § ... platia obdobne.*

Z hľadiska ich štruktúry delíme jazykové šablóny na:

- **lexikálne**, ktoré sú súčasťou vety (napr. *pod hrozbou trestu*),
- **vetné** (napr. *Ustanovenie tohto zákona platí pre...*),
- **konštrukčné**, ktoré vytvárajú rámcovú konštrukciu (napr. *Podľa článku...*).

Z funkčného hľadiska delíme jazykové šablóny na:

- **uvádzacie**, ktoré majú čelné postavenie (napr. *Národná rada SR sa uzniesla na tomto zákone:.... Zrušujú sa: ... Ak zákon neustanovuje inak, ...*),
- **záverečné** (napr. *..., ak nie je právnym predpisom ustanovené alebo účastníkmi dohodnuté inak,pokiaľ to zákon nevylyčuje*) a
- **vnútorné** (napr. *... v súlade s ustanovením ...*).

Najdôležitejšie znaky jazykových šablón sú ustálenosť a konvenčné využitie. Pôsobia stereotypne a ich úlohou je jazyková úspornosť. Jazykovú úspornosť pri opakovaní termínov dosahujeme i pomocou **legislatívnych skratiek**, napr. všeobecne záväzné právne predpisy (ďalej len „právny predpis“).

3.1.1.1 Metódy formalizácie

Metódami formalizácie nazývame postupy, ktorými sa vymedzí obsah právneho pojmu, presne stanoví jeho logický obsah. Len ten pojem, ktorého obsah (a tým i rozsah) bol formalizovaný právom, sa stáva právnym pojmom, t. j. jeho určujúce znaky sú výslovne alebo implicitne stanovené právom⁷². Formalizáciou sa dosahuje zároveň štandardizácia, t. j. aby sa daný právny výraz v právnych normách používal konštantne, v presne vymedzenom význame.

Termín možno definovať pomocou definície v užšom zmysle alebo v širšom zmysle.

⁷² Knapp, V.: Právni pojmy a právni terminologie. Státní správa, 1978, č. 4, s. 36.

- a) **Definícia v užšom zmysle** je definícia významu jednotlivých termínov. Klasická definícia, ktorá sa uvádza vo výkladových terminologických slovníkoch, postupuje spravidla od všeobecného ku zvláštnemu. Napr. všeobecne: *„Právny úkon je prejav vôle,*
zvláštne: *smerujúci ku zmene alebo zániku tých práv alebo povinností, ktoré právne predpisy s takýmto prejavom spájajú“.*
- b) **Definícia v širšom zmysle** je definíciou termínu v jeho lingvistických a logických súvislostiach, formulovaná s cieľom odlišiť termín od netermínu.

V legislatívnej praxi sa vymedzujú právne výrazy najčastejšie **legálnou** (zákonnou) **definíciou**. Vecný obsah vyjadrený v definícii vzniká zo všeobecním rôznej objektívnej reality (faktických skutkových podstat, skutkového deja, prípadu). Pod legálnou definíciou sa rozumie právne záväzná definícia v texte právnej normy, t. j. zákon sám definuje alebo vysvetlí právny výraz, ktorý má byť definovaný (definiendum), priradením definičných znakov (definiens): deznovať definienda sa najskôr zaraďujú ako prvok (napr. *nadácia*) do určitej univerzálnej triedy (*fyzická alebo právnická osoba*) a potom sa odlišujú od ostatných prvkov tej istej triedy priradením zvláštností - definičných znakov (*uvedené v § 20b, ods. 1 Obč. zák.*). Medzi definiendum a priradenými definičnými znakmi existuje sémantický vzťah všeobecného (definiendum) a zvláštného (definiens).

Definícia má dve funkcie: funkciu identifikácie a vymedzenia definovaného výrazu. Niekedy zákon v definícii záväzne stanoví, čo je definiendum a zároveň opak, čo definiendum nie je.

Popri legálnych definíciách, ktoré sú vždy **normatívne**, čiže záväzné, existujú aj **deklaratórne**, nezáväzné, **definície** (napr. učebnicového typu).

Okrem toho rozlišujeme:

- a) **reálne definície**, ktoré vymedzujú objektívne existujúci deznovať definovaného znaku, a
- b) **nominálne definície**, ktoré stanovujú, čo sa pod definiendum rozumie.

Z hľadiska legislatívnej techniky je dôležité, že reálne definície musia byť zároveň nominálne, čiže vymedzujúce význam. Napr. ak zákon definuje „*nehnuteľnosť*“, vypovedá to nielen o objektívnej realite a tým o reálnom charaktere definície, ale zároveň určuje význam, obsah tohto pojmu, t. j. čo sa pod nehnuteľnosťou rozumie.

V legislatívnej technike sa využívajú rôzne druhy definícií:

- a) Ak na ľavej strane definičnej rovnice sa nachádza iba samotné definiendum a na pravej definiens, hovoríme o **explikatívnej definícii**.

Napr. „*Držiteľom je ten, kto s vecou nakladá ako s vlastnou alebo kto vykonáva právo pre seba*” (§ 129 Obč. zák.).

Na zvýšenie ostrosti jazykovej dezinácie sa používa explikácia (spresnenie, vysvetlenie), ktorá nemá všetky náležitosti definície, ale uvedením určitých znakov spresňuje obsah pojmu.

Napr. ustanovenie § 123 Obč. zák. explikuje pojem „*vlastnícke právo*” analytickým uvedením oprávnení vlastníka: „*Vlastník je v medziach zákona oprávnený predmet svojho vlastníctva držať, užívať, požívať jeho plody a užítky a nakladať s ním*”.

b) Ak definícia vymedzí pojem tým, že stanoví predpoklady vzniku jeho dezinátu, potom hovoríme o **genetickej definícii**.

Napr. „*Zmluva je uzavretá okamihom, keď prijatie návrhu na uzavretie zmluvy nadobúda účinnosť*” (§ 44 Obč. zák.).

c) **Regulatívne, resp. korektívne definície** priradujú definičné znaky k definiendu akoby dodatočne, nie analýzou právneho výrazu, pričom ich korigujúco spresňujú.

Napr. „*Blízkou osobou je príbuzný v priamom rade, súrodenec a manžel; iné osoby v pomere rodinnom alebo obdobnom sa pokladajú za osoby seba navzájom blízke, ak by ujmu, ktorú utrpela jedna z nich, druhá dôvodne pociťovala ako vlastnú ujmu*” (§ 116 Obč. zák.).

d) Niekedy je potrebné pojem odvodiť z kontextu právnej normy. Vtedy hovoríme o **kontextovej definícii** (definitions in use).

Napr. pojem „*dedičská nespôsobilosť*” sa odvodí z kontextu ustanovenia § 469 Obč. zák.:

„*Nededi, kto sa dopustí úmyselného trestného činu proti porúčiteľovi, jeho manželovi, deťom alebo rodičom alebo zavrhnutia hodného konania proti prejavu porúčiteľovej poslednej vôle*”.

Ku kontextovým definíciám patria aj:

– **definície „a rubrica”**, ktoré sa používajú najmä v trestnom práve. Napr. z kontextu § 219 Tr. zák. sa dá usúdiť, že ide o vraždu: „*Kto iného úmyselne usmrtí, potresce sa odňatím slobody na 10 až 15 rokov*”.

– **taxatívne** (vyčerpávajúce) **výpočty** znakov alebo členov všeobecných tried, ktoré obsah pojmu presne vymedzia. Napr.: „*Škoda je spôsobená prevádzkovou činnosťou, ak je spôsobená a) činnosťou, ktorá má prevádzkovú povahu, alebo vecou použitou pri činnosti, b) fyzikálnymi, chemickými, prípadne biologickými vplyvmi prevádzky na okolie, c) oprávneným vykonávaním alebo zabezpečovaním prác, ktorými sa spôsobí inému škoda na nehnuteľnosti alebo sa mu podstatne sťaží alebo znemožní užívanie nehnuteľnosti*” (§ 420a ods. 2 Obč. zák.).

– **demonstratívne výpočty**, ktoré uvádzajú iba príklady a tým záväzne nevyčerpávajú rozsah pojmu (napr. v § 20c Obč. zák. sú uvedené príklady pod písmenami a) až f). O tom, že ide o príklady, a nie vyčerpávajúci výpočet, rozhodol zákonodarca v uvádzacej vete: „*Zriaďovateľ vydáva štatút nadácie, ktorý obsahuje najmä: a)... f)*”.

e) V zákonoch nájdeme i definície vo forme **záväzného legálneho výkladu**. Zámerom zákonodarcu bolo prispieť k jednotnej interpretácii právnych noriem.

Napr. v § 12 Tr. por. sa pod názvom „*Výklad niektorých pojmov*” vysvetľujú v ods. (1) až (12) pojmy takto: „(1) *Orgánmi činnými v trestnom konaní sa rozumejú súd, prokurátor, vyšetrovateľ a policajný orgán*.”

(8) *Pokiaľ z povahy veci nevyplýva niečo iné, rozumie sa obvineným aj obžalovaný a odsúdený*”.

f) **Definovanie vytváraním ekvivalentov** (umelých synonym) možno chápať tiež ako definovanie v zmysle „čo je stanovené o x, platí aj o y”. Napr. „*Ustanovenie § 50a sa použije primerane aj na zmluvy, ktorými sa účastníci dohodli, že obsah zmluvy bude ešte doplnený...*” (§ 50b Obč. zák.).

g) Odkazy na iné právne normy sa nazývajú aj **nevlastné definície**.

Názory na používanie legálnych definícií sú rôzne. Nemožno však nevidieť ich užitočnosť v legislatívnej technike, pretože:

a) spresňujú obsah (intenziu) právneho pojmu, čím odstraňujú jeho prípadnú neostroť, a

b) rozširujú rozsah (extenziu) právneho pojmu.

3.1.1.2 Štruktúra právnych noriem

Právna norma je molekulárna jednotka právneho poriadku s určitou vnútornou štruktúrou, ktorá je relatívne stabilná, konvenčná. Tento pohľad na právnu normu je už na úrovni syntaxe, ktorá sa zaoberá vzájomnými vzťahmi medzi jazykovými znakmi. Syntax právnej normy súvisí najmä s právnou logikou.

Pretože sa právna norma skladá z dvoch prvkov, hovoríme o dichotomickej štruktúre (dichotómia–dvojjelenné delenie). Prvá časť právnej normy sa nazýva **hypotéza**, druhá časť je **dispozícia**.

Hypotézou sa stanovuje, za akých podmienok a vo vzťahu ku komu vznikajú práva a povinnosti. V dispozícii sa určité správanie prikazuje, zakazuje alebo dovoľuje. Ak nastane hypotéza, dispozícia určí, čo má byť. Napr.:

hypotéza: „*Ak výsledky vyšetrovania dostatočne odôvodňujú postavenie obvineného pred súd, //*

dispozícia: *prokurátor podá obžalobu a pripojí k nej spisy a ich prílohy*” (§ 176 ods. 1 Tr. por.).

Niektorí právni teoretici zastávajú názor, že právna norma má klasickú trichotomickú štruktúru, t. j. že sa skladá z troch prvkov: z **hypotézy, dispozície a sankcie**. Ak nastane hypotéza a nebude splnená dispozícia, sankcia určí, čo má byť. Podľa teórie práva však existujú aj právne normy bez sankcie, resp. so zmlčanou hypotézou.

Právne normy majú formu:

- A. deskriptívnych (popisných) a
- B. preskriptívnych (nariaďujúcich, normatívnych) viet.

A. **Deskriptívne vety** popisujú právne skutkové podstaty, t. j. určité skutočnosti, ktoré aktivizujú pôsobenie právnej normy. Majú **formu podmienkových viet**, v ktorých sa vyjadruje hypotéza: podmienky sú hypotetické, pretože právne normy predvídajú a dopredu konštruujú neexistujúce, avšak možné alebo požadované správanie. Aké syntaktické konštrukcie v legislatívnom texte dominujú, to súvisí s rozlišovaním určitých typov právnych podmienok, za ktorých sa niečo má, musí, nesmie alebo môže stať. I napriek frekventovaným nominálnym konštrukciám jazyk právnych noriem ovládajú podmienkové vety do takej miery, že syntax pôsobí schématicky. Napríklad vo Všeobecných ustanoveniach o kúpnej zmluve (Druhá hlava, 1. oddiel Obč. zák.) z 23 viet má 16 viet formu podmienkových súvetí.

Podmienkové vety vypovedajú o tom, že ak sa splní podmienka, nastane následok. V dichotomickom ponímaní to znamená: ak je p, tak je q, v trichotomickom ponímaní: ak p, tak je q, inak s (sankcia).

V zákonoch prevládajú podmienkové vety s čelným postavením (pred hlavnou vetou), v prípade niekoľkých podmienok nasledujú väčšinou po hlavnej vete.

Toto opačné poradie znamená:

- a) obmedzenie platnosti obsahu hlavnej vety pomocou pripojenej podmienkovej vety, alebo
- b) upresnenie právnej skutkovej podstaty, často taxatívne.

Príklady:

- a) „*Súd môže ustanoviť opatrovníka aj tomu, pobyt koho nie je známy, ak je to potrebné na ochranu jeho záujmov alebo ak to vyžaduje verejný záujem*“ (§ 29 Obč. zák.).
- b) „*Práva zo zodpovednosti za vady sa môže kupujúci domáhať na súde, len ak vady vytkol najneskôr do šiestich mesiacov, ak ide o vady krmív, do troch týždňov, a ak ide o vady zvierat, do šiestich týždňov od prevzatia vecí*“ (§ 599 Obč. zák.).

Podmienky sa spájajú pomocou priraďovacích spojok. Úlohu konektorov (spájacích výrazov) plnia spojky „a“ a „alebo“. V logike sa spojky nazývajú logickými operátormi.

Spájajú:

- a) **kumulatívne podmienky**, t. j. musia sa splniť zároveň všetky podmienky, aby nastal právny následok;
- b) **alternatívne podmienky**:
 - ba) ak každá z podmienok spôsobuje následok nezávisle od ostatných podmienok,
 - bb) ak sa pripúšťa splnenie buď jednej, alebo druhej podmienky.

Príklady:

- a) „*Vlastnoručný závet musí byť napísaný a podpísaný vlastnou rukou, inak je neplatný*“ (§ 476a Obč. zák.).
- ba) „*Záložné právo vzniká na základe písomnej zmluvy, schválenej dedičskej dohody alebo zo zákona*“ (§ 151b Obč. zák.).
- bb) „*Poručiteľ môže závet buď napísať vlastnou rukou, alebo ho zriadiť v inej písomnej forme za účasti svedkov alebo vo forme notárskej zápisnice*“ (§ 476 Obč. zák.).

Spojkový výraz pre formuláciu výlučnej podmienky má dve varianty:

- a) v spojení s odkazovacím výrazom v hlavnej vete „**len vtedy-ak**“ (menej vhodná je používaná spojka „keď“, ktorá je aj spojkou časovej vety),
- b) „**len ak**“ s variantou „len pokiaľ“ vo vedľajšej vete.

Príklady:

- a) „*Od príkazcových pokynov sa príkazník môže odchýliť len vtedy, ak je to nevyhnutné v záujme príkazcu a ak nemôže včas dostať jeho súhlas*“ (§ 725 Obč. zák.).
- b) „*Právo na náhradu nevyhnutných nákladov môže kupujúci uplatniť na súde, len ak náklady predávajúcemu oznámi v lehote uvedenej v odseku 1*“ (§ 599 ods. 2 Obč. zák.).
„*Ak splnomocnenec prekročil svoje oprávnenie vyplývajúce z plnomocnenstva, je splnomocniteľ viazaný, len pokiaľ toto prekročenie schválil*“ (§ 33 Obč. zák.).

Početné podmetové vety v Trestnom zákone, začínajúce spojkou „kto“, možno chápať ako potenciálne podmienkové vety, pretože vyjadrujú podmienku. Napr. *Kto týra osobu, ktorá je v jeho starostlivosti alebo vychove...* (§ 213 Tr. zák.) – v zmysle *ak niekto týra osobu...*

Za vyjadrenie potenciálnej podmienky možno považovať aj vety s predložkovými výrazmi, ako sú napr. *za súhlasu, na návrh účastníka konania* – v zmysle *ak účastník konania súhlasí, ak navrhne a pod*.

Pre budúceho právnik je správne používanie spojok a porozumenie podmienkových vzťahov kľúčom k porozumeniu legislatívneho textu vôbec. Bližšou klasifikáciou a charakteristikou podmienok sa zaoberá teória práva a logika.

B. **Preskriptívne vety** slúžia na vyjadrenie príkazu, zákazu, výslovného dovolenia (práva, oprávnenia) a právne indiferentného (právom neupraveného) správania, čiže slúžia podľa právnej teórie na vyjadrenie **normatívnych modalít** (podľa lingvistiky na vyjadrenie voluntatívnej modality). Vety s preskriptívnou funkciou teda vyjadrujú niečo, čo má byť. Zákonodarca vo výpovedi označí dej za nevyhnutný, možný, pravdepodobný, zakázaný, požadovaný a pod. a reguluje spoločenské vzťahy tak, že určité správanie prikáže, resp. zakáže, alebo určité správanie dovoľí. Inými slovami, správanie je v zásade buď dovolené, alebo nedovolené, pričom dovolené je všetko, čo zákon nezakazuje. Dvojicu normatívnych modalít dovolené-nedovolené možno vyjadriť aj ako dovolené-prikázané-zakázané. Podľa normatívnej modality členíme **právne normy na prikazujúce, zakazujúce a dovoľujúce**. Vyjadrenie dovolenia je trojaké:

- explicitné (výslovné) dovolenie,
- implicitné dovolenie (príkaz zahŕňa dovolenie),
- dovolenie mlčky, ak niečo nie je zakázané, resp. je zákonom neupravené.

Podľa toho, aké správanie právna norma upravuje, z legislatívno-technického hľadiska sa zvolí príslušná právna úprava (určitý druh právnej normy, napr. kogentná alebo dispozitívna), rôzna miera abstrakcie, rôzne jazykové prostriedky (napr. modálne slovesá musieť, mať povinnosť, môcť, nemôcť, modálne vetné príslovky treba/možno, je prípustné, je oprávnený, povinný) alebo plnovýznamové slovesá v oznamovacom spôsobe prítomného času a i.

3.1.1.3 Gramatické kategórie v právnych normách

Všeobecnosť právnej normy znamená, že právna norma nemôže riešiť konkrétny prípad. Všeobecná platnosť hypotetických výpovedí sa jazykovo odráža v použití slovesnej kategórie času. Tvar prítomného času (prezent) plnovýznamového slovesa neslúži na označenie fyzického času, ale vyjadruje normatívne modality. Všeobecnosť prítomného času v právnych normách je taká silná, že ho nepociťujeme ako čas: tvar prítomného času mimo kontextu a mimo situácie má gnómický význam (gnóma – výpoveď vo všeobecnej platnosti). Využíva sa na vyjadrenie nepriameho príkazu v budúcnosti. Zo štylistického hľadiska ide o tzv. **ateporálny prezent**. Pri atemporálnych dejoch nejde o vyňatie z času (o mimočasovosť), ale len o čas bez jeho diferencovania. Atemporalnosť je syntézou minulosti, prítomnosti a budúcnosti.

Napr. vo význame „má/musí zodpovedať“: (1) „Každý zodpovedá za škodu, ktorú spôsobil porušením právnej povinnosti.“

vo význame „môže sa zbaviť“: (3) „Zodpovednosti sa zbaví ten, kto preukáže, že škodu nezavinil“ (§ 420 Obč. zák.).

Dokonavý vid plnovýznamového slovesa vyjadruje pravdepodobnosť alebo možnosť v budúcnosti (napr. v Tr. zák.: *Odňatím slobody na jeden až päť rokov sa páchatel potresce, ak*).

Z kategórií spôsobu prevláda oznamovací spôsob (indikatív) na vyjadrenie práve uskutočňovaných dejov alebo dejov, ktoré sa uskutočnia v budúcnosti a vyjadrujú príkaz.

Podmieňovací spôsob (kondicionál) sa vyskytuje sporadicky na vyjadrenie iracionálnej podmienky. Na obmedzenie platnosti predtým uvedeného následku sa využívajú spojky „**ibaže**“, „**iba ak**“.

Napr.: „*Pokyny dané splnomocnencovi, ktoré nevyplývajú z plnomocenstva, nemajú vplyv na právne účinky konania, ibaže by boli známe osobám, voči ktorým splnomocnenec konal*“ (§ 33 Obč. zák.).

Obmedzenie všeobecnej platnosti právnych noriem sa dosahuje i pomocou ustálených zvrátov.

Napr.: „...., *pokiaľ osobitný zákon neustanovuje inak*.“

„...., *pokiaľ z ustanovení /z povahy veci nevyplýva niečo iné*.“

Okrem jazykových prostriedkov na vyjadrenie kondicionality a normatívnych modalít charakterizuje jazyk právnych noriem vecnosť a neosobnosť, ktorá sa odzrkadľuje v pasívnych konštrukciách alebo v zvratnom pasíve (napr. osoba, ktorej *bol* právny úkon *určený*; zmluva *sa uzavrela*, vlastníctvo *sa nadobúda*).

3.1.1.4 Formálne členenie legislatívneho textu

Jazykové jednotky právnych noriem, ktoré sme bližšie charakterizovali v predchádzajúcich častiach, nezostávajú izolované, ale sa spájajú ako prvky vyššej úrovne do legislatívneho textu. Ich využitie závisí od formálnych obmedzení (legislatívnych predpisov) a určitých konvencií (právnického úzu).

Legislatívny text vzniká spojením viacerých tematicky rovnorodých právnych noriem do celku, ktorý má svoju vnútornú štruktúru, vnútorné usporiadanie. Zákonodarca rozhodne, akým spôsobom bude realizovať právnu úpravu. Ak mu pôjde o vytvorenie systematickej právnej úpravy pre určité právne odvetvie, zvolí si formu zákonníka (kódexu), v ktorom sústredí väčší počet právnych pravidiel do jedného rozsiahleho zákonodarného diela. Charakter zákonníka majú aj niektoré zákony (napr. Trestný zákon). V názve každého zákona sa uvedie dátum jeho schválenia a stručne sa vymedzí jeho obsah. Pri dlhom názve sa zvyčajne uvádza i skrátený názov. Napr. zák. č. 468/1965 Zb. o literárnych a umeleckých dielach (Autorský zákon).

Členenie zákonníka, resp. zákona, sa podrobuje zámeru zákonodarcu. Môže obsahovať i nenormatívne časti, napr. preambulu. Určité časti sú uvedené vo všetkých zákonoch rovnako, napr. Všeobecné, Základné,

Spoločné, Prechodné a Záverečné ustanovenia. Hierarchicky sa normatívna časť legislatívneho textu člení na:

- časti,
- hlavy,
- oddiely, pododdiely,
- paragrafy, dopĺňujúce paragrafy označované písmenami (pri novelizácii),
- číslované/nečíslované odseky, ktoré sa členia na pododseky označované písmenami malej abecedy a na body označované arabskými číslicami.

Ide o kompozičné jednotky, ktoré predstavujú textové segmenty (vrstvy) s pomenovanými podtémami (subtémami) v rámci hlavnej témy (hypertémy). Výber, rozčlenenie a usporiadanie subtém, ktoré sa rozvíjajú v závislosti od hlavnej témy, je výsledkom výlučne právneho úzu, a nie kritérii zaužívaných pri zostavovaní iných právnych textov. Týmto segmentovaním sa vytvárajú zväzky normatívnych viet, spojených pomocou opakujúcich sa sémantických znakov, z ktorých je najfrekvencovanejšie **doslovné opakovanie**.

Príklad:

Občiansky súdny poriadok. Štvrtá časť. Opravné prostriedky

PRVÁ HLAVA

ODVOLANIE

Podanie odvolania

§ 201

Účastník môže napadnúť *rozhodnutie súdu* prvého stupňa *odvolaním*, pokiaľ to zákon nevyklučuje.

§ 202

(1) *Odvolanie nie je prípustné proti rozsudku* vydanému na základe uznania alebo vzdania sa nároku a proti *rozsudku* pre zmeškanie okrem prípadov *odvolania* podaného z dôvodu, že neboli splnené podmienky na vydanie takého *rozhodnutia*, alebo z dôvodu, že napadnutý *rozsudok* vychádza z nesprávneho právneho posúdenia veci.

(2) *Odvolanie nie je prípustné* ani proti *uzneseniu* v exekučnom konaní podľa osobitného zákona, ak tento osobitný zákon neustanovuje inak.

(3) *Odvolanie nie je prípustné* proti *uzneseniu*, ktorým a)j).

(4) *Odvolanie len* proti dôvodom *rozhodnutia* *nie je prípustné*.

§ 204

(1) *Odvolanie* sa podáva do pätnástich dní od doručenia *rozhodnutia* na súde, proti *rozhodnutiu* ktorého smeruje. Ak bolo vydané *opravné uznesenie*, plyní táto lehota znovu od doručenia *opravného uznesenia*.

(2) *Odvolanie je podané* včas aj vtedy, ak *bolo podané* po uplynutí päťnásťdňovej lehoty preto, že sa odvolávateľ spravoval nesprávnym *poučením súdu o odvolaní*. Ak *rozhodnutie* neobsahuje *poučenie o odvolaní* a

lebo ak obsahuje nesprávne *poučenie* o tom, že *odvolanie nie je prípustné*, možno podať *odvolanie* do troch mesiacov od doručenia.

Ukážka demonštruje, že dôležitým znakom členenia je pomenovanie hlavnej témy (*odvolanie*) a v rámci nej pomenovanie subtémy (*podanie odvolania*), ktoré fungujú ako normotvorné signály upozorňujúce na obsah odsekov. Číslované odseky ako subtaxy vykazujú znaky rôznych obsahov s rôznymi právnymi následkami. Možno hovoriť o ich relatívnej samostatnosti, ktorá sa využíva v súdnej praxi (napr. v odôvodnení súdneho rozhodnutia sa citujú ako samostatné jednotky). V najširšom zmysle možno hovoriť o neustále sa vracajúcich syntakticky variovaných algoritmoch (*nie je prípustné, je / bolo podané, podáva sa*)

a) s *doslovným opakovaním termínov* (v ukážke *odvolanie, rozsudok, rozhodnutie, poučenie, osobitný zákon*) alebo

b) s *vyjadrením vzťahov nadradenosti a podradenosti medzi termínmi*, napr. *odvolanie: a) proti rozsudku vydanému na základe uznania alebo vzdania sa nároku, b) proti rozsudku pre zmeškanie, c) pri nesplnení podmienok na vydanie rozhodnutia, d) proti rozsudku, vychádzajúcemu z nesprávneho právneho posúdenia veci, e) proti uzneseniu v zmysle ods. 3, f) proti uzneseniu v exekučnom konaní, g) len proti dôvodom rozhodnutia;*

rozhodnutie súdu: a) rozsudok, b) uznesenie; a) rozhodnutie bez poučenia o odvolaní, b) rozhodnutie s nesprávnym poučením o odvolaní; uznesenie: a) v exekučnom konaní, b) v zmysle ods. 3, c) opravné uznesenie.

Z typických prostriedkov textového odkazovania, ktoré v iných odborných textoch nahrádzajú opakujúce sa termíny, úplne absentujú zámená, aby nedošlo k nesprávnemu pochopeniu vzťahov vo vete. Možno skonštatovať, že spojitosť (kohéziu) medzi lexémami, ktoré konštituujú text v terminologických reťazcoch, zaručuje predovšetkým téma. Mechanizmus textovej kohézie obohacujú i logické súvzťažnosti, ktoré vyjadrujú vzťah medzi celkom a časťami, rodom a druhom, všeobecným a zvláštnym.

S členením legislatívneho textu súvisí i distribúcia právnych termínov: v častiach, kde zákonodarca vysvetľuje spoločenské podmienky vzniku právnej úpravy (preambula) a vyjadruje legislatívne zámery (dôvodová správa) ako i zásady, podľa ktorých sa riadil pri tvorbe zákona, prevažujú netermíny. Naproti tomu ustanovenia o právnych prostriedkoch a právnych následkoch vykazujú najvyšší podiel právnych termínov. Recipient lokalizuje na základe týchto kľúčových slov, ktoré fungujú ako myšlienkové opory, tematické jadrá a periférne zóny vzhľadom na faktickú skutkovú podstatu (prípady). O tom, či legislatívny text recipient vníma ako koherentný, t. j. či text dáva zmysel, rozhodnú však často pragmatické spojenia, najmä odborné vedomosti recipienta.

3.1.2 Pragmatické vlastnosti právneho jazyka

Predpokladom pôsobenia právnych noriem je komunikácia medzi aktívnymi subjektami, ktorá sa realizuje prostredníctvom právneho jazyka. Ide o základnú jazykovú komunikáciu medzi zväčša anonymným tvorcom právnych noriem (zákonodarcom, emitentom) s jeho komunikačným zámerom a tomu zodpovedajúcou komunikačnou stratégiou (voľbou jazykových prostriedkov) na jednej strane, a adresátmi (recipientmi) očakávajúcimi komunikáciu, ktorá bude pre nich užitočná alebo relevantná, na druhej strane. Oba subjekty právnej komunikácie vstupujú do komunikačného vzťahu prostredníctvom média, ktorým je text právnych noriem, a stávajú sa komunikačnými partnermi v situácii danej mimojazykovými vzťahmi. Všeobecná schéma právnej komunikácie je v jej nedialogickej podobe jednosmerná interakcia medzi týmito subjektami komunikácie:

- zákonodarca (autori textu právnych noriem),
- subjekty aplikácie (profesionálni interpreti a aplikátori: učitelia práva, právni vedci, sudcovia, prokurátori, advokáti, komerční právnicki),
- personálne objekty aplikácie (adresáti, recipienti).

Adresátom všeobecne záväzných právnych noriem je každý občan, každá právnická osoba i štát (právo pôsobí voči všetkým). Niektoré právne normy sú určené iba určitej skupine subjektov (napr. živnostníkom) alebo pre určitú činnosť (napr. pre rozhodovanie súdneho sporu). Inými slovami, právo si svojich adresátov definuje. Z okruhu adresátov sú občania v skutočnosti iba „ideálnymi čitateľmi“, ktorí si sotva zaobstarajú a prečítajú zákon preto, že jeho neznalosť ich nebude ospravedlňovať, ak ho porušia.

Zákonodarca používa právne normy ako nástroj na presadenie objektívne nutného a uvedomeného konania ľudí. Z potreby právnej úpravy základných vzťahov medzi právnymi subjektmi vyplýva požiadavka na jazykové formulovanie všeobecne záväzných pravidiel správania. Právne normy sú z lingvistického hľadiska vlastne pragmaticky orientované direktívne požiadavky, resp. dovoľenia rôzneho druhu, relevancie a intenzity a ich jazyk má v princípe dve funkcie:

- a) funkciu regulatívnu (formuluje vôľu zákonodarca) a
- b) funkciu informačnú, komunikatívnu (oznamuje túto vôľu účastníkom spoločenských vzťahov).

Právo je teda systém nielen normatívny, resp. regulačný, ale i systém informačný. Z toho vyplýva požiadavka prístupnosti a zrozumiteľnosti právnych noriem pre všetkých, a to vzhľadom na ich odborný obsah ako i jazykovú formu. Okrem toho, že v legislatívnej praxi sa často nezvládne „napätie“ medzi požadovanou odbornosťou a zrozumiteľnosťou, predmetom oprávnenej kritiky sa nezriedka stáva aj individuálny štýl legislatívnych pracovníkov, poverených formulovaním právnych noriem. Ak záko-

nodarca vyrieši túto dilemu na úkor zrozumiteľnosti, občan – laik je bezradný: porozumie slovám, ale nespozná zmysel právnej normy, pretože si nevie odvodiť potrebné kontextové vzťahy a súvislosti, neporozumie výpovedi, pretože mu chýbajú príslušné odborné vedomosti.

Pochopenie nasledujúcej ukážky predpokladá napr. vedomosti o právnych domnienkach:

„Skutočnosť, pre ktorú je v zákone ustanovená domnienka, ktorá pripúšťa dôkaz opaku, má súd za preukázanú, pokiaľ v konaní nevyšiel najavo opak“ (§ 133 Obč. zák.).

Aké sú predpoklady efektívnej komunikácie medzi emitentom a recipientom?

- a) Prvým predpokladom je, že emitent musí použiť množinu znakových homogénnych (rovnorodých) prostriedkov ako spoločný dorozumievací kód. Emitent a recipient by mali mať približne rovnaký stupeň **jazykovej kompetencie**. Pretože ide o jazykový kód, môžu vzniknúť problémy v sémantickej zložke, ak zákonodarca nie je schopný zvoliť také jazykové prostriedky, ktoré by uľahčili recipientom dekódovanie významov.
- b) Okrem približne rovnakého stupňa jazykovej kompetencie je potrebné, aby komunikanti disponovali rovnakými alebo podobnými intelektuálnymi predpokladmi a skúsenosťami, t. j. **pragmatickou kompetenciou**. V skupine laikov nájdeme diferencovaný prístup k právnym normám aj podľa veku, zaradenia v spoločenskej praxi a podľa motivácie (v akej situácii občan siahne po texte zákona). Z nedostatku pragmatickej kompetencie sa vytvárajú komunikačné bariéry, ktoré zhoršujú výhliadky na dosiahnutie očakávaného efektu, ktorým je pôsobenie na právne vedomie a sociálne správanie sa recipientov.

Základný rozdiel medzi legislatívnymi textami a textami iných štýlov je v tom, že zákonodarca sa viac spolieha na sankcionovanie, ktoré by malo zaručiť účinnosť právnych noriem, ako na zrozumiteľné formulácie, využívajúce stylistické, psychologické a iné formy pôsobenia na adresáta. Komunikácia medzi zákonodarcom a adresátmi právnych noriem je striktné formalizovaná: uskutočňuje sa výlučne formou oficiálne publikovaných textov. Promulgáciou (vyhlásením) v Zbierke zákonov je tento proces komunikácie zo strany zákonodarcu ukončený a právne normy začínajú žiť „vlastným životom“.

3.2 INTERPRETAČNÁ TECHNIKA

3.2.1 Všeobecne o interpretácii

S pojmom interpretácie sa stretávame v najrôznejších kontextoch vo filozofii, matematike i logike, v právnej teórii, v lingvistiky i literárnej vede, v umenovedných odboroch i kriminalistike. V najširšom význame je interpretácia výkladom jazykových znakov alebo mimojazykových skutočností s cieľom objasniť, upresniť význam, resp. zmysel daného znaku alebo daných skutočností. Toto vymedzenie pojmu má svoje korene už v antike: „interpretatio“ je latinským ekvivalentom gréckeho slova „herméneia“, ktoré Aristoteles chápal v užšom slova zmysle ako jazykové vyjadrovanie. Už vtedy sa takéto chápanie stalo súčasťou terminológie rímskeho práva, v ktorom platil známy Celsov výrok: *Scire leges non hoc est verba eorum tenere, sed vim ac protestatem*. Vyjadrené v súčasnom jazyku to znamená, že poznať zákony neznamená poznať ich slová, ale pochopiť ich význam a zmysel⁷³.

V ďalšom vývoji sa chápanie interpretácie rozlišovalo podľa toho, či šlo o výklad jazykových znakov alebo mimojazykových skutočností. V prvom prípade bola interpretácia spájaná najskôr s výkladom náboženských textov a postupne rozšírená na filozofickú náuku o výklade, o porozumení v hermeneutike, ktorú reprezentovali predovšetkým predstavitelia existenciálnej filozofie. Druhý prírodovedný prúd spájal interpretáciu s vyhodnocovaním experimentov.

Čo sa týka práva, rímsky právnik Celsus neupadol do zabudnutia, pretože jeho výrok sa stal teoretickým východiskom neskoršej právnej vedy, ktorá venovala problematike interpretácie právnych predpisov veľkú pozornosť už od začiatku 19. storočia (napr. v r. 1802 zaviedol F. K. von Savigny prvú klasifikáciu metód výkladu, ktorá sa uvádza dodnes vo všetkých učebniciach teórie práva).

Najskôr sa interpretácia v práve chápala predovšetkým ako činnosť poznávacia (kognitívna), ktorá je totožná s logickou dedukciou alebo s rekonštrukciou myšlienok obsiahnutých v zákonoch. Neskôr prevládlo pragmatické chápanie interpretácie ako objasňovanie neostrého významu právnej normy, ktoré podčiarkuje závislosť interpretácie od subjektu, t. j. či určitý subjekt chápe alebo nechápe právnu normu. Interpretácia však plní kognitívnu i explikatívnu funkciu: interpretačnými postupmi právne normy poznávame a zároveň odstraňujeme prípadné nejasnosti v ich význame.

Interpretovať môžeme v práve každý jazykový výraz alebo právny úkon vyjadrený v jazykovej forme ako i nejazykové znaky. Z toho vyplýva dvojaké chápanie pojmu právnej interpretácie:

- a) v užšom zmysle ako interpretácie právnych noriem, normatívnych a individuálnych právnych aktov,
- b) v širšom, všeobecnom zmysle ako interpretácie iných jazykových a nejazykových znakov (svedecká výpoveď, listina, stopy, konkludentné činy, mlčanie a pod.).

V nasledujúcich kapitolách sa budeme venovať predovšetkým interpretácii v užšom zmysle.

3.2.2 Úloha interpreta

Spomedzi právnych textov nemožno uprieť zvláštne postavenie textom právnych noriem. Vyplýva to z toho, že ako primárne (vstupné) texty spoluvytvárajú a neustále ovplyvňujú produkciu ostatných písaných i hovorených textov právnej komunikačnej sféry (zmlúv, judikátov, forenzných rečí, komentárov, vedeckých a učebných textov). Prostredníctvom legislatívnych textov vzniká komunikácia so zákonodarcom, pretože

- a) všetci sa podľa nich musia správať,
- b) prokurátori, právni zástupcovia (a iní) sa na ne odvolávajú,
- c) sudcovia podľa nich rozhodujú v súdnom konaní,
- d) pre právnych vedcov sú objektom neustálej vedeckej analýzy.

Vzhľadom na už spomenuté komunikačné bariéry u najpočetnejšej skupiny laických recipientov je zrejmé, že skutočnými adresátmi legislatívnych textov sú jedinci s právnickým vzdelaním. Pretože snaha zákonodarcu o zrozumiteľnosť pre obe skupiny recipientov, laikov i odborníkov, sa často míňa účinku, musia právnici vyvíjať takú sprostredkujúcu činnosť, ktorá by zosúladila dva rôznym spôsobom organizované svety: svet všedného dňa občana a fiktívny svet práva. Predpokladom toho je výklad právnych noriem, ktorý je cestou od obsahu, ktorý text zákona môže mať, k obsahu, ktorý skutočne má⁷⁴.

Ak interpret interpretuje právne normy pre niekoho iného, má jeho činnosť komunikatívny charakter:

- a) interpretácia plní informatívnu funkciu alebo
- b) môže sledovať aj iný zámer, a to presvedčiť niekoho (napr. súd) o správnosti výsledku interpretačného procesu. Tak sa interpretácia dostáva do oblasti právnej rétoriky, persúazie (presvedčovania) alebo argumentácie a môže nadobudnúť charakter tendenčnej interpretácie (účastníci súdneho konania sa snažia interpretovať právne normy, právne skutočnosti a dôkazy vo svoj prospech).

⁷³ Knapp, V.: Interpretace v právu. In: Stát a právo, 27, 1989, s. 6.

⁷⁴ Gast, W. Juristische Rhetorik. Auslegung, Begründung, Subsumtion. R. v. Decker's Verlag. Heidelberg 1992, s. 101.

Právne normy môže interpretovať ktokolvek, aj laik. V praxi sú však interpretmi zvyčajne:

- a) právnický erudovaný interpreti, ktorých výklad je nezáväzný,
- b) zákonodarca, ktorý interpretuje právne normy formou všeobecne záväzného, tzv. **autentického výkladu** a
- c) štátne orgány a Najvyšší súd SR, ktorých výklad je záväzný len pre konkrétny prípad (publikované stanoviská Najvyššieho súdu SR sú prameňom sudcovského práva).

3.2.3 Druhy interpretácie v práve

Z hľadiska právnej relevancie rozlišuje teória práva niekoľko druhov výkladu. Z lingvistického hľadiska je zaujímavá klasifikácia, ktorá spočíva v rozlišovaní výkladu podľa rozsahu na:

- a) **doslovný výklad**, pri ktorom je význam priradený jazykovému znaku jednoznačne,
- b) **rozširujúci** (extenzívny) **výklad**, pri ktorom významovo neostrý, vágny termín dostáva v kontexte právnej normy širší význam,
- c) **zužujúci** (reštriktívny) **výklad**, pri ktorom významovo neostrému, vágnemu pojmu priradí interpret užší význam.

Právnicki od čias Savignyho využívajú tieto štyri metódy:

- a) **jazykový** (gramatický) **výklad**, ktorý posudzuje text právnych noriem z hľadiska gramatiky, sémantiky, lexiky, etymológie a pod.
- b) **logický výklad**, ktorým sa rekonštruujú myšlienkové reťazce a odkrýva logická skĺbenosť textu,
- c) **systematický výklad**, ktorým sa zisťuje význam právnej kategórie podľa jej miesta v právnom systéme a
- d) **historický výklad**, ktorým sa analyzujú sprievodné okolnosti vzniku textu.

Kým logické metódy sa viac využívajú v argumentácii, v interpretácii sa uplatňujú skôr ako pomocné nástroje. Napr. dedukcia sa využíva pri odhaľovaní vzťahu medzi celkom a časťou, rodom a druhom, všeobecným a zvláštnym⁷⁵. Systematický výklad predpokladá vedomosti o právnom systéme. Historický výklad označil Knapp za najmenej spoľahlivý a teoreticky pochybný⁷⁶.

Z uvedeného vyplýva, že podstatnou súčasťou interpretácie právnikov je jazyková interpretácia. V rámci nej uskutočňuje interpret primárne a sekundárne operácie s kontextom. K primárnym operáciám patrí napr. jazyková analýza vzťahov medzi vetnými členmi, analýza interpunkčných znakov, slovosledu, tvorba sémantických a tematických parafráz

⁷⁵ Weinberger, O. – Zich, O.: Logika. Učebnica pro právniky. SPN. Praha 1964, s. 195.

⁷⁶ Knapp, V.: Teorie práva. C. H. Beck. Praha 1995, s. 171.

(parafrázovanie jazykových znakov a tematiky) a pod. K sekundárnym operáciám patrí predovšetkým odhaľovanie medzitekstových vzťahov.

Poznanie významu jazykových znakov je špecifický problém sémantický, a preto základné určenie pojmu interpretácie je dané vymedzením pojmu sémantickej interpretácie. **Sémantická interpretácia v práve je priradenie významu znakom právneho jazyka.** Sémantické poňatie kladie dôraz na stránku technickú, t. j. ako sa vlastne interpretácia uskutočňuje. Mnohí právnicki očakávajú od zákonodarcu, aby on sám význam pojmov stanovil jednoznačne a určil nielen hranice jeho jedine možného zmyslu, ale i interpretačné pravidlá. Typické pre tento prúd je preferovanie doslovného znenia zákona, čiže glorifikácia „normovanej sémantiky“. Naproti tomu kritici normovaných významov neprotestujú proti nedostatočnej „ostrosti“ pojmov v právnych normách. Naopak, zastávajú názor, že hranice významu slov nie sú jazykovo dané vopred a má o nich spolurozhodovať interpret dotváraním významu v procese faktickej aplikácie práva. Inými slovami, zákonodarca podľa nich dáva sledu znakov platnosť a interpret význam⁷⁷.

Nejednotnosť v tom, či právna norma je vo svojej jazykovej formulácii dokončená, alebo či sa konštituuje až v procese jej interpretácie, pretrvávajú. Zo štylistického hľadiska je dôležité, aby zákonodarca „optimálnym normovaním“ významov obmedzil výskyt potenciálnych významov a zmenšil tým riziko ich vážnejšieho posunu či „rozptylu“. Pod optimálnym normovaním rozumieme ponechanie určitého priestoru i pre sudcovské rozhodovanie, ktoré je v súčasnej kontinentálnej Európe uznávaným nástrojom dotvárania práva (napr. v znení zákona je často výslovne zakotvené, že súd môže rozhodnúť v určitej veci podľa svojho uváženia).

3.2.4 Interpretačné procesy

Medzi tvorcom právnej normy a jej interpretom prebieha jednosmerná interakcia (v nedialogickej forme, bez spätnej väzby): v rámci interpretačných procesov interpret porozumie obsah právnej normy (dekóduje ho) a pochopí jej zmysel. Procesy porozumenia a pochopenia nadväzujú na seba alebo niekedy prebiehajú simultánne. Interpretácia neprebieha jednorazovo, ale v sekvenciách. Interpretačné procesy sú tvorivé procesy, ktoré zaraďujeme do špecifickej triedy komunikačných procesov, pretože výsledok interpretácie interpret väčšinou artikuluje a manifestuje.

Texty právnych noriem predstavujú „myšlienkový celok, ktorého časti a jednotlivé ustanovenia sú pospájané vo vzájomných účelových a iných súvislostiach...“⁷⁸. Vzťahy medzi nimi sú hierarchické. Legislatívci vytvá-

⁷⁷ bližšie Abrahámová, E.: Interpretačné postupy v práve. In: Právny obzor, č. 5, 1997, s. 500.

⁷⁸ Steiner, V.: Metody interpretace v soudcovské činnosti. In: Stát a právo, 27, ČSAV, Praha 1989, s. 47.

rajú prostredníctvom právneho poriadku fikciu imaginárneho hypertextu, ktorý funguje ako spojené nádoby: zmena na jednom mieste spôsobí zmenu na inom mieste. Z hľadiska textovej lingvistiky by sme sotva mohli označiť právny poriadok za jeden text, skôr ide o textové segmenty, ktoré vznikli v určitom čase so zámerom dlhodobiejšieho pôsobenia a ktoré sa v prípade potreby alebo práve vďaka „interpretačnému horizontu“ menia, resp. dopĺňajú pôvodný zámer zákonodarcu. Interpretačnými postupmi sa prekračuje význam slov alebo viet - konštituuje sa niekoľko navzájom pospájaných textových rovín, medzi ktorými sa vytvára obsahová súvislosť (koherencia). Tá teda nie je objektívne daná tvorcom právnych noriem, ale vzniká v interpretačnom procese.

Medzitextové súvislosti nachádzajú interpreti v rámci:

- a) jedného právneho odvetvia, subsystemu (napr. občianskeho práva),
- b) príbuzných právnych odvetví (napr. občianskeho a pracovného práva),
- c) subsystemov 1 a 2. stupňa (napr. autorské právo vo vzťahu k občianskemu právu).

V rámci jedného zákona vytvára interpret tzv. **horizontálnu textovú koherenciu** pomocou explikácie nadväzujúcich termínov v jednotlivých formálne členených segmentoch zákona.

Vzťahy medzi textami vo vertikálnom zosietení, tzv. **vertikálnu textovú koherenciu**, vytvára interpret na štyroch medzitextových úrovniach:

- a) prvá úroveň vzniká medzi textom zákona a textami vykonávacích, resp. súvisiacich predpisov,
- b) druhú úroveň tvoria vzťahy medzi textom zákona a textom komentára alebo judikátu,
- c) tretiu úroveň tvoria vzájomné vzťahy medzi textami judikátov (odkazy na judikáty súdu nižšej inštancie),
- d) štvrtú úroveň predstavuje interpretácia interpretovaného, napr. komentár cituje judikát, ktorý sa odvoláva na iný druh textu, napr. na znalecký posudok⁷⁹.

Tak horizontálne ako i vertikálne medzitextové vzťahy ovláda explikácia. Každé explikandum (výraz, ktorý treba objasniť) možno priradiť k textovej a explikatívnej úrovni vyššieho stupňa, čím sa vytvára explikatívna systematika: komplexné jazykové výrazy sa atomizujú a následne explikujú vo forme napr. ďalších legálnych definícií, parafráz alebo citátov v komentároch alebo judikátoch. Kým explicitne vyjadrené odkazy na iné druhy právnych textov majú operatívnu funkciu, vzťahy implicitnej povahy sa vyznačujú systémovosťou.

⁷⁹ bližšie Abrahámová, E.: Interpretačné postupy v práve. In: Právny obzor, č. 5, 1997, s. 501.

Interpretačnými postupmi interpreti zosúladujú normatívny potenciál legislatívnych textov s inštrukciami vyjadrenými v metajazyku komentárov a judikátov, po ktorých interpret siaha z dvoch dôvodov: buď potrebuje potvrdiť explikácie predchádzajúcej úrovne, alebo explikovať nový textový prvok. Každý ďalší stupeň prináša zmenu už dosiahnutého informačného stupňa (inferenčnej bázy): vytvára sa akoby nový „uzol“, ktorý rozhodne, akým smerom sa interpretačný proces bude uberať, ako sa bude posúvať smerom k ďalšiemu informačnému stupňu.

Pretože interpretačná technika obsahuje opakujúce sa jazykovo-odborné konanie, možno ju sprostredkovať v rámci právnického vzdelávania. Nadobudnutá odborná kompetencia zahŕňa nielen **teoretické odborné vedomosti**, ale aj tzv. **metajazykové vedomosti**, t. j. vedomosti o kompetentnom používaní legislatívneho textu ako zvláštneho druhu právnych textov, vyžadujúceho si netradičné textotvorné operácie. Aj keď ide o zručnosti, ktoré sa habitualizujú, čiže ustália ako vzory konania, stále ešte zostáva priestor pre kreativnosť konkrétneho interpreta. Typickým príkladom z praxe sú rôzne interpretácie tej istej právnej normy, ku ktorým dospejú rôzni účastníci právnej komunikácie (napr. v trestnom konaní prokurátor, obhajca, sudca) a ktorí produkujú právne texty s rôznou funkciou (obžaloba, obhajobná reč, súdne rozhodnutie). Aj keď pluralita navzájom si konkurujúcich textov prináša do značnej miery interpretačnú pluralitu, v oblasti aplikácie práva pôsobia mechanizmy na zjednotenie interpretácií, ako napr. interpretačné pravidlá a všeobecne záväzný výklad.

3.2.5 Referenčné vzťahy

Lingvistickým termínom „referencia textu“ označujeme vzťah medzi textom a prvkami objektívnej (mimojazykovej) skutočnosti. Referenciu zodpovedá v práve **subsumpcia**, čiže priradenie existujúcej, faktickej skutkovej podstaty (prípady, skutkového deja) k všeobecnej skutkovej podstate obsiahnutej v právnej norme. Subsumpcia je vlastná aplikácia právnej normy na konkrétny prípad. Napr. Skutočnosť, že niekto úmyselne usmrtil iného, sa subsumuje pod právnu normu § 219 Trestného zákona.

Referenčné vzťahy predstavujú určitý typ intertextuality, na pozadí ktorej sa v právnej komunikácii vytvárajú pravidlá interpretačnej a argumentačnej kultúry. Ak totiž právnici zosúvzťažia konkrétny prípad s právnou normou, nejde len o jednoduchý referenčný vzťah medzi realitou na jednej strane, a fikciou vyjadrenou v jazykovej forme na druhej strane, ale ide o priradenie vecných obsahov ku komplexným právnoteoretickým a systémovým vedomostiam, ktoré v legislatívnom texte nemajú oporu. Určenie subsumpčných podmienok pre subsumovaný prípad znamená interpretovať právnu normu v závislosti od konkrétneho nejurykoveho kontextu, t. j. od konkrétnych časových, priestorových a iných